

श्री शखेश्वर पार्श्वनाथः
भावे करु हुं वदना...

श्री नाकोडा पार्श्वनाथः
भावे करु हुं वदना...

श्री कुमार श्रीरामचन्द्रगणिविरचितं विहारशतकम्

श्री लक्ष्मण पार्श्वनाथः
भावे करु हुं वदना...

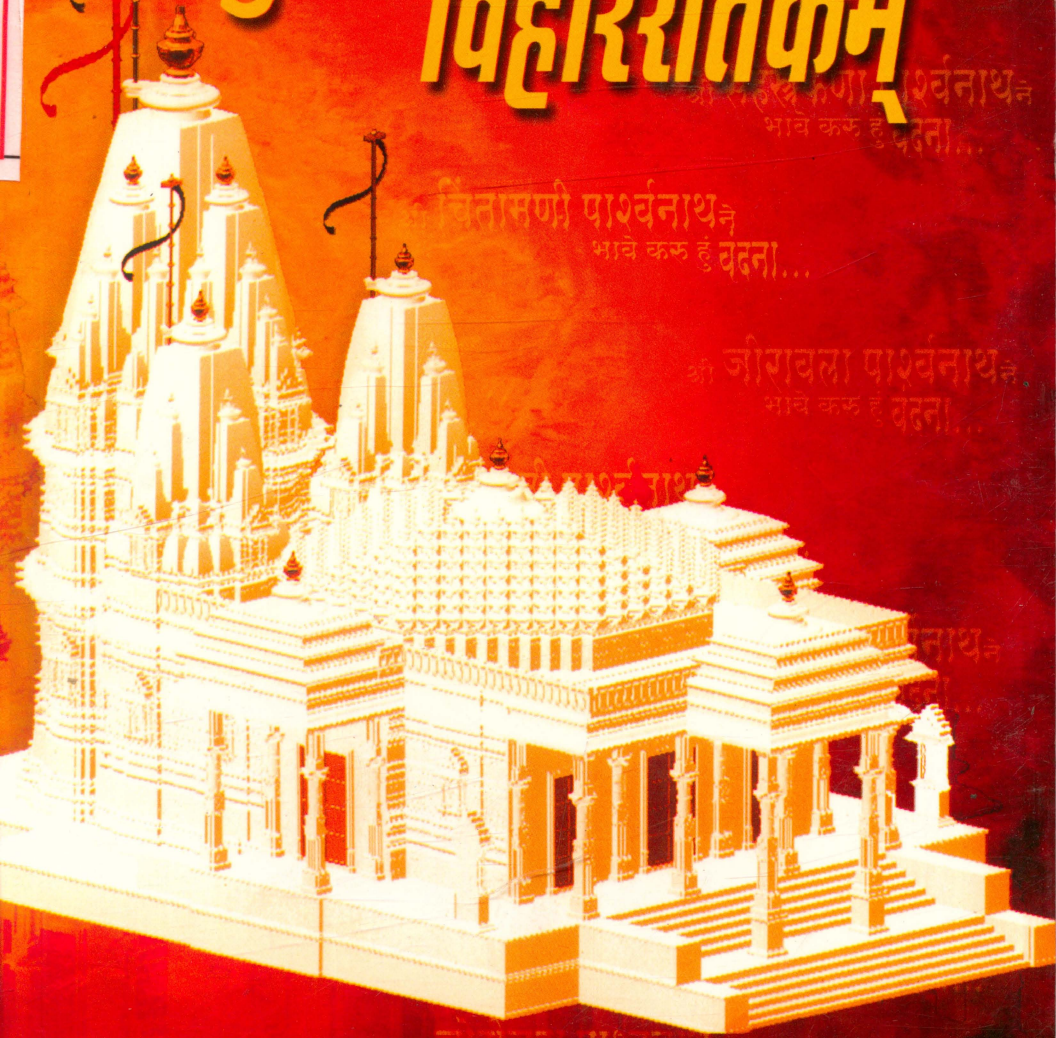
श्री विनायक पार्श्वनाथः
भावे करु हुं वदना...

श्री जीरावला पार्श्वनाथः
भावे करु हुं वदना...

श्री नाथः

श्री जोसोबास पार्श्वनाथः
भावे करु हुं वदना...

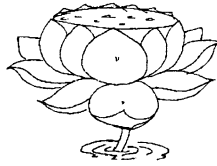
श्री सन्तोषेश्वर पार्श्वनाथः
भावे करु हुं वदना...

श्रीरामचंद्रगणीविरचितम्

श्रीकुमारविहारशतकम् ।

(मूल - अवचूर्णि - भावार्थ - विशेषार्थ -सहितम्)

-: संपादक: :-

आचार्य हेमचंद्रसूरिशिष्याणुः
मुनिरत्नबोधिविजयः ।

-: प्रकाशक: :-

श्री जिनशासन आराधना ट्रस्ट

+ दुकान नं.५, बद्रिकेश्वर सोसायटी + चंद्रकांतभाई संघवी
८२, नेताजी सुभाष रोड, ६/बी, अशोका कॉम्पलेक्ष,
मरीन ड्राइव 'इ' रोड, मुंबई - २ पाटण (उ. गुजरात)

विक्रम संवत - २०५९ वीर संवत - २५२९ मूल्य - रू. ६०/-

❁ मुद्रण : पारस प्रिन्टस्, फोर्ट, मुंबई-१ ❁ फोन : २२८२५७८४

卐 શ્રુતભક્તિ-સુકૃત 卐

પ.પૂ. સિદ્ધાંતદિવાકર ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્ વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજના

શિષ્યરત્ન પ. પૂ. તપસ્વિરત્ન પંન્યાસજી

શ્રી જયસોમવિજયજી મ.ની પ્રેરણાથી

શ્રી કારેલીબાગ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક

જૈન સંઘ, વડોદરા તરફથી

આ પુસ્તકના પ્રકાશનનો

સંપૂર્ણ લાભ લેવામાં આવેલ છે.

શ્રી સંઘના સુકૃતની ભાવપૂર્ણ

અનુમોદના કરીએ છીએ.

લી. શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ(મુંબઈ)

卐 દિવ્યકૃપા 卐

પૂજ્યપાદ સિદ્ધાંતમહોદધિ, સ્વ. આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ વર્ધમાન તપોનિધિ, ગચ્છાધિપતિ સ્વ. આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્ વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ સમતાસાગર સ્વ. પંન્યાસજી

શ્રી પદ્મવિજયજી ગણિવર્યશ્રી

卐 શુભાશિષ 卐

પૂજ્યપાદ સિદ્ધાંતદિવાકર ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્ વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજ

卐 પ્રેરાગા-માર્ગદર્શન 卐

પ. પૂ. વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્ વિજય હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પ્રકાશકીય

આજથી નવસો વર્ષ પૂર્વે કુમારપાળ મહારાજ થઈ ગયા. કલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્ય હેમચંદ્રસૂરિ મ. ના સંસર્ગ-ઉપદેશથી તેઓ બહુ મોટી ઉંમરે રાજ્ય પામ્યા પછી જૈનધર્મને પામ્યા, ધર્મમાં સ્થિર થયા. દઢ સમ્યક્ત્વના ધારક થયા. શ્રાવકના બાર આગુવ્રતોને પાળ તેમણે સ્વીકાર્યા. ધર્મનો પાયો દ્યા. અઢાર દેશમાં અમારિપડહ પ્રવર્ત્યાવ્યો. સમસ્તદેશ દ્યામય બન્યો.

આ મહાપુરૂષે મોટી ઉંમરે વ્યાકરાણ ભાણી પરમાત્માની સ્તુતિની પાળ રચના કરી. યોગશાસ્ત્રના બાર પ્રકાશ તથા વીતરાગસ્તોત્રના વીશ પ્રકાશનો રોજ પાઠ કરતા.

ઉત્તમ શ્રાવકો ઉત્તમ આચારોના પાલન સાથે સાતક્ષેત્રમાં પાળ શક્તિ મુજબ દાન કરવાનું ચુકતા નથી. કુમારપાળ મહારાજએ પાળ સેંકડો મંદિરોના નિર્માણ કર્યા. સેંકડો મંદિરોના જાગોંદાર કર્યા, જ્ઞાનભંડારો સ્થાપન કર્યા, મહાત્માઓની ભક્તિ કરી. સાધર્મિક ભક્તિમાં પાળ વર્ષે એક કરોડ સોનામહોર વાપરતા.

સેંકડો મંદિરો પૈકી પાટણમાં પોતાના પિતાની સ્મૃતિ નિમિત્તે ‘ત્રિભુવનપાલવિહાર’ નામના ચૈત્યનું નિર્માણ કર્યું. જેમાં મૂળનાયક પાર્શ્વનાથ પ્રભુની રત્નમય પ્રતિમા નિર્માણ કરી. બોતેર દેરીઓમાં ૨૪ રત્નોની ૨૪ સુવાર્ણની અને ૨૪ રજતની પ્રતિમાઓનું નિર્માણ કરાવ્યું. આ ચૈત્યનું વાર્ણન પૂજ્યપાદ કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય હેમચંદ્રસૂરિ મ. ના શિષ્ય પૂ. રામચંદ્ર ગાગીએ શતાધિક ગાથામાં કર્યું છે. તે જ આ “કુમારવિહારશતક” છે. આની ઉપર પાછળથી અવચૂર્ણિનું પાળ નિર્માણ થયું છે તથા

મૂળગાથા, અવચૂર્ણિ, ભાવાર્થ-વિશેષાર્થ સહિત આ પુસ્તકનું શ્રી આત્માનંદ જૈન સભા ભાવનગર તરફથી વર્ષો પૂર્વે પ્રકાશન થયેલ. સંપાદન પાણ પૂ. આત્મારામજી મહારાજના પ્રશિષ્ય મુનિશ્રી હંસવિજયજી મ. તથા તેમના અનુયાયી પં. શ્રી સંપત્તિવિજયજી મ. એ કરેલ. પુનઃ પ્રકાશનપ્રસંગે સંપાદક અને પ્રકાશક બંને પ્રત્યે અમે કૃતજ્ઞતાના ભાવને પ્રદર્શિત કરીએ છીએ.

પૂજ્યપાદ શાસનસમ્રાટ નેમિસૂરિ મ. ના સમુદાયવર્તી પ.પૂ. આચાર્યભગવંત શ્રી પ્રદ્યુમ્નસૂરિ મ. તરફથી આ ગ્રંથનું સંપાદન કરવા ખાસ સૂચન મળેલ તથા સંપાદન માટે ઉસ્તલિખિત બે પ્રતો પાણ પૂજ્યશ્રી તરફથી મળી હતી. તેઓનો પાણ ખુબ ઉપકાર માનીએ છીએ.

આ પુનઃસંપાદન પૂજ્યપાદ વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્વિજયહેમચંદ્રસૂરી મ. ના શિષ્ય મુનિશ્રી રત્નબોધિ વિજયજી એ ખુબ પરિશ્રમ લઈને કરેલ છે, સાથે સંસ્કૃત પ્રસ્તાવના પાણ એમાણે લખેલ છે. તેમનો પાણ ઉપકાર યાદ કરીએ છીએ.

પ્રાંતે આ કાવ્યનું વાંચન પરિશીલન કરી સૌ કોઈ જિનભક્તિના પરિણામને વિકસાવે, સારી કર્મનિર્જરા કરી શાશ્વત સુખને પ્રાપ્ત કરે તેવી શુભેચ્છા.

વિશેષ ગ્રંથોના પ્રકાશનનો તથા શ્રુતરક્ષાનો લાભ મળતો રહે એજ શ્રુતાધિષ્ઠાયિકા સરસ્વતીદેવીને પુનઃ પુનઃ પ્રાર્થના.

લી.

શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ

ટ્રસ્ટીઓ

ચંદ્રકુમાર બાબુભાઈ જરીવાલા

લલિતકુમાર રતનચંદ કોઠારી

પુંડરિકભાઈ અંબાલાલ શાહ

પ્રથમ આવૃત્તિની

પ્રસ્તાવના

આ અનાદિ અનંત વિશ્વક્રમને વિલોકતાં એમ તો અનુભવ થાય છે કે, આ વિશ્વની અંદર રહેલા આત્માઓની શક્તિઓમાં અનેક ચમત્કારો રહેલા છે. તે સર્વમાં બુદ્ધિના ચમત્કારો વિશેષ બળવાન્ છે. ક્ષયોપશમથી સતેજ થયેલી બુદ્ધિઓ કેવા કેવા વાણીના વિલાસો પ્રગટ કરે છે, તે આર્ય જૈન સાહિત્યમાં પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, અને તેથી જ જૈન સાહિત્ય આર્યાવર્ત્તમાં ઉત્કૃષ્ટ પદ ભોગવે છે.

આ વિશ્વને હસ્તામલકવત્ જ્ઞેનારા મહાત્માઓ - કેવલીઓ કહે છે કે, આત્માની ગુફા રૂપ અંતઃકરણમાં દિવ્યગાન-નાદ-શબ્દ અતિ સૂક્ષ્મ છતાં દ્વિગંતગામી શક્તિવાળા અનુભવાય છે, અને તે કાવ્ય રૂપે બાહરે પ્રગટ થઈ બીજાને આનંદ રસના સાગર રૂપ બને છે, જેના શ્રવણ-મનનથી ધર્મ, ભક્તિ, નીતિ અને વ્યવહારની શુદ્ધ ભાવનાઓ પ્રગટ થાય છે.

આ ઉપરથી જ્ઞેવામાં આવે છે કે, એ અંતરનું દિવ્ય ગાન કોઈ અનુપમ અને રસમય તરંગમાં ચાલી રહ્યું છે. તેમાંથી જેની જેવી શક્તિ તેટલું સર્વે ગ્રહણ કરી કહી શકે છે, અને તે માટે અમુક અંશે કહી બતાવનારને કવિ નામથી ઓળખવામાં આવે છે. તે કવિ રસ અને અલંકારના ચમત્કારથી પોતાની વાક્શક્તિને ફોરવે તે કવિતા કહેવાય છે. આવી રીતે કવિ અને કવિતાનો સંબંધ છે, તેને જે યથાર્થ રીતે જાણે છે, તે સહૃદય વાચક (વિદ્વાન્) કહેવાય છે. એ કાવ્યરસનું દિવ્ય

ગાન આખા વિશ્વમાં નિરંતર ચાલુ છે, અને દરેક ક્ષણે અને સ્થળે તેના અદ્ભુત આનંદનો આસ્વાદ સર્વ અધિકારીને મળ્યા કરે છે.

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં કાવ્યના કેટલાએક ભેદો આપેલા છે. તેમાં મહાકાવ્ય અને ખંડકાવ્ય એવા બે ભેદ પણ દર્શાવ્યા છે, અને તેના જુદા જુદા લક્ષણો આપેલા છે. આ ‘કુમારવિહાર શતક’ એ ખંડ કાવ્યમાં આવી શકે છે. આ કાવ્યના કર્તા મહાનુભાવ શ્રી રામચંદ્રગણીએ પોતાની અસાધારણ નૈસર્ગિક કાવ્ય પ્રતિભાથી આ લઘુ કાવ્યને સર્વ રીતે અલંકૃત કર્યું છે. અને અગાધ સાહિત્યથી ભરેલી મહાસંસ્કારી અનુપમ દેવગિરામાં ગ્રથન કરી તેને રસભરિત બનાવેલું છે. દરેક વર્ણનીય વસ્તુને સૂક્ષ્મ દષ્ટિથી અવલોકતાં જાણે તેનું રહસ્ય પોતાની સૂક્ષ્મ બુદ્ધિના તર્કોનું અને સ્વાનુભવના સૂક્ષ્મ તત્ત્વોનું મિશ્રણ કરી ઉપજાવી કાઢ્યું હોય એમ લાગે છે. વળી મનુષ્યના સ્વભાવની સૂક્ષ્મ લાગણીઓને, વિદ્વાનોની જિજ્ઞાસાઓને અને જૈન ભક્તોની આંતર ભાવનાઓને અનાયાસે આ મહાકવિ પોતાની અકૃત્રિમ વાણીમાં ઉતારતા હોય અથવા તો તેમનું પવિત્ર હૃદય પોતે જ પોતાનું ભાવના ચિત્ર આલેખતું હોય એવો ભાસ થાય છે.

મહાનુભાવ શ્રી રામચંદ્રગણીની અગાધ કાવ્ય પ્રતિભા હોવાથી તે સમયના અનેક વિદ્વાનોએ અને કવિઓએ તેમના કાવ્યની ભારે પ્રશંસા કરેલી છે. સૂક્ષ્મ અવલોકન કરતાં એમ પણ સ્ફુરણ થાય છે કે, સંસ્કૃત લેખનાં કેટલાંક માન્ય શતકોના કર્તાઓ પણ આ કુમારવિહાર શતકની શૈલીથી મોહિત થઈ એવા શતકો રચવા પ્રયાસી થયા હશે. કેટલાંક તો એ મોહને લઈને આ શતકની અવચૂરિ, વૃત્તિ વગેરે કરવાને તત્પર પણ બન્યા છે.

વળી આથી સર્વને સવિશેષ સાનંદાશ્ચર્ય થશે કે આ મહાનુભાવ શ્રી રામચંદ્રગણી કવીશ્વરે પોતાના નિર્માણ કૌશલ્યથી શણગારેલા અને સાક્ષરો અને પ્રાકૃતો સર્વના મનને રંજન કરનારા બીજા એકસો ગ્રંથો રચેલાં છે. તેઓમાં નિર્ભય ભીમવ્યાયોગ, રઘુવિલાસ નાટક, દ્રવ્યાલંકાર, રાઘવાભ્યુદયમહાકાવ્ય, યાદવાભ્યુદયમહાકાવ્ય અને નલવિલાસ મહાકાવ્ય આદિ ઘણાં ગ્રંથો પ્રખ્યાત છે.

મહાનુભાવ રામચંદ્રગણીનું જીવનવૃત્ત જાણવા જેવું હશે, પણ તેમની સાંસારિક સ્થિતિનો ઈતિહાસ યથાર્થ રીતે જાણવામાં આવી શક્યો નથી, માત્ર તેમની ચારિત્રાવસ્થાનો કેટલોએક વૃત્તાંત આ પ્રમાણે ઉપલબ્ધ થઈ શક્યો છે. મહાનુભાવ રામચંદ્રગણી વિક્રમના બારમા સૈકાના અંતથી તે તેરમા સૈકાના આરંભ સુધીમાં વિદ્યમાન હતા. તેઓ કળિકાળસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિના પ્રખ્યાત શિષ્ય હતા. તેમને ‘પ્રબંધ શતક કર્તૃ’ એવું બિરૂદ મળ્યું હતું. તેમની વ્યાખ્યાન કરવાની શક્તિ સર્વોત્તમ હતી અને તેથી તેઓ લોકપ્રિય થઈ પડ્યા હતા.

ગુર્જરપતિ જૈન મહારાજા શ્રી કુમારપાલે અણહિલપુર પાટણમાં પોતાના પિતાશ્રી ત્રિભુવનપાલના નામથી રચાવેલા પ્રાસાદની અંદર શ્રી હેમચંદ્રસૂરિએ પ્રતિષ્ઠિત કરેલા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને અષ્ટ નમસ્કારાત્મક સ્તવન રૂપ વસ્તુ સ્વરૂપને ઉદ્દેશીને તે મહાનુભાવે આ અદ્ભુત કાવ્ય લેખની યોજના કરેલી છે. અને તેની અંદર તે કુમારવિહાર-ચૈત્યની અદ્ભુત શોભાનું ચમત્કારી વર્ણન આપેલું છે. જો કે કેટલેક સ્થળે અમર્યાદ અતિશયોક્તિ દર્શાવેલી છે, તથાપિ કવિતાના ઓજા, પ્રાસ વિગેરે ગુણોને લઈને અને એક ઉત્તમ કવિઓના સંપ્રદાયને લઈને તે અતિશયોક્તિ સહૃદય વિદ્વાનોના હૃદયને આકર્ષક અને વસ્તુ સ્વરૂપની પોષક બનેલી છે.

જે કુમારવિહાર ચૈત્યનું આ મહાનુભાવે વર્ણન કરેલું છે, તેને માટે અવચૂરિકાર પણ વીર સંવત ૧૬૯૯ માં આ પ્રમાણે લખે છે - “વીર સંવત ૧૧૯૯ ના વર્ષમાં કાર્તિક શુકલ દ્વિતીયાને દિવસે હસ્ત નક્ષત્રનો સૂર્ય થતાં શ્રી પાટણ નગરમાં જેમને ત્રીશ વર્ષ અને સત્યાવીશ દિવસ રાજ્ય કરતાં થયેલા છે એવા કુમારપાલે પોતાના પિતા ત્રિભુવનપાલના નામથી પ્રાસાદ કરાવ્યો હતો. તે પ્રાસાદને બોતેર દેવકુલિકા હતી. તેમાં ચોવીશ રત્નની, ચોવીશ પિતલ તથા સુવર્ણની, અને ચોવીશ રૂપાની - અતીત, અનાગત અને વર્તમાન જિનેશ્વરોની પ્રતિમાઓ હતી. મુખ્ય પ્રાસાદની અંદર એકસો પચવીશ અંગુલ પ્રમાણ ચંદ્રકાંતમણિની પ્રતિમા હતી. સર્વત્ર કલશો અને સ્તંભો સુવર્ણના હતા. એકંદર છંનુ કોટી દ્રવ્યનો વ્યય કરી ગુર્જરપતિ કુમારપાલે તે પ્રાસાદ કરાવ્યો હતો. તે મહારાજાએ મોટો ઉત્સવ કરી શ્રી હેમચંદ્રસૂરિની પાસે તે ચૈત્યમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

આ શતકની રચના કેવી રીતે થઈ તેને માટે અવચૂરિકાર આ પ્રમાણે લખે છે-એક વખતે શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ પોતાના મુખ્ય શિષ્ય શ્રી રામચંદ્રગણી અને બીજા મુનિઓના પરિવાર સાથે નાગપુરમાં ચાતુર્માસ રહ્યા હતા. તે ચાતુર્માસ નિર્વિધને પ્રસાર થયા પછી મહારાજા કુમારપાલે તેમને પરિવાર સાથે પાટણમાં આવવાને વિનંતિ કરવાથી તેઓ પાટણમાં પધાર્યા હતા. આ વખતે આંબડદે, બાહડદે, ચાહડદે અને સોમ નામના ચાર ભાઈઓ, નવાણું લાખ દ્રવ્યના અધિપતિ છાડા પ્રમુખ, અઢારસો કોટીશ્વર વેપારીઓ અને બોતેર સામંતોના પરિવારથી પરિવૃત્ત થઈ સૂરીશ્વરની પાટણમાં આવેલા તે ત્રિભુવનપાલ પ્રાસાદમાં પધરામણી થઈ હતી. આ વખતે કવીશ્વર રામચંદ્રગણી સાથે હતા. તે સૂરિવર જ્યારે તે પ્રાસાદમાં બીરાજેલા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને વંદના કરતા

હતા, તે અવસરે મહારાજ કુમારપાલની પ્રાર્થનાથી તેમણે અષ્ટ નમસ્કારાત્મક આઠ કાવ્યની યોજના કરી હતી. અને એકસો આઠ શ્લોકોથી તે પ્રાસાદનું વર્ણન કર્યું હતું.”

આ પ્રમાણે અવચૂરિકાર શ્રી વિબુધોત્તમ સુધાભૂષણગણી અવચૂરિના આરંભમાં ગ્રંથકારનો વૃત્તાંત આપે છે અને આ શતક કાવ્ય ઉપર થયેલી પોતાના હૃદયની પ્રસન્નતા પ્રગટ કરે છે. મહાનુભાવ શ્રી વિબુધોત્તમ સુધાભૂષણગણી શ્રી સોમસુંદરસૂરિના પરિવારમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે અને તેમણે આ કાવ્યપર અવચૂરિ બનાવી અભ્યાસીઓની ઉપર મહાન ઉપકાર કરેલો છે.

એકંદર મહાનુભાવ રામચંદ્રગણીએ આ શતકમાં જે કવિતાનું સૌંદર્ય દર્શાવ્યું છે, તે આખા જૈન સાહિત્યનું ઉચ્ચ સ્વરૂપ છે. પદ અને અર્થનું લાલિત્ય એટલું બધું ઉત્તમ છે કે, તેને સમજનારા સહૃદયને પૂર્ણ રસ ઉપજાવે છે અને રહસ્યમાં ઉતરતાં ચિત્તને લીન કરે છે.

જેનામાં પદની પ્રસન્નતા હોય, અને નવીન નવીન અર્થ ઉઠતા હોય, એવી કવિતા કે જેમાં તાદૃશ ચિત્ર સમાન ચિત્ર આલેખ્યું હોય, તેવી ઉત્તમ કવિતા આ શતકમાં આદ્યંત જોવામાં આવે છે. તેને માટે મહાનુભાવ રામચંદ્રગણીને પૂર્ણ ધન્યવાદ ઘટે છે.

છેવટે આ પ્રસંગે અમારે જણાવવું જોઈએ કે, ભારતવર્ષના મહોપકારી સ્વર્ગસ્થ શ્રી વિજયાનંદસૂરિ (આત્મારામજી મહારાજ)ના પ્રશિષ્ય મહામુનિશ્રી હંસવિજયજી મહારાજ તથા તેમના અનુયાયી પંન્યાસ શ્રી સંપત્તિવિજયજી મહારાજની ખાસ પ્રેરણાથી અને સહાયથી આ ગ્રંથ પ્રગટ કરવાને અમે શક્તિમાન થયા છીએ. તે મહાનુભાવે કેટલીએક શુદ્ધ પ્રતો મેળવી આપી હતી, એટલુંજ નહીં પણ આ ગ્રંથની

શુદ્ધિને માટે પૂર્ણ કાળજી રાખી તેના લેખને જાતે તપાસી ગ્રંથના ગૌરવમાં સારી વૃદ્ધિ થાય તેવી યોજના કરી આપી હતી. નિઃસ્વાર્થ ઉપકાર વૃત્તિને ધારણ કરનારા અને જૈન સાહિત્યને ખીલવવાની અંતરંગ ઈચ્છા રાખનારા એ મહાનુભાવ મુનિવરો કે જેઓ પોતાના ગુરૂના નામથી અંકિત એવી અમારી સંસ્થાને પવિત્રકાર્યમાં સહાયભૂત થાય છે, તેનો અમે હૃદયથી આભાર માનીએ છીએ.

ઉક્ત મુનિમહારાજઓ જ્યારે કચ્છ માંડવીમાં ચાર્તુમાસ રહેલા તે વખતે માંડવીના શ્રીસંઘ તરફથી જ્ઞાનખાતાની ઉપજેલી રકમ, તેમજ અમદાવાદની પાંજરાપોળના ઉપાશ્રયના વહીવટ કરનાર શેઠ જેસંગભાઈ હઠીસિંગ તરફથી જ્ઞાનખાતે ઉપજેલ રકમ, મહારાજ સાહેબ શ્રી હંસવિજયજી મહારાજના સદ્ગુપ્તદેશથી તે બંને તરફથી આ પુસ્તકની પ્રસિદ્ધિની સહાયમાં અર્પણ કરવામાં આવેલી છે, તેને માટે તે બંનેનો આભાર માનવામાં આવે છે. તે રીતિનું અનુકરણ કરી પ્રાચીન જૈન સાહિત્યના આવા આવા ઉત્તમ ગ્રંથો પ્રગટ કરાવા માટે બીજા પણ સ્વધર્મપ્રેમી જૈન ગૃહસ્થો જો વિશેષ ઉમંગી થશે તો આ સંસ્થા તેવું કાર્ય કરવાને સદા વધારે ઉત્સાહી રહેશે.

આ ગ્રંથની એકેક પ્રત મુનિરાજને, સાધ્વીઓને, તથા પુસ્તકભંડારમાં મુકવા માટે સભા તરફથી ભેટ તરીકે અર્પણ કરવાની છે. આવા સંસ્કૃત અને માગધી ભાષાના ગ્રંથો મૂળ, ટીકા (અવચૂરિ) ભાવાર્થ, વિશેષાર્થ, સાથે અનેક શુદ્ધ થઈને બહાર પડે એવી અમારી અંતઃકરણની ઈચ્છા હોવાથી, તેના પ્રથમ પ્રયત્નરૂપે આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે.

આ ગ્રંથ ખાસ કરીને ચકચકીત ઉંચા આર્ટપેપર ઉપર મોટો ખર્ચ

કરી છપાવવામાં આવેલ છે. પરંતુ આવા ઉત્તમ કાર્યોમાં ખર્ચની ગણના કરવામાં આવતી નથી.

આ ગ્રંથમાં સંપૂર્ણ સાવધાની રાખી મૂળ અવચૂરિ, ભાવાર્થ, અને વિશેષાર્થ લખવામાં આવ્યા છે, છતાં મતિભ્રમથી કે પ્રમાદથી જો કાંઈ સ્ખલના થઈ હોય તો અમે મિથ્યાદુષ્કૃત પૂર્વક ક્ષમા માગીએ છીએ. અને છેવટે ઈચ્છીએ છીએ કે આ શતકના માધુર્યનું આસ્વાદન કરનાર ગુર્જર વાચકોને અને સંસ્કૃત અભ્યાસકોને ગુર્જરી ગિરાના ભાષાંતરરૂપે આ શતક કંઠાભૂષણરૂપ થાઓ.

પ્રસિદ્ધકર્તા.

શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા.

ભાવનગર

“શ્રી આત્માનંદ ભુવન.”

વીર સંવત ૨૪૩૬ આત્મ સંવત ૧૪

વિક્રમ સંવત ૧૯૬૬ માર્ગશીર્ષ શુકલ તૃતીયા.

परिमलः

यथा कुसुमस्य परिमलेन कुसुमस्य परिचयो भवति तथास्य
'परिमलस्य' पठनेनैतस्य काव्यकुसुमस्य परिचयो वाचकवृन्दानां भविष्यति ।
अतोऽत्र नेत्रेऽवधार्यताम् ।

अस्मिञ्जगति विविधाः प्रसङ्गाः संजायन्ते । तेषु केचिच्छोभनाः
केचन चासुंदरा अपि सन्ति । सर्वानप्येतान्प्रसङ्गान्कविरेव छद्मस्थेषु
यथार्थरूपेणालौकिकरूपेण च वर्णयितुं समर्थो भवति । स एव कविरुच्यते
यः स्वप्रतिभाया सर्वान्प्रसङ्गानलङ्कारिभाषया वर्णयति । कवावीदृश्य-
द्वभूतरचनाशक्तिर्वर्तते सेश्वरकृपयैव मन्तव्या । गुर्जरभाषागतैकसुभाषितभावार्थ
ईदृगस्ति - यं नाप्नोति रविः (स्वकिरणैः) तं प्राप्नोति कविः (स्वरचनया) ।

जैनसाहित्येतिहास ईदृशा नैकाः कवयो भूतपूर्वाः । तेषु पूज्यपादाः
सुगृहीतनामधेयाः **रामचंद्रगणिवराः** सुप्रसिद्धाः सन्ति । तैः स्वजीवनानेहसि
प्रभूतानि ग्रन्थ-काव्यानि रचितानि । निर्भयभीमव्यायोग-रघुविलासनाट्य-
द्रव्यालंकार-राघवाभ्युदयमहाकाव्य-यादवाभ्युदयमहाकाव्य-नलविलास-
महाकाव्येत्यादयः तेषां मुख्यकृतयः । 'प्रबंधशतककर्ता' इति
तेषामुपाधिरासीत् । तेषां कृतिषु **'कुमारविहारशतकं'** त्वतीवोत्तमा
कृतिरस्ति । तेषां काव्यप्रतिभाया अनुभूतिस्त्वस्य काव्यरत्नस्य पठनानंतरमेव
स्यात् ।

सिद्धहेमशब्दानुशासनप्रभृतिनैकग्रन्थप्रणेतृ-कुमारपालभूपाल-
प्रतिबोधक-कलिकालसर्वज्ञाचार्यसत्तमाऽर्चनीयक्रम-हेमचंद्रसूरीश्वराणां ते
चरणकजचञ्चरिका आसन् । हेमचंद्रसूरिभिः शब्दानुशासन-
लिङ्गानुशासन-छन्दोऽनुशासन-काव्यानुशासन-वादानुशासना-
त्मकानुशासनपञ्चकमपराणि च बहूनि ग्रंथरत्नानि जैनसाहित्य
उपायनीकृतानि । दशपर्वात्मकं त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरितमहाकाव्यमपि
तेषामेव रचनोद्यानप्रसूनमस्ति । ते श्रुतदेवतालब्धवरा आसन् । तैः
स्वायुःकाले सार्धत्रिकोटिप्रमिता नूतनश्लोका निर्मिता यानधुना वयं पठितुमपि
न समर्थाभवामः । इत्थं तैर्जैनसाहित्यं समृद्धं कृतम् ।

मुनिपतिश्रीहेमचंद्रसूरिभिः शैवधर्मवासितान्तःकरणकुमारपाल-
भूमिपालः प्रतिबोधितो जिनभक्तश्च विहितः । प्राग्भवे
कुमारपालपृथ्वीपालजीवेन पञ्चकपर्दकक्रीताष्टादशपुष्पैरुत्तमशुभभावेन
जिनार्चनं कृतं यस्य प्रभावेन कुमारपालभवे सोऽष्टादशदेशराज्यं लब्धवान् ।
जिनभक्त्या स्वप्नेऽप्यचिंतिता लाभाः प्राप्यन्ते । पूज्यपादानां
हेमचंद्रसूरीश्वराणामुपदेशेन तेन स्वराज्यान्तर्गताष्टादशदेशेष्वहिंसाया घोषणा
कारिता । न केवलं स्वदेशेष्वेवान्यदेशराज्ञो मित्रीकृत्य तत्साहाय्येन
तद्देशेष्वप्यहिंसाप्रवर्तनं कारितम् ।

कुमारपालराज्ये लघुजंतोरपि वधस्य दंडो महानभवत् । अन्यदा
तद्राज्य एकेन श्रेष्ठिना जानता सतैका युका विराधिता । राज्ञा
गुप्तचरैरेतज्ज्ञातम् । अपराधदंडे तेनेभ्य आदिष्टः - 'त्वयैकं जिनमंदिरं
निर्मापयितव्यम् ।' श्रेष्ठिना तथैव कृतम् । तस्य च जिनालयस्य राज्ञा
'युकाविहार' इति नाम स्थापितम् ।

सः कुमारपालवसुधापाल आयतौ गणभृद्भावी । स्वयं वीरविभुना
श्रेणिकराज्ञोऽग्रे कथितं - 'मदुपदेशेन त्वं तादृगहिंसापालनं न कारयिष्यसि
यादृगहिंसापालनं मच्छासने हेमचंद्रसूर्युपदेशेन कुमारपालः कारयिष्यति ।

इत्थं कुमारपालनृपतिरहिंसायाः पूजक आसीत् । यश्चाहिंसायाः पूजकोऽस्ति सः सुतरां जिनभक्तोऽप्यस्त्येव यतः स एवाहिंसायाः प्ररूपकोऽस्ति । कुमारपालवसुंधरापालेन स्वजीवित अनेकानि नूतनजिनगृहाणि निर्मापितानि जीर्णानि च प्रभूतान्युद्धृतानि । पत्तने तेन स्वपितृस्मृतौ जिनप्रासादः कारितः । तस्य च नाम स्वपितृनाम्ना ‘त्रिभुवनपालविहार’ इति स्थापितम् । तच्च नाम यथार्थमासीद्यतो भगवान्त्रिभुवनोदर-वर्त्तिजीवसङ्घातानंतरंगाऽरिषड्वर्गजनितभयात्पालयति विहारशब्दस्य च चैत्यार्थेऽपि रूढत्वात् । समासश्चात्र षष्ठितत्पुरुषो बोध्यः । इत्थमसौ त्रिभुवनपालस्य विहार आसीत् । तस्मिन्प्रासादे तेन श्रीपार्श्वनाथस्य विद्रुममणीमय्यन्याश्च बह्व्यो धातुमय्यः प्रतिमाः कारिताः । तासाञ्च प्राणप्रतिष्ठार्थं तेन स्वधर्मगुरु-प्रातःस्मरणीयचरण-श्रीहेमचंद्रसूरयो विज्ञप्ताः । परोपकारैकनिरताः सूरिवराः रामचंद्रगण्यादिविशालशिष्यपरिवारेण सह पत्तने समागताः । राज्ञा महामहेन गुरुणां सपरिवाराणां पत्तने प्रवेशः कारितः । जिनबिंबानां प्राणप्रतिष्ठाऽपि महोत्सवपूर्वकं सर्वेषाञ्च हर्षोल्लासपूर्वकं संपन्ना । एकदा गुरुपादा रामचंद्रगणिभिः सार्धं तस्मिञ्चैत्ये दर्शनार्थं समागताः । तदा च कुमारपालपृथ्वीपतिरपि चैत्य एवावर्तत ।

भूमिभुजा रामचंद्रगणिवर्या विज्ञप्ता - ‘शोभनं जिनालयं निर्मापितं शोभना च प्रतिष्ठा कारिताऽधुना यूयं ममोपरि कृपां विधाय जिनजिनचैत्यवर्णनपराः शोभनाः स्तुतयो रचयत येन विश्वजना पार्श्वप्रभोरस्य च प्रासादस्य सौंदर्यं प्रभावञ्च जानीयुरस्य च दर्शनार्थमुत्कण्ठिताः सन्तः त्वरितमागच्छेयुः ।

परहितपरायणैर्गणिवर्यैर्मूलनायकश्रीपार्श्वप्रभोर्वर्णनात्मका अष्टश्लोकाः चैत्यवर्णनपराश्चाष्टाधिकशतश्लोका रचिताः । इत्थं तैः षोडशाधिकशतश्लोकसमूहात्मकं काव्यं रचितं तस्य च कुमारविहारशतकमिति नाम प्रदत्तम् ।

अस्मिन्काव्ये प्रणेतृभिर्जगन्नाथचैत्ययोरत्यद्भूतं वर्णनं कृतम् । अस्य काव्यशिरोमणेः पठनानन्तरं तच्चैत्यशिरोमणेर्दिदृक्षा प्रबला भवति । रचयितृपूज्यैरिदं काव्यं स्मृति-व्यतिरेकातिशयोक्ति-पूर्णोपमोत्प्रेक्षा-भ्रांतिमत्तद्गुणप्रभृत्यनेकालंकारैरलङ्कृतमस्ति यत्तेषां काव्यकौशल्यस्य श्रेष्ठतां सूचयति ।

आदिमैरष्टभिर्काव्यैस्तच्चैत्यस्थपार्श्वप्रभोर्महिमा वर्णितः ।

तत्र च प्रथमकाव्ये ते ज्ञापयन्ति यद्भक्तानामष्टकर्मविनाशाय पार्श्वप्रभुर्भुजावर्तिसप्तरत्नेषु सप्तान्यरूपान्धारयति ।

षष्ठवृत्ते ते पार्श्वप्रभोर्दृष्टेर्माहात्म्यं वर्णयन्तः कथयन्ति - पार्श्वप्रभोर्दृष्टिर्मुक्तेर्निःश्रेणीरस्ति, पापपारावारोत्तारणे सेतुरस्ति, विघ्नविधाताय मङ्गलस्वरूपाऽस्त्यालस्यप्रतिहतये रवितुल्याऽस्ति, त्रिभुवने दीपोपमाऽस्ति, कल्याणवल्लीप्ररोहणे नीकसमानाऽस्ति, पापप्रक्षालने गङ्गासादृश्यं बिभर्ति । ईदृशी पार्श्वस्वामिनो दृष्टिः सज्जनानामज्ञानतिमिरमपाकरोतु ।

अष्टमछन्दसि ते व्यक्तीकुर्वन्ति यदग्निज्वलत्काष्ठात्सर्पमाकृष्य प्रभुः करुणैव मुक्तिविधिरिति त्रिभुवनजनं ज्ञापितवान् ।

प्रथमाष्टकानन्तरं शतेनाष्टाधिकेन श्लोकानां प्रासादमहिमा निरूपितः ।

अष्टाविंशतितमायां गाथायां प्रभोः स्नात्रजलमहिमानं प्रदर्शयद्भिः कविभिः प्रकटितं यत्प्रभुस्नात्रजलस्नाताः काश्चितस्त्रियः पूर्णसमृद्धिं प्राप्नुवन्ति, काश्चन पुत्रवत्यो भवन्ति, कासाञ्चिच्चिरकालरोगा नश्यन्ति, काश्चन सौभाग्यमाप्नुवन्ति । इत्थं तच्चैत्यविराजिपार्श्वजिनोऽतीव प्रभावशाल्यासीत् ।

द्वात्रिंशत्तमकाव्ये चैत्यप्रभाव इत्थं वर्णितः स्वर्गरोहणाचलादीन्दि-
वृक्षुरस्मिञ्चैत्य आस्थां करोतु । यथा दूरस्थवस्तुसार्था मनुष्यैरुच्चैः-
प्रदेशमारुह्यावलोक्यन्ते तथाऽतितुंगशिखर अस्मिञ्चैत्य आरुह्य
स्वर्गरोहणाचलादयः पदार्थाः दृश्यन्ते । पुनरतिप्रभावशाल्यस्मिञ्चैत्ये श्रद्धालुः
स्वर्गादौ गच्छति । इत्थमस्मिन्काव्ये तैरेकवाक्येन द्वावर्थौ सूचितौ ।

षट्चत्वारिंशत्तमवृत्ते चैत्यस्य समृद्धिः प्रदर्शिता ।

एकोनपञ्चाशत्तमकाव्ये प्रभुं समशत्रुमित्रं प्रदर्शयित्वा स एव सेव्य
इति ज्ञापितम् ।

सप्ततितमछन्दसीन्द्रः प्रभुगुणाश्रोतुं प्रभुरूपं शंसितुं वन्दनं कर्तुमर्चनं
कर्तुं श्रोत्रजिह्वामस्तकहस्तानां सहस्रं स्पृहयति ।

एकसप्ततितमश्लोक आविर्भावितं यत्तस्मिञ्चैत्ये श्रावकाः पुण्यचयं
कर्तुं व्याधिमन्तो व्याधिविनाशाय मनिषिणः शिल्पं निरीक्षितुं दुष्टशरीराः
पापकर्मविनाशाय दरिद्रा वित्तकामेन संगीतप्रणयिनः संगीतकं निशमयितुं
प्रेष्याः स्वामित्वेच्छया नित्यमागच्छन्ति स्म ।

पञ्चसप्ततितमवृत्ते प्रदर्शितं यद्देवा अपि देवलोके तच्चैत्यं प्रशंसन्ति
स्म ।

अष्टाशीतितमकाव्ये चैत्यस्य शिल्पकला वर्णिता ।

द्वानवतितमछन्दसि ज्ञापितं यत्तस्मिञ्चैत्ये देवा देव्यश्च नाट्यं
कर्तुमहर्निशमाजग्मुः ।

षण्णवतितमश्लोके निरूपितं - तस्मिञ्चैत्ये जनानां प्रभूतः
समर्दोऽवर्तत ।

चतुर्दशाधिकशततमपञ्चदशाधिकशततमकाव्ययोः शतकस्योपसंहारः
कृतः ।

चरमवृत्ते कविभिः चैत्यस्य वेधसा चतुर्मुखैरप्यवर्ण्यता प्रदर्शिता ।
वृत्तान्ते च रचयितृभिः स्वनामापि प्रच्छन्नवृत्त्या न्यस्तम् ।

शतकगतविविधकाव्यैरिदं ज्ञापितं यत्तच्चैत्यं सूर्यकांत-चंद्रकांत-
पद्मराग-मुक्ताफल-वैडुर्य-नीलमणि-स्फटिकाद्यनेकमहाधर्ममणिभि-
र्निर्मितमासीत् । तस्मिञ्चैत्ये चित्रशालाऽपि शोभामबिभः । प्रवचनसभाऽपि
तच्चैत्यमलञ्चकार ।

अस्य मूलग्रन्थस्योपरि **पंडितविवेकसागरशिष्य-
विबुधोत्तमसुधाभूषणगणिभिरवचूर्णीर्लिखिताऽस्ति** । अस्यामवचूर्णौ तैः
काव्यानामन्वय कृतः, विषमशब्दानामर्थोऽपि प्रदर्शितः । तेन वाचकवर्गाणां
काव्यानामर्थबोधः सुगमतया जायते । अनेकस्थानेषु तैः तद्धितकृदन्ताख्यातानां
साधनिकाऽपि प्रकाशिता । तत्र च सिद्धहेमशब्दानुशासनस्य
सूत्राणामप्युल्लेखः कृतः । एतेन ज्ञायते ते महावैयाकरणा अप्यासन् ।
प्रभूतस्थानेषु तैः समासानां विग्रहोऽपि दर्शितः ।

अस्मिन्पुस्तके मूलश्लोकानां भावार्थविशेषार्थावपि लिखितौ स्तः ।
तावपि एतत्काव्यार्थबोध अतीवोपयोगी वर्तेते । भावार्थेन काव्यानां
सामान्यबोधो जायते विशेषार्थेन च तेषां रहस्यार्थो बोध्यते ।

एतत्काव्याध्ययनस्य बहवो लाभा वर्तन्ते, तद्यथा-त्रिलोकनाथे
भक्तिर्वर्धते, तच्चैत्यसदृशलौकिकचैत्यनिर्माणस्य प्रेरणा हृद्याविर्भवति,
कुमारपालप्रजापालस्य जिनभक्त्युदारतादिगुणानां परिचयो भवति,
रामचंद्रगणीनां काव्यशक्ते रसास्वादो भवति, प्रभुचैत्ययोरद्भूतमहिमा
ज्ञायते, संस्कृतभाषानूतनाध्येतृणां काव्यान्वयकरणाभ्यासो भवति ।

एतत्काव्यसंशोधनसंपादनेन मया यत्पुण्यमुपार्जितं तेन जगज्जीवानां हृदयेषु सततं जिनभक्तिर्वर्धतां यतः सैव मुक्तेर्दूतिरस्ति । मादृशमूर्खशिरोमणि-रप्येतत्काव्यसंपादने समर्थोऽभवत् तद्मद्गुरुवर्याणां भवोदधितारक-वैराग्यदेशनादक्षाचार्यदेवेशश्रीमद्विजयहेमचंद्रसूरीश्वराणां कृपैव । मम विद्यागुरूणां पंन्यासकल्याणबोधिविजयानामुपकारोऽप्यविस्मरणीयः ।

येषां गृहस्थगुरूणां समीपेऽहमपठं तेऽप्यत्रावश्यं स्मरणीया एव । शासनसम्राट्नेमिसूरीश्वरसमुदायवर्ति-आचार्यप्रद्युम्नसूरयोऽप्यत्र स्मर्तव्या यैरेतद्ग्रन्थसंशोधनार्थं प्रेरणा कृता द्वे हस्तलिखितप्रती च प्रेषिते ।

अत्र संशोधने राजनगरस्थ-‘डेहलाज्ञानभंडारस्य’ हस्तलिखितप्रतिः राजनगरस्थ-‘पगथीयाज्ञानभंडारस्य’ हस्तलिखितप्रतिश्च उपयुक्ते । टिप्पण्यां पाठभेदसूचने आद्यायाः ‘A’ इति संज्ञा दत्ताऽस्ति द्वितीयायाश्च ‘B’ इति संज्ञा दत्ताऽस्ति ।

छाद्यस्थयेन मतिमांद्येन च या कापि क्षतिरेतत्संपादने स्यात्तत्कृते क्षमां याचे विदूषश्च तच्छोधनार्थं प्रार्थये ।

शिवमस्तु सर्वजगतः ।

- आचार्य हेमचंद्रसूरि-शिष्याणु-
मुनिरत्नबोधिविजयः ।

ज्येष्ठ शुक्ल ११, विक्रम सं. २०५९,
वडोदरा (अल्कापुरी) मध्ये ।

મહારાજ કુમારપાળની આરાધના

કુમારપાળ મહારાજએ સમ્યક્ત્વ મૂળ બાર વ્રતોનું પોતાના જીવનમાં પાલન કર્યું હતું.

સમ્યક્ત્વની આરાધના -

- ૧) તેઓ દરરોજ ત્રિકાળ જિનપૂજા કરતા હતા.
- ૨) આઠમ, ચૌદસ વગેરે પર્વતિથિએ ઉપવાસસહિત પૌષ્ઠ કરતા હતા અને પારણે કોઈ પુરૂષ દષ્ટિગોચર થાય તેને યથાર્થવૃત્તિદાન આપી સંતુષ્ટ કરતા હતા.
- ૩) પોતાની સાથે પૌષ્ઠ કરનારાઓને કુમારપાળ મહારાજ પોતાના મહેલમાં પારણુ કરાવતા હતા.
- ૪) પોતાના ગરીબ અને સાધનહીન સાધર્મિકોનો ઉદ્ધાર કરવામાં સદા તત્પર રહેતા હતા. એ માટે દરરોજ એક હજાર દીનારનો ખર્ચ કરતા હતા.
- ૫) એક વર્ષમાં સાધર્મિક ભક્તિનિમિત્તે એક કરોડ દીનારનો વ્યય કરતા હતા. એમ ૧૪ વર્ષમાં સાધર્મિકભક્તિમાં ૧૪ કરોડ દીનારનો સદ્વ્યયોગ કર્યો.
- ૬) ૯૮ લાખ રૂપિયા ઉચિતદાનમાં ખર્ચ્યા.
- ૭) નિઃસંતાન વિધવાઓનું ૭૨ લાખ રૂપિયાનું ઋણ માફ કર્યું.
- ૮) ૨૧ જ્ઞાનભંડાર તૈયાર કરાવ્યા.
- ૯) સ્વદ્રવ્યથી ૯૬ કરોડ રૂપિયાના ખર્ચે ‘ત્રિભુવનપાલવિહાર’ નામે જિનમંદિર બંધાવ્યું. તેમાં દરરોજ સ્નાત્રમહોત્સવ કરતા હતા.

- ૧૦) દરરોજ કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજીના ચરણોમાં દ્વાદશાવર્ત વંદન કરતા હતા.
- ૧૧) તેમને વંદન કર્યા પછી ક્રમથી બધા સાધુઓને વંદન કરતા હતા.
- ૧૨) જે શ્રાવક પ્રથમ પૌષઠાદિ વ્રત કરે તેને વંદન કરતા હતા, સન્માન અને દાન આપતા હતા.
- ૧૩) ૧૮ દેશોમાં અમારીપડલ વગડાવ્યો હતો.
- ૧૪) પક્ષપાત વિના બધાનો ન્યાય કરતા હતા.
- ૧૫) અન્ય પણ ૧૪ દેશોમાં પોતાના ધન અને મિત્રતા વડે જીવોની રક્ષા કરાવી.
- ૧૬) ૧૪૪૪ નવા જિનમંદિર નિર્માણ કરાવ્યા.
- ૧૭) ૧૬૦૦ જિનમંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો.
- ૧૮) ૭ વાર તીર્થયાત્રા કરી.

પ્રથમવ્રતની આરાધના -

નિરપરાધીને ‘મારો’ એમ કહેવા પર એક ઉપવાસ કરવો.

બીજાવ્રતની આરાધના -

ભૂલથી જુદું બોલાઈ જાય તો આયંબિલ વગેરે તપ કરવો.

ત્રીજાવ્રતની આરાધના -

નિઃસંતાનનું ધન ન લેવું.

ચતુર્થવ્રતની આરાધના -

જૈનધર્મ સ્વીકાર્યા બાદ વિવાહ કરવાનો ત્યાગ કર્યો. ચોમાસાના ૪ મહિના મન, વચન, કાયાથી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતા હતા. મનથી શીયળનો ભંગ થાય તો એક ઉપવાસ કરતા, વચનથી શીયળનો ભંગ

થાય તો એક આયંબિલ કરતા, કાયાથી શીયળનો ભંગ થાય તો એકાસણુ કરતા. પરનારીને માતા-બેન સમાન માનતા હતા. ભોપલદેવી વગેરે આઠે રાણીઓનું મૃત્યુ થયા બાદ પ્રધાનાદિનો આગ્રહ હોવા છતાં રાજ્યએ વિવાહ ન કર્યો. આ નિયમનું આજીવન પાલન કર્યું. આરતી માટે ભોપલદેવીની સોનાની મૂર્તિ બનાવડાવી.

પંચમવ્રતની આરાધના - પાંચમાં વ્રતમાં

૬ કરોડ સોનુ, ૮ કરોડ ચાંદી, ૧૦૦૦ તોલા પ્રમાણ બહુમૂલ્યવાન રત્ન, ૩૨,૦૦૦ મણ ઘી, ૩૨,૦૦૦ મણ તેલ, લાખ મૂડક ચોખા, ચણા, જુવાર, મગ વગેરે ધાન્ય રાખ્યા,

૫ લાખ ઘોડા, ૫ હજાર હાથી, ૫૦૦ ઉંટે, ૫૦૦ ઘર, ૫૦૦ દુકાન, ૫૦૦ સભાગૃહ, ૫૦૦ પાનપાત્ર, ૫૦૦ ગાડા વગેરે રાખ્યા.

૧,૧૦૦ હાથી, ૫૦,૦૦૦ રથ, ૧૧ લાખ ઘોડા, ૧૮ લાખ સેના રાખી.

છઠ્ઠા વ્રતની આરાધના -

ચોમાસામાં પાટણની હદની બહાર નહોતા જતા.

સાતમા વ્રતની આરાધના -

દારૂ, માંસ, મધ ભક્ષણનો ત્યાગ કર્યો હતો. બહુબીજ ફળ, ઉઠુંબર ફળ, અભક્ષ્ય અનંતકાયનો ત્યાગ કર્યો હતો. ભગવાનની પૂજામાં વાપર્યા વિના નવા વસ્ત્ર, ફળ, આહાર વગેરેનું ગ્રહણ કરતા ન હતા. સચિત વસ્તુમાં એક દિવસમાં એક જ જાતિનું પાન અને તેના પણ ૮ જ બીડા વાપરતા હતા. રાત્રીભોજનનો ત્યાગ કરતા હતા. ચોમાસામાં માત્ર એક ઘી વિગઈ વાપરતા હતા, શેષ વિગઈઓનો ત્યાગ કરતા હતા.

લીલોતરીનો સંપૂર્ણ ત્યાગ હતો. નિત્ય એકાસણા કરતા હતા. પર્વના દિવસે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતા અને સર્વ સચિત્તનો ત્યાગ કરતા હતા.

આઠમા વ્રતની આરાધના -

પોતાના રાજ્યમાં સાતે કુલ્યસનોનો ત્યાગ કરાવ્યો હતો.

નવમા વ્રતની આરાધના -

ઉભયટંક સામાયિક કરતા હતા. સામાયિકમાં ગુરુદેવ હેમચંદ્રસૂરિજી સિવાય કોઈની સાથે વાત નહોતા કરતા. દરરોજ યોગપ્રકાશના ૧૨ પ્રકાશ અને વીતરાગસ્તોત્રના ૨૦ પ્રકાશનો સ્વાધ્યાય કરતા હતા.

દશમા વ્રતની આરાધના -

ઓમાસામાં શત્રુ પર આક્રમણ નહોતા કરતા.

અગ્યારમાં વ્રતની આરાધના -

પૌષધમાં રાત્રે કાઉસ્સગ્ગ કરતા હતા. પારણાના દિવસે બધા પૌષધાર્થીઓને પોતાને ત્યાં પારણુ કરાવતા હતા.

બારમાં વ્રતની આરાધના -

દુઃખી અને નિઃસાન વિધવાઓનું ૭૨ લાખનું ઋણ માફ કર્યું. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યને ઉતરવાની ધર્મશાળામાં મુહપત્તિનું પડિલેહણ કરનારા સાધર્મિકને ૫૦૦ ઘોડાનું દાન આપ્યું અને તેને ૧૨ ગામનો માલિક બનાવ્યો. સર્વ મુહપત્તિઓના પ્રતિલેખકોને ૫૦૦ ગામ ભેટ આપ્યા.

ઈત્યાદિ અનેક પ્રકારની આરાધના વિવેકશિરોમણી રાજા કુમારપાળે કરી હતી.

(‘જૈનધર્મવિષયકપ્રશ્નોત્તરી’ - લેખક ન્યાયામ્બોનિધિ
શ્રીમદ્વિજ્યાનંદસૂરિ મહારાજ)

શ્રુતસમુદ્ધારક

૧. ભાણભાઈ નાનજી ગડા, મુંબઈ. (પ.પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્ય દેવ શ્રીમદ્વિજય ભુવનભાનુસૂરિ મ.સા.ના ઉપદેશથી)
૨. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી, અમદાવાદ.
૩. શ્રી શાંતિનગર શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અમદાવાદ.
(પ.પૂ. તપસમ્રાટ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય હિમાંશુસૂરિ મ.સા. ની પ્રેરણાથી)
૪. શ્રી શ્રીપાળનગર જૈન ઉપાશ્રય ટ્રસ્ટ, વાલકેશ્વર, મુંબઈ.
(પ.પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય રામચંદ્રસૂરિ મ.સા.ની દિવ્યકૃપા તથા પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય મિત્રાનંદ સૂ. મ.સા.ની પ્રેરણાથી)
૫. શ્રી લાવણ્ય સોસાયટી શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અમદાવાદ.
(પ.પૂ. પંન્યાસજી શ્રી કુલચંદ્રવિજયજી ગણિવર્યની પ્રેરણાથી)
૬. નયનબાલા બાબુભાઈ સી. જરીવાળા હા. ચંદ્રકુમાર, મનીષ, કલ્પનેશ
(પ.પૂ. મુનિરાજશ્રી કલ્યાણબોધિ વિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી)
૭. કેશરબેન રતનચંદ કોઠારી હા. લલિતભાઈ
(પ.પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય જયધોષસૂરીશ્વરજી મહારાજની પ્રેરણાથી)
૮. શ્રી શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક તપગચ્છીય જૈન પૌષ્ઠશાળા ટ્રસ્ટ, દાદર, મુંબઈ

૯. શ્રી મુલુંડ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, મુલુંડ, મુંબઈ.
(આચાર્યદેવ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મ.સા.ની પ્રેરણાથી)
૧૦. શ્રી શાંતાકુઝ શ્વે. મૂર્તિ. તપાગચ્છ સંઘ, શાંતાકુઝ, મુંબઈ.
(આચાર્યદેવ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મ.સા.ની પ્રેરણાથી)
૧૧. શ્રી દેવકરણ મૂળજીભાઈ જૈન દેરાસર પેઢી, મલાડ (વેસ્ટ), મુંબઈ.
(પ.પૂ. મુનિરાજશ્રી સંયમબોધિ વિ. મ.સા.ની પ્રેરણાથી)
૧૨. સંઘવી અંબાલાલ રતનચંદ જૈન ધાર્મિક ટ્રસ્ટ, ખંભાત.
(પૂ.સા. શ્રી વસંતપ્રભાશ્રીજી મ. તથા પૂ.સા. શ્રી સ્વયંપ્રભાશ્રીજી મ.
તથા પૂ.સા. શ્રી દિવ્યચશાશ્રીજી મ. ની પ્રેરણાથી મૂળીબેનની
આરાધનાની અનુમોદનાર્થે)
૧૩. બાબુ અમીચંદ પન્નાલાલ આદીશ્વર જૈન ટેમ્પલ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ,
વાલકેશ્વર, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૬.
(પૂ. મુનિરાજશ્રી અક્ષયબોધિ વિજયજી મ.સા. તથા પૂ. મુનિરાજશ્રી
મહાબોધિ વિજયજી મ.સા. તથા પૂ. મુનિરાજશ્રી હિરણ્યબોધિ
વિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી)
૧૪. શ્રી શ્રેયસ્કર અંધેરી ગુજરાતી જૈન સંઘ, મુંબઈ
(પૂ. મુનિશ્રી હેમદર્શન વિ.મ. તથા પૂ. મુનિશ્રી રમ્યઘોષ વિ.મ. ની
પ્રેરણાથી)
૧૫. શ્રી જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ, મંગળપારેખનો ખાંચો,
શાહપુર, અમદાવાદ.
(પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી રૂચકચંદ્ર સૂરિ મ. ની પ્રેરણાથી)
૧૬. શ્રી પાર્શ્વનાથ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, સંઘાણી એસ્ટેટ, ઘાટકોપર
(વેસ્ટ), મુંબઈ
(પૂ. મુનિરાજશ્રી કલ્યાણબોધિ વિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૧૭. શ્રી નવજીવન સોસાયટી જૈન સંઘ, બોમ્બે સેન્ટ્રલ, મુંબઈ
(પૂ. મુનિરાજશ્રી અક્ષયબોધિ વિ.મ.ની પ્રેરણાથી)
૧૮. શ્રી કલ્યાણજી સોભાગચંદ જૈન પેઢી, પીંડવાડા.
(સિદ્ધાંતમહોદધિ સ્વ. આ. શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મ.સા. ના સંયમની અનુમોદનાર્થે)
૧૯. શ્રી ઘાટકોપર જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક તપગચ્છ સંઘ, ઘાટકોપર
(વેસ્ટ), મુંબઈ.
(વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ પૂ.આ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મ.સા. ની પ્રેરણાથી)
૨૦. શ્રી આંબાવાડી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અમદાવાદ.
(પૂ. મુનિ શ્રી કલ્યાણબોધિ વિ.મ.ની પ્રેરણાથી)
૨૧. શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, વાસણા, અમદાવાદ.
(પૂ. આચાર્ય શ્રી નરરત્નસૂરિ મ. ના સંયમજીવનની અનુમોદનાર્થે
પૂજ્ય તપસ્વીરત્ન આચાર્ય શ્રી હિમાંશુસૂરીશ્વરજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)
૨૨. શ્રી પ્રેમવર્ધક આરાધક સમિતિ, ઘરણિધર દેરાસર, પાલડી, અમદાવાદ.
(પૂ. ગણિવર્ચ શ્રી અક્ષયબોધિ વિજયજી મ. ની પ્રેરણાથી)
૨૩. શ્રી મહાવીર જૈન શ્વે. મૂર્તિપૂજક સંઘ, પાલડી, શેઠ કેશવલાલ મૂળચંદ
જૈન ઉપાશ્રય, અમદાવાદ.
(પ.પૂ. આચાર્ય શ્રી રાજેન્દ્રસૂરિ મહારાજ સા. ની પ્રેરણાથી)
૨૪. શ્રી માટુંગા જૈન શ્વે. મૂર્તિપૂજક તપગચ્છ સંઘ એન્ડ ચેરિટીઝ,
માટુંગા, મુંબઈ.
૨૫. શ્રી જીવીત મહાવીરસ્વામી જૈન સંઘ, નાંદિયા. (રાજસ્થાન)
(પૂ. ગણિવર્ચ શ્રી અક્ષયબોધિ વિજયજી મ.સા. તથા મુનિશ્રી
મહાબોધિ વિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૨૬. શ્રી વિશા ઓશવાળ તપગચ્છ જૈન સંઘ, ખંભાત.
(વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મ.સા. ની પ્રેરણાથી)
૨૭. શ્રી વિમલ સોસાયટી આરાધક જૈન સંઘ, બાણગંગા, વાલકેશ્વર,
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૭.
૨૮. શ્રી પાલિતાણા ચાતુર્માસ આરાધના સમિતિ.
(પરમ પૂજ્ય વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય હેમચંદ્રસૂરિશ્વરજી મહારાજ સાહેબના સંવત ૨૦૫૩ ના પાલિતાણા મધ્યે ચાતુર્માસ પ્રસંગે થયેલ જ્ઞાનનિધિમાંથી)
૨૯. શ્રી સીમંધર જિન આરાધક ટ્રસ્ટ, એમરલ્ડ એપાર્ટમેન્ટ,
અંધેરી (ઈ), મુંબઈ.
(મુનિશ્રી નેત્રાનંદ વિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)
૩૦. શ્રી ધર્મનાથ પોપટલાલ હેમચંદ જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ,
જૈન નગર, અમદાવાદ.
(પ્રેરક - મુનિશ્રી સંયમબોધિ વિ. મ.)
૩૧. શ્રી કૃષ્ણનગર જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, સૈજપુર, અમદાવાદ.
(પ.પૂ. આચાર્ય વિજય હેમચંદ્રસૂરિશ્વરજી મ.સા. ના કૃષ્ણનગર મધ્યે સંવત ૨૦૫૨ ના ચાતુર્માસ નિમીત્તે પ.પૂ. મુનિરાજશ્રી કલ્યાણબોધિ વિજય મ.સા. ની પ્રેરણાથી)
૩૨. શ્રી બાબુભાઈ સી. જરીવાળા ટ્રસ્ટ, નિઝામપુરા, વડોદરા-૩૯૦૦૦૨.
૩૩. શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથજી ટેમ્પલ ટ્રસ્ટ, પુના.
(પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્ય દેવ શ્રીમદ્ વિજય જયઘોષસૂરિશ્વરજી મ.સા. તથા પૂ. મુનિરાજશ્રી મહાબોધિ વિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૩૪. શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ જૈન શ્વેતામ્બર મંદિર ટ્રસ્ટ, ભવાની પેઠ, પુના.
(પૂ. મુનિરાજ શ્રી અનંતબોધિ વિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)
૩૫. શ્રી રાદેર રોડ જૈન સંઘ, સુરત.
(પૂ. પં. અક્ષયબોધિ વિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)
૩૬. શ્રી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક તપાગચ્છ દાદર જૈન પૌષ્ઠશાળા ટ્રસ્ટ,
આરાધના ભુવન, દાદર, મુંબઈ.
(મુનિ શ્રી અપરાજિત વિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)
૩૭. શ્રી જવાહર નગર જૈન શ્વે. મૂર્તિ પૂજક સંઘ, ગોરેગામ, મુંબઈ
(પૂ.આ. શ્રી રાજેન્દ્રસૂરિ મ.સા. ની પ્રેરણાથી)
૩૮. શ્રી કન્યાશાળા જૈન ઉપાશ્રય, ખંભાત. (પૂ. પ્ર. શ્રી રંજનશ્રીજી
મ.સા. પૂ.પ્ર. શ્રી ઈંદ્રશ્રીજી મ.સા.ના સંયમજીવનની અનુમોદનાર્થે
પ.પૂ.સા. શ્રી વિનયપ્રભાશ્રીજી મ.સા. તથા પ.પૂ.સા. શ્રી
વસંતપ્રભાશ્રીજી મ.સા. તથા સાધ્વીજી શ્રી સ્વયંપ્રભાશ્રીજી મ.સા.ની
પ્રેરણાથી)
૩૯. શ્રી માટુંગા જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક તપાગચ્છ સંઘ એન્ડ ચેરીટીઝ,
માટુંગા, મુંબઈ
(પૂ. પંન્યાસપ્રવર શ્રીજયસુંદરવિજયજી ગણિવર્યની પ્રેરણાથી)
૪૦. શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, ૬૦ ફુટ રોડ,
ઘાટકોપર (ઈ)
(પૂ.પં. શ્રી વરબોધિવિજયજી ગણિવર્યની પ્રેરણાથી)
૪૧. શ્રી આદિનાથ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, નવસારી. (પ.પૂ.આ.
શ્રી ગુણરત્નસૂરિ મ. ના શિષ્ય પૂ. પંન્યાસજી શ્રી પુણ્યરત્નવિજયજી
ગણિવર્યની તથા પૂ. પં. યશોરત્નવિજયજી ગણિવર્યની પ્રેરણાથી)
૪૨. શ્રી કોઈમ્બતુર જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, કોઈમ્બતુર.

૪૩. શ્રી પંકજ સોસાયટી જૈન સંઘ ટ્રસ્ટ, પાલડી, અમદાવાદ. (પ.પૂ.આ. શ્રી ભુવનભાનુસૂરિ મ.સા.ની ગુરુમૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે થયેલ આચાર્ય-પંન્યાસ-ગણિ પદારોહણ દિક્ષા વગેરે નિમિત્તે થયેલ જ્ઞાનનિધિમાંથી)
૪૪. શ્રી મહાવીરસ્વામી જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક દેરાસર, પાવાપુરી, ખેતવાડી, મુંબઈ.
(પૂ. મુનિશ્રી રાજપાલવિજયજી મ.સા. તથા પૂ.પં. શ્રી અક્ષયબોધિવિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)
૪૫. શ્રી હીરસૂરીશ્વરજી જગદ્ગુરુ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ ટ્રસ્ટ, મલાડ (પૂર્વ), મુંબઈ.
૪૬. શ્રી પાર્શ્વનાથ શ્વે. મૂર્તિ પૂ. જૈન સંઘ, સંઘાણી એસ્ટેટ, ઘાટકોપર (વેસ્ટ), મુંબઈ.
(પ્રેરક - ગણિવર્યશ્રી કલ્યાણબોધિ વિ. મ.)
૪૭. શ્રી ધર્મનાથ પોપટલાલ હેમચંદ જૈન શ્વે. મૂ.પૂ. સંઘ જૈનનગર, અમદાવાદ
(પૂ. મુનિશ્રી સત્યસુંદર વિ. ની પ્રેરણાથી ચાતુર્માસમાં થયેલ જ્ઞાનનિધિમાંથી)
૪૮. રતનબેન વેલજી ગાલા પરિવાર, મુલુંડ - મુંબઈ
(પ્રેરક-પૂ. મુનિશ્રી રત્નબોધિ વિજયજી)
૪૯. શ્રી મરીન ડ્રાઈવ જૈન આરાધક ટ્રસ્ટ, મુંબઈ
૫૦. શ્રી સહસ્રકણા પાર્શ્વનાથ જૈન, દેરાસર ઉપાશ્રય ટ્રસ્ટ. બાબુલનાથ, મુંબઈ
(પ્રેરક - મુનિશ્રી સત્વભૂષણ વિજયજી)
૫૧. શ્રી ગોવાલીયા ટેંક જૈન સંઘ, મુંબઈ
(પ્રેરક - ગણિવર્યશ્રી કલ્યાણબોધિ વિ.)

- પર. શ્રી વિમલનાથ જૈન દેરાસર આરાધક સંઘ. બાણગંગા, મુંબઈ.
(પ્રેરક-પૂ.આ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મ.)
- પૃ. શ્રી વાડીલાલ સારાભાઈ દેરાસર ટ્રસ્ટ પ્રાર્થના સમાજ, મુંબઈ.
(પ્રેરક - મુનિશ્રી રાજપાલવિજયજી તથા પંન્યાસજી શ્રી અક્ષયબોધિ વિજયજી ગણિવર)
- પૃ. શ્રી પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, લુહાર ચાલ જૈન સંઘ.
(પ્રેરક - ગણિવર્ય શ્રી કલ્યાણબોધિ વિ.)
- પૃ. શ્રી ધર્મશાંતિ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, કાંદિવલી (ઈસ્ટ), મુંબઈ.
(પ્રેરક - મુનિશ્રી રાજપાલ વિજયજી તથા પં. શ્રી અક્ષયબોધિ વિજયજી ગણિવર)
- પૃ. સાધ્વીજી શ્રી સુર્યયશાશ્રીજી તથા સુશીલયશાશ્રીજીના પાર્લા (ઈસ્ટ) કૃષ્ણકુંજમાં થયેલ ચોમાસાની આવકમાંથી.
- પૃ. શ્રી પ્રેમવર્ધક દેવાસ શ્વે. મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, દેવાસ, અમદાવાદ
(પ્રેરક-પૂ.આ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મ.)
- પૃ. શ્રી પાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ, સમારોડ, વડોદરા
(પ્રેરક-પંન્યાસજી શ્રી કલ્યાણબોધિવિજયજી ગણિવર્ય)

શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ-મુંબઈ દ્વારા પ્રકાશિત થયેલા ગ્રંથોની સૂચિ

૧ જીવવિચાર પ્રકરણ સટીક દંડક પ્રકરણ - સટીક કાયસ્થિતિ સ્તોત્રાભિધાન સટીક.	૨૩ ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરુષ ચરિત્ર પર્વ ૫/૬
૨ ન્યાયસંગ્રહ સટીક.	૨૪ અષ્ટસહસ્રી તાત્પર્ય વિવરણ
૩ ધર્મસંગ્રહ સટીક ભાગ-૧	૨૫ મુક્તિપ્રબોધ
૪ ધર્મસંગ્રહ સટીક ભાગ-૨	૨૬ વિશેષણવતીવંદન પ્રતિક્રમણ અવચૂરી
૫ ધર્મસંગ્રહ સટીક ભાગ-૩	૨૭ પ્રવ્રજ્યા વિધાનકુલક સટીક
૬ જીવસમાસ ટીકાનુવાદ	૨૮ ચૈત્યવંદન ભાષ્ય (સંધ્યાચાર ભાષ્ય સટીક)
૭ જંબુદ્વીપ સંગ્રહણી સટીક	૨૯ વર્ધમાનદેશના પદ્ય (ભાગ-૧ છાયા સાથે)
૮ સ્યાદ્વાદમંજરી સાનુવાદ	૩૦ વર્ધમાનદેશના પદ્ય (ભાગ-૨ છાયા સાથે)
૯ સંક્ષેપ સમરાદિત્ય કેવળી ચરિત્ર	૩૧ વ્યવહાર શુદ્ધિ પ્રકાશ
૧૦ જૂલત્ ક્ષેત્રસમાસ સટીક	૩૨ અનેકાન્ત વ્યવસ્થા પ્રકરણ
૧૧ જૂલત્ સંગ્રહણી સટીક	૩૩ પ્રકરણ સંદોહ
૧૨ જૂલત્ સંગ્રહણી સટીક	૩૪ ઉત્પાદાદિસિદ્ધિ પ્રકરણ સટીક
૧૩ ચેઈયવંદણ મહાભાસ	૩૫ અભિધાન વ્યુત્પત્તિ પ્રક્રિયા કોશ ભાગ-૧
૧૪ નયોપદેશ સટીક	(ચિંતામણિ ટીકાનું અકારાદિ ક્રમે સંકલન)
૧૫ પુષ્પમાળા (મૂળ અનુવાદ)	૩૬ અભિધાન વ્યુત્પત્તિ પ્રક્રિયા કોશ ભાગ-૨
૧૬ મહાવીરચરિત્ર	(ચિંતામણિ ટીકાનું અકારાદિ ક્રમે સંકલન)
૧૭ મલ્લિનાથ ચરિત્ર	
૧૮ વાસુપૂજ્ય ચરિત્ર	
૧૯ શાંતસુધારસ સટીક	
૨૦ શ્રાદ્ધગુણ વિવરણ	
૨૧ તત્ત્વજ્ઞાન તરંગિણી	
૨૨ ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરુષ ચરિત્ર પર્વ ૩/૪	

३७ प्रश्नोत्तर रत्नाकर (सेनप्रश्न)	६३ विचार रत्नाकर
३८ संबोधसप्तति सटीक	६४ उपदेश सप्ततिका
३९ पंचयस्तु सटीक	६५ द्वेन्दु नरकेन्द्र प्रकरण
४० श्री ङंबुस्वामी चरित्र	६६ पुष्प प्रकरण भाषा
४१ श्री सम्बद्ध सप्तति सटीक	६७ गुर्वावली
४२ गुरु गुण षट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिका सटीक	६८ पुष्प प्रकरण
४३ स्तोत्र रत्नाकर	६९ नेमिनाथ महाकाव्य
४४ उपदेश सप्तति	७० पांडव चरित्र भाग-१
४५ उपदेश रत्नाकर	७१ पांडव चरित्र भाग-२
४६ श्री विमलनाथ चरित्र	७२ पार्श्वनाथ चरित्र गद्य
४७ सुबोधा समाचारि	७३ लीर प्रश्नोत्तराणि
४८ शांतिनाथ चरित्र ग्रंथ	७४ धर्मविधि प्रकरण
४९ नवपद प्रकरण सटीक भाग-१	७५ सुपार्श्वनाथ चरित्र भाग-१
५० नवपद प्रकरण सटीक भाग-२	७६ द्वेधर्म परीक्षादि ग्रंथो
५१ नवपद प्रकरण लघु वृत्ति	७७ सुपार्श्वनाथ चरित्र भाग-२-३
५२ श्राद्ध प्रकरण वृत्ति	७८ प्रकरणत्रयी
५३ श्री पार्श्वनाथ चरित्र	७९ समताशतक (सानुवाद)
५४ विजयप्रशस्ति भाष्य (विजयसेनसूरि चरित्र)	८० उपदेशभाषा-पुष्पभाषा
५५ कुमारपाण महाकाव्य सटीक (प्राकृतद्वयाश्रय)	८१ पृथ्वीचंद्र चरित्र
५६ धर्मरत्न प्रकरण सटीक भाग-१	८२ उपदेशभाषा
५७ धर्मरत्न प्रकरण सटीक भाग-२	८३ पार्थिवलच्छी नाममाला
५८ उपदेश पद भाग-१	८४ द्रोढसो सवासो गाथाना स्तवनो
५९ उपदेश पद भाग-२	८५ द्विवर्ण रत्नमाला
६० श्राद्धदिनकृत्य भाग-१	८६ शालिभद्र चरित्र
६१ श्राद्धदिनकृत्य भाग-२	८७ अनंतनाथ चरित्र पूज्यष्टक
६२ पार्श्वनाथ चरित्र	८८ कर्मग्रंथ अवयूरी
	८९ उपमिति भव प्रपंच कथा भा.-१
	९० धर्मबिन्दु सटीक

८१ प्रशमरति सटीक	११८ रत्नाकरावतारिका अनुवाद भाग-२
८२ मार्गशास्त्र विवरण	११९ चैत्यवन्दन ओवीसी तथा प्रश्नोत्तर चिंतामणी
८३ कर्मसिद्धि	१२० दान प्रकाश (अनुवाद)
८४ जंबुस्वामी चरित्र अनुवाद	१२१ कल्याण मंदिर-लघुशांति सटीक
८५ चैत्यवन्दन भाष्य सानुवाद	१२२ उपदेश सप्ततिका (टीकानुवाद) पुस्तक
८६ गुणवर्मा चरित्र सानुवाद	१२३ प्रतिक्रमण लेख (पुस्तक)
८७ सवासो दोदसो गाथा स्तवनो	१२४ जैन कुमारसंभव महकाव्य
८८ द्वात्रिंशत्द्वात्रिंशिका	१२५ देवचंद्र स्तवनावलि
८९ कथाकोष	१२६ आनंदकाव्य महोदधि भाग-१
१०० जैन तीर्थ दर्शन	१२७ श्री पर्यंत आराधना सूत्र (अवयूरी अनुवाद साथे)
१०१ जैन कथा संग्रह भाग-१	१२८ जिनवाणी (तुलनात्मकदर्शन विचार)
१०२ जैन कथा संग्रह भाग-२	१२९ प्रश्नोत्तर प्रदीप ग्रंथ
१०३ जैन कथा संग्रह भाग-३	१३० प्राचीन कोण श्वेताम्बर के द्विगम्बर (गुजराती)
१०४ रणसेखर निवकला सटीक	१३१ जंबूद्वीप समास (अनुवाद)
१०५ आरंभसिद्धि	१३२ सुमति चरित्र (अनुवाद)
१०६ नेमिनाथ चरित्र गद्य	१३३ तत्त्वामृत (अनुवाद)
१०७ मोहोन्मुलनम् (वादस्थानम्)	१३४ त्रिषष्टिशलाकापुष्प चरित्र पर्व-१
१०८ श्री भुवनभानु केवणी चरित्र (अनुवाद)	१३५ त्रिषष्टिशलाकापुष्प चरित्र पर्व-२
१०९ श्री चंद्रप्रभस्वामी चरित्र (अनुवाद)	१३६ जैन कथा संग्रह भाग-४ (प्रताकार संस्कृत)
११० आपणा ज्ञानमंदिर	१३७ जैन कथा संग्रह भाग-५ (प्रताकार संस्कृत)
१११ प्रमालक्षण	१३८ जैन कथा संग्रह भाग-६ (प्रताकार संस्कृत)
११२ आचार प्रदीप	
११३ विविध प्रश्नोत्तर	
११४ आचारोपदेश अनुवाद	
११५ पट्टावली समुच्चय भाग-१	
११६ पट्टावली समुच्चय भाग-२	
११७ रत्नाकरावतारिका अनुवाद भाग-१	

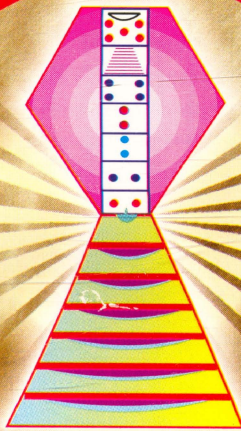
१३८ जैन धर्म भक्ति कंथनभाणा (सानुवाद) भाग-१	१६४ आवश्यक सूत्रनी टीका भाग-१
१४० जैन धर्म भक्ति कंथनभाणा (सानुवाद) भाग-२	१६५ आवश्यक सूत्रनी टीका भाग-२
१४१ श्रीभोक्षपद सोपान (यौद गुणस्थानकनुं स्वप्न)	१६६ आवश्यक सूत्रनी टीका भाग-३
१४२ रत्नशेखर रत्नवती कथा (पर्वतिथि महात्म्य पर)	१६७ आवश्यक सूत्रनी टीपिका भाग-१
१४३ षष्ठिशतकम् (सानुवाद)	१६८ आवश्यक सूत्रनी टीपिका भाग-२
१४४ नभस्कार महाभक्त (निबंध)	१६९ आवश्यक सूत्रनी टीपिका भाग-३
१४५ जैन गोत्र संग्रह (प्राचीन जैन इतिहास सहित)	१७० उत्तराध्ययन सटीक भाग-१
१४६ नयमार्गदर्शन याने सातनयनं स्वप्न	१७१ उत्तराध्ययन सटीक भाग-२
१४७ महोपाध्यायश्री वीरविजयल महाराज यरित्र	१७२ उत्तराध्ययन सटीक भाग-३
१४८ मुक्ति मार्गदर्शन याने धर्मप्राप्तिना हेतुओ	१७३ जंबुद्वीप प्रज्ञप्ति भाग-१
१४९ येतोद्धतम्	१७४ जंबुद्वीप प्रज्ञप्ति भाग-२
१५० मूर्तिमंडन प्रश्नोत्तर	१७५ ज्वालाभागिण सूत्र भाग-१
१५१ पिंडविशुद्धि अनुवाद	१७६ ज्वालाभागिण सूत्र भाग-२
१५२ नंदिसूत्र (भूण)	१७७ राजप्रज्ञीय
१५३ नंदिसूत्र सटीक (बीज आवृत्ति)	१७८ आचारंग दीपिका
१५४ नंदिसूत्र यूरि सटीक	१७९ भगवती सूत्र भाग-१
१५५ अनुयोग द्वार सटीक	१८० भगवती सूत्र भाग-२
१५६ दशवैकालिक सटीक	१८१ भगवती सूत्र भाग-३
१५७ दशवैकालिक सटीक	१८२ पन्नवशा सूत्र सटीक भाग-१
१५८ ओधनिर्युक्ति सटीक	१८३ पन्नवशा सूत्र सटीक भाग-२
१५९ पिंडनिर्युक्ति सटीक	१८४ ऋषिभाषितसूत्र
१६० आवश्यक सूत्रनी टीका भाग-१	१८५ हारिभद्राय आवश्यक टीप्पण
१६१ आवश्यक सूत्रनी टीका भाग-२	१८६ सूर्यप्रज्ञप्ति सटीक
१६२ आवश्यक सूत्रनी टीका भाग-३	१८७ आचारंग दीपिका भाग-१
१६३ आवश्यक सूत्रनी टीका भाग-४	१८८ सूत्रकृतांग दीपिका
	१८९ ठाणांग सटीक भाग-१
	१९० ठाणांग सटीक भाग-२
	१९१ अनुयोगद्वार भूण
	१९२ समवायांग सटीक
	१९३ आचारंग दीपिका भाग-२
	१९४ सूत्रकृतांग सटीक भाग-१
	१९५ सूत्रकृतांग सटीक भाग-२

૧૯૬ ભગવતી સૂત્ર	૨૨૫ વિમળ મંત્રીનો રાસ
૧૯૭ કલ્પસૂત્ર પ્રદીપિકા	૨૨૬ બૃહત્ સંગ્રહણી અંતર્ગત ચંત્રોનો સંગ્રહ
૧૯૮ કલ્પસૂત્ર કૌમુદિ	૨૨૭ દમયંતી ચરિત્ર
૧૯૯ આનંદ કાવ્ય મહોદધિ ભાગ-૩	૨૨૮ બૃહત્સંગ્રહણી યંત્ર
૨૦૦ શ્રી શ્રુતજ્ઞાન અમીધારા	૨૨૯ જૈન સ્તોત્ર સંગ્રહ
૨૦૧ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર-મૂળ	૨૩૦ યશોધર ચરિત્ર
૨૦૨ ઉપધાન વિધિ પ્રેરક વિધિ	૨૩૧ ચંદ્રવીરશુભાદિ કથા ચતુષ્ઠયમ્
૨૦૩ હીરસ્વાધ્યાય ભાગ-૧	૨૩૨ વિજયાનંદ અભ્યુદયમ્ મહાકાવ્ય
૨૦૪ હીરસ્વાધ્યાય ભાગ-૨	૨૩૩ જૈનધર્મવરસ્તોત્ર-ગોધૂલિકાર્થ-
૨૦૫ ચૈત્યવંદનાદિ ભાષ્યત્રયી (વિવેચન)	સભાયમત્કારેતિ કૃતિત્રિતયમ્
૨૦૬ ભોજપ્રબંધ	૨૩૪ અનેકાર્થ રત્નમંજૂષા
૨૦૭ શ્રી વસ્તુપાલ ચરિત્ર (ભાષાન્તર)	૨૩૫ સિરિપાસનાહચરિયં
૨૦૮ શ્રી યોગબિંદુ સટીક	૨૩૬ સમ્યક્ત્વ કૌમુદી (ભાષાંતર)
૨૦૯ ગુરુ ગુણ રત્નાકર કાવ્યમ્	૨૩૭ વિમલનાથ ચરિત્ર (અનુવાદ)
૨૧૦ જગદ્ગુરુ કાવ્યમ્	૨૩૮ જૈન કથારત્નકોષ ભાગ-૧
૨૧૧ યોગદષ્ટિસમુચ્ચય (અનુવાદ)	(અનુવાદ)
૨૧૨ જૈન જ્યોતિર્ગ્રંથ સંગ્રહ	૨૩૯ જૈન કથારત્નકોષ ભાગ-૨
૨૧૩ પ્રમાણ પરિભાષા	૨૪૦ જૈન કથારત્નકોષ ભાગ-૩
૨૧૪ પ્રમેય રત્નકોષ	૨૪૧ શત્રુંજય તીર્થોદ્ધાર (અનુવાદ)
૨૧૫ જૈન સ્તોત્ર સંગ્રહ ભાગ-૨	૨૪૨ જૈન સ્તોત્ર તથા સ્તવનસંગ્રહ સાર્થ
૨૧૬ શ્રી યોગદષ્ટિસમુચ્ચય (ભાવાનુવાદ)	૨૪૩ વસ્તુપાલ ચરિત્ર
૨૧૭ નવસ્મરણ (ઈંગ્લીશ સાર્થ સાનુવાદ)	૨૪૪ સિદ્ધપ્રાભૂત સટીક
૨૧૮ આઠ દષ્ટિની સજ્ઞાય	૨૪૫ સૂક્તમુક્તાવલી
૨૧૯ આગમસાર (દેવચંદ્રણ)	૨૪૬ નલાયનમ્ (કુબેરપુરાણમ્)
૨૨૦ નયચક્રસાર (દેવચંદ્રણ)	૨૪૭ બંધહેતુદયત્રિભંગી પ્રકરણાદિ
૨૨૧ ગુરુગુણષટ્ત્રિશિકા (દેવચંદ્રણ)	૨૪૮ ધર્મપરીક્ષા
૨૨૨ પંચકર્મગ્રંથ (દેવચંદ્રણ)	૨૪૯ આગમીય સૂક્તાવલ્યાદિ
૨૨૩ વિચાર સાર (દેવચંદ્રણ)	૨૫૦ જૈન તત્ત્વસાર સટીક
૨૨૪ શ્રી પર્યુષણ પર્વાદિક પર્વોની કથાઓ	૨૫૧ ન્યાયસિદ્ધાંત મુક્તાવલી
	૨૫૨ હૈમધાતુપાઠ

२५३ नवीन पूज संग्रह	२६८ प्रबंध चिंतामणि
२५४ सिद्धयकाराधन विधि वि. संग्रह	(हिन्दी भाषांतर)
२५५ नायाधम्मकलाओ (पुस्तक)	२६९ द्विग्विषय महाकाव्य
२५६ प्रभाणनयतत्वालोकालंकार (साव.)	२७० ज्ञानानुशासनम्
२५७ तत्त्वार्थधिगमसूत्र (गुजराती)	२७१ आभू (भाग-१)
२५८ विचारसप्ततिका सटीक +	२७२ आभू (भाग-२)
विचारपंचाशिका सटीक	२७३ आभू (भाग-३)
२५९ अध्यात्मसार सटीक	२७४ आभू (भाग-४)
२६० लीलावती गणित	२७५ आभू (भाग-५)
२६१ सुव्रतश्रुतिथानक (प्रत)	२७६ संकमकरण (भाग-१)
२६२ षट्स्थानक प्रकरण (प्रत)	२७७ संकमकरण (भाग-२)
२६३ भक्तामर स्तोत्र (प्रत)	२७८ शतकनामा पंचम कर्मग्रंथ (गुज.)
२६४ विचारसार	२७९ श्री शोभन स्तुति ग्रंथ
२६५ शत्रुंजयमहातीर्थोद्धारप्रबंध	२८० ऋषभ पंचाशिका ग्रंथ
२६६ विज्ञप्ति लेख संग्रह	२८१ न्याय प्रकाश
२६७ भानुचंद्रगणितरित	

શ્રી જિનશાસન આરાધના દેસ્ત

મતિ
જ્ઞાન

શુભ
જ્ઞાન

અવધિ
જ્ઞાન

મલ:પર્યવ
જ્ઞાન

કેવલ
જ્ઞાન

લોકાલોક પ્રકાશકર, જ્ઞાન એક પ્રધાન

પ્રેરક : પ.પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજય હેમચંદ્રસૂરિજી મ.સા.

પ. પૂ. આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ વિજયાનંદસૂરીસ્વરજી મ.સા. (પૂ. આત્મારામજી મ.સા.)

પ. પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રી વીરવિજયજી મ.સા.

પ. પૂ. સંઘમનિષ્ઠ આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ વિજય દાનસૂરીશ્વરજી મ.સા.

કર્મ સાહિત્ય વિશારદ સિદ્ધાંત મહોદયિ
પ.પૂ. આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમચૂરીશ્વરજી મહારાજ

मोक्ष मार्गना साया सारथी
सूरिप्रेमना आज्ञांकित पट्टावंकार

प.पू. आचार्यदेव श्रीमद् विजय तुलसीदाससूरीधरजी महाराज

श्रीकुमारविहारशतकम् ।

श्रीरत्नशेखरसूरिभ्यो नमः ।

तेजः पुष्पातु पार्श्वो दुरितविजयि^१ वः शाश्वतानन्दबीजं
संक्रांतः सप्तरत्न्यां भुजगपतिफणाचक्रपर्यंकभाजि ।
कर्माण्यष्टौ समंतात्त्रिभुवनभवनोत्संगितानां जनानां
यश्छेतुं तुल्यकालं वहति निजतनुं क्लृप्तसप्तान्यरूपाम् ॥१॥

अवचूर्णिः- श्रीपत्तने संवत् ११९९ वर्षे कार्तिकशुदि-२ हस्तार्के
प्राप्तराज्येन (त्रिंशत्) वर्षं दिन २७ यावत् (त्) कृतराज्यकुमारपालेन स्वपितृ-
त्रिभुवनपालनाम्ना प्रासादः कारितः ७२ देवकुलिकायुतः, तत्र २४ रत्नमय्यः
२४ पित्तलस्वर्णमय्यः २४ रुप्यमय्यः अतीताऽनागतवर्त्तमानजिनप्रतिमाः^३
१४-१४ भारमय्यः (भारैः सार्द्धसप्त मणानि) कारिताः । दिल्लीसंबंधीनि
मुख्यप्रासादे १२५ अंगुलप्रमाणविद्रुममयी^४ प्रतिमा कारिता, सर्वत्र स्वर्णकलशा
स्तंभाश्च सौवर्णाः । तत्र प्रासादे ९६ कोटिद्रव्यव्ययः । तत्र च महामहोभिः
श्रीहेमसूरिपादपार्श्वात् राज्ञा प्रतिष्ठा कारिता । अन्यदा नागपुरे
श्रीरामचन्द्रगणिमिश्रादिपरिवारपरिवृतैः (ः) श्री हेमाचार्यैः (ः) चतुर्मासकं निर्विघ्नं
कृतम् । ततः कुमारपालराज्ञा श्रीगुरवः पत्तने आकारिताः, ततश्च
श्रीआम्बडदेबाहडदेचाहडदेसोमाख्यभ्रातृचतुष्टय - ९९ - लक्षाधिपसाह-
छाडाप्रमुखअष्टादशशतकोटीश्वरव्यवहारि - ७२सामन्तपरिवारपरिवृतैः पत्तने

श्रीत्रिभुवनपालप्रासादे पादावधारितं (हार्डब्रीड संस्कृत)
 रामचन्द्रगणिप्रमुखपरिवारपरिवृतैः श्रीहेमसूरिभिः । ततश्च
 श्रीकुमारपालराजाऽभ्यर्थितैः श्रीरामचन्द्रगणिभिः श्रीपार्श्वदेववन्दनावसरे अष्टौ
 नमस्कारा कामिततीर्थश्रीपार्श्वनाथस्य (कृताः) १०८ काव्यैः प्रासादवर्णनं च
 कृतम् । तस्य 'कुमारविहारशतकं' इति नाम जातम् तस्याश्च
 यत्किञ्चिदवचूणिर्लिख्यते यथा दिशा -

संहिता च^१ पदं चैव^२ पदार्थः^३ पदविग्रहः^४ ।

चालना^५ प्रत्यवस्थानं^६ व्याख्या तंत्रस्य षड्विधा ॥१॥

इति पूर्वाचार्योक्तरीत्या व्याख्यायते । तत्र संहिता अस्वलितपदोच्चारणं
 १, पदं प्रकृतिप्रत्ययनिष्पन्नविभक्त्यन्तशब्दरूपं २, पदार्थं पदानाम्
 वाक्यार्थभूतानां अर्थकथनं ३, पदविग्रहः समासारम्भकपदानां वाक्यकरणं
 ४, चालना पूर्वपक्षाशङ्का ५, प्रत्यवस्थानं तन्निराकरणेन स्वपक्षस्थापनं
 ६ इत्येतैः स्थानैः काव्यानि व्याख्यायन्ति तत्राऽपि पदार्थं अन्वय इत्यनर्थातरं
 तत्र गीर्वाणभाषयाऽर्थकथनं अन्वयं इत्यपि केचिद् व्याख्यां भट्टाः कथयन्ति ।
 आदौ कथ्यते यथा -

स पार्श्वो दुरितविजयि शाश्वतानन्दबीजं तेजो वो युष्माकं पुष्पात् ।
 भुजगपतिफणाचक्रपर्यंकभाजि सप्तरत्न्यां संक्रांतो यः त्रिभुवनभवनोत्संगितानां
 जनानां तुल्यकालं समंतात् अष्टौ कर्माणि छेतुं क्लृप्तसप्तान्यरूपां निजतनुं
 वहति इत्यन्वयः । सप्तानां रत्नानां समाहारः 'अस्य इयां लुग्' (सिद्धहेम.
 २/४/८६) इत्यनेन अल्लोपे सप्तरत्नी तस्यां सप्तरत्न्यां किंविशिष्टायां ?
 भुजगपतिफणाचक्रमेव पर्यंकः शय्या तं भजतीति, 'भजो विण्' (सिद्धहेम.
 ५/१/१४६) वृद्धौ 'अप्रयोगीत्' (सिद्धहेम. १/१/३७) इति विण्लोपे
 भाज् इति सिद्धिः (तस्यां) । दुरितं पापं विजयत इत्येवंशीलः 'अजातेः

શીલે' (સિદ્ધહેમ. ૫/૧/૧૫૪) ણિન્પ્રત્યય ઇન્ । તેજઃ કેવલજ્ઞાનં પરમબ્રહ્મ
વા પુષ્ણાતુ વૃદ્ધિં નયતુ । અસ્મિન્ શાસ્ત્રે આદૌ તેજઃ શબ્દો મંગલાર્થઃ યતઃ
શાસ્ત્રાદૌ શ્રીરાધાલક્ષ્મીઃ કલ્યાણમઘવાજયેત્યાદ્યં કવિધાને સ્ફલ(સ્વર્લ)ક્ષ્મી-
ભોગફલાદયઃ (ભવન્તિ) । ઉત્સંગ ઇવાચરિતા ઉત્સંગિતાઃ । 'કર્તુઃ ક્વિપ્'
(સિદ્ધહેમ. ૩/૪/૨૫) અવર્ણેત્યલોપે ક્તે સિદ્ધં । ત્રિભુવનમેવ ભવનં ગૃહં
તત્ર ઉત્સંગિતાનાં સ્થિતાનાં જનાનાં તુલ્યકાલં સમકાલં છેત્તું વિદારયિતું તનુઃ
શરીરં સ્ત્રીલિંગઃ । કલૃપ્તાનિ નિષ્પાદિતાનિ સપ્ત અન્યરૂપાણિ યસ્યાં સા તાં
તનું વહતિ ય ઇતિ સંબંધઃ । (શાશ્વતશ્વાસાવાનંદઃ તસ્ય બીજમિતિ
શાશ્વાનાનંદબીજમ્) ॥૧॥

ભાવાર્થ - સર્પપતિના ફણાયકરૂપ પલંગની અંદર રહેલા સાત
રત્નોમાં પ્રતિબિંબિત થયેલા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ પાપનો વિજય કરનાર
અને શાશ્વત-મોક્ષના આનંદના બીજરૂપ એવા તમારા તેજનું પોષણ
કરો. જે પ્રભુ આ ત્રણ ભુવનમાં ચારે તરફ રહેલા લોકોના આઠ કર્મો
છેદવાને માટે પ્રતિબિંબ રૂપે બીજ સાત રૂપો કલ્પી પોતાની મૂર્તિને
એકી કાળે વહન કરે છે. ૧

વિશેષાર્થ - ગ્રંથકાર આ પ્રથમ શ્લોકથી આશીર્વચનરૂપ
મંગલાચરણ કરે છે તેઓ કહે છે કે, શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ તમારા તેજનું
પોષણ કરો, જે તેજ પાપનો વિજય કરનાર અને મોક્ષના આનંદનું
મૂળ છે. શ્રી પાર્શ્વનાથપ્રભુ સર્પની સાત ફણાઓના સમૂહની અંદર રહેલા
સાત રત્નોની અંદર પ્રતિબિંબિત થાય છે. તે વખતે તેમના સાત
પ્રતિબિંબો પડે છે, તેથી પોતાના આઠ સ્વરૂપ થાય છે. તે ઉપર કવિ
ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે કે, આ જગત્ની અંદર રહેલા લોકોના આઠ કર્મનો છેદ
કરવાને પાર્શ્વનાથ પ્રભુએ આઠ રૂપ કરેલા છે, કારણ કે આઠ કર્મને
છેદવાને માટે આઠ રૂપ થવાં જોઈએ. ૧

તે વસ્તાપં હરંતાં નઋમણિમુકુરજ્યોતિરંભશ્છટાભિ-

દિક્ચક્રં પ્રીણયંતઃ કરિમકરભૃતઃ પાર્શ્વનાથસ્ય પાદાઃ ।

પદ્મૈર્નિત્યપ્રબોધૈરધરિતસરસાં મૈત્ર્યમાસાદ્ય યેષાં

ચિત્રં વિચ્છિન્નતૃષ્ણાઃ કતિ પ્રમમૃતં પ્રાણભાજો ન ભેજુઃ ॥૨॥

અવચૂર્ણિઃ- શ્રી પાર્શ્વનાથસ્ય નઋમણિમુકુરજ્યોતિરંભશ્છટાભિઃ
દિક્ચક્રં પ્રીણયંતઃ કરિમકરભૃતઃ તે પાદાઃ વો યુષ્માકં તાપં હરંતાં નિત્યપ્રબોધૈઃ
પદ્મૈઃ અધરિતસરસાં યેષાં મૈત્ર્યં આસાદ્ય પ્રાપ્ય ચિત્રં આશ્ચર્યં યથા સ્યાત્તથા
વિચ્છિન્નતૃષ્ણાઃ કતિ પ્રાણભાજઃ પરં અમૃતં ન ભેજુઃ । પાદાનાં સરઃસાદૃશ્યં
કરિણો ગજાઃ મકરા મત્સ્યાસ્તાન્ બિભ્રતીતિ કિપ્ તલ્લોપે 'હ્રસ્વસ્ય તઃ
પિત્કૃતિ' (સિદ્ધહેમ. ૪/૪/૧૧૩) ઇતિ તોડતે ચ ભૃત્ । નઋમણયઃ એવ
મુકુરાઃ દર્પણાસ્તેષાં જ્યોતિષસ્તાઃ એવ અંભશ્છટાસ્તાભિઃ । દિક્ચક્રં
દશદિક્સ્થાન્ પ્રાણિનસ્તાત્સ્થ્યાત્તદવ્યપદેશ ઇતિ ન્યાયાત્ પ્રાણિનો લભ્યંતે
ઉત્તમનરપાદા અપિ ગજમકરલાંછિતા ભવંતિ પરં નિત્યપ્રબોધૈઃ સદા
વિકસિતપદકમલૈઃ અધરિતં અધર ઇવ કૃતં અધરિતં 'કર્તુઃ કિપ્ (સિદ્ધહેમ.
૩/૪/૨૫) ઇતિ કિપિ તલ્લોપે ક્તે ઇટિ અધરિતં જિતમિત્યર્થઃ । મૈત્ર્યં સંગં
તૃષ્ણા તૃષા પક્ષે લોભઃ અમૃતં મોક્ષઃ પક્ષે નીરં 'ભજી સેવાયાં' પરોક્ષા ઉસિ
'અનાદેશાદે.' (સિદ્ધહેમ. ૪/૧/૨૪) ઇતિ એકારે દ્વિત્વાભાવે ભેજુઃ ।
આદ્ 'સદળ્ ગતૌ' ઇતિ ધાતુના આસાદ્યરૂપસિદ્ધિઃ । અન્યે પુરુષા
વિચ્છિન્નતૃષ્ણાસ્ત્વમૃતેચ્છાં ન કુર્વંતિ । પાદપક્ષે વિચ્છિન્નતૃષ્ણાત્વે યથેચ્છમમૃતં
ભજંતીતિ ચિત્રમ્ ॥૨॥

ભાવાર્થ - દિશાઓના સમૂહને પ્રસન્ન કરનારા અને હસ્તી
તથા મકરના ચિહ્નોને ધારણ કરનારા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના તે ચરણો
નખરૂપી મણિમયદર્પણના તેજરૂપ જળના છાંટાથી તમારા તાપને
હરણ કરો. નિત્ય વિકાશી એવાં કમલોથી સરોવરનો તિરસ્કાર કરનારા
જે પ્રભુના ચરણોની મૈત્રી પ્રાપ્ત કરી ક્યા પ્રાણીઓ પોતાની તૃષ્ણાને
છેદી પરમ અમૃતને નથી પ્રાપ્ત થયા? એ આશ્ચર્યની વાત છે. ૨

૧ A - સંગઃ, ૨ A - તૃષ્ણાત્વે અમૃતે, ૩ A - યથેષ્ટમ્ ।

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના ચરણનું વર્ણન કરેલું છે. ગ્રંથકાર કહે છે કે, “તે પાર્શ્વનાથ પ્રભુના ચરણ તમારા તાપને હરો.” તાપને હરવામાં જળની જરૂર છે, તેથી ગ્રંથકાર તે ચરણના નખરૂપી મણિદર્પણના તેજને જળના છાંટાનું રૂપક આપે છે. સરોવરના કમલો સૂર્યવિકાશી હોવાથી રાત્રે મ્લાનિ પામનારા છે, અને આ પ્રભુના ચરણરૂપ કમલો નિત્ય વિકાશી છે; તેથી તે સરોવરનો તિરસ્કાર કરનારાં છે. જે પ્રાણીઓએ, પ્રભુના ચરણની મૈત્રી પ્રાપ્ત કરેલી છે, તે પ્રાણીઓની તૃષ્ણા છેદાયેલી છે અને તેઓ પરમ અમૃત એટલે મોક્ષને પ્રાપ્ત થયેલા છે. ૨

વિશ્વેભ્યો ભૂર્ભુવઃસ્વઃશતમખમુકુટશ્લિષ્ટમુક્તામયૂઃસ્નાતાઃ પાર્શ્વસ્ય પાદાંબુજનખમણયો મંગલાનિ ક્રિયાસુઃ ।
યેષામુત્સંગવેદ્યાં શુચિરુચિલહરીતાંડવાડંબરાયાં,
સંક્રામન્ દુગ્ધસિંધોઃ સ્મરતિ મુહુરસૌ યામિનીકામિનીશઃ ॥૩॥

અવચૂર્ણિઃ - પાર્શ્વસ્ય ભૂર્ભુવઃસ્વઃશતમખમુકુટશ્લિષ્ટમુક્તામયૂઃસ્નાતાઃ પાદાંબુજનખમણયો વિશ્વેભ્યો મંગલાનિ ક્રિયાસુઃ । યેષાં શુચિરુચિલહરીતાંડવાડંબરાયાં ઉત્સંગવેદ્યાં સંક્રામન્ અસૌ યામિનીકામિનીશો દુગ્ધસિંધોઃ મુહુઃ સ્મરતિ । પૃથ્વીપાતાલસ્વર્ગાણાં ઇંદ્રાઃ નૃપભવનપતિદેવેંદ્રાઃ^૧ તેષાં મુકુટાઃ^૨ તેષુ શ્લિષ્ટા લગ્ના યા મુક્તાસ્તાસાં મયૂઃસ્નાતાઃ સ્નાતાં કારિતાઃ । ઉત્સંગવેદ્યાં મધ્યે इत्यर्थः ‘વેદી વિતર્દિરજિરં’ इति नाममालावचनात् वेदीशब्दः शोभार्थो वा उत्संगशब्देन मध्यं लक्षणया यथान्निर्माणवकः । (શુચયશ્ચ તા રુચયસ્તાસાં) लहर्यः कल्लोलास्तेषां ताण्डवानि विलासाः तेषामाडंबराणि यस्यां तस्यां^૩ । दुग्धसिंधोः क्षीरार्णवस्य चिंतयति ‘स्मृत्यर्थदयेशः षष्ठी’ (सिद्धहेम. ૨।૨।૧૧)। યામિનીકામિનીશઃ ચંદ્રઃ પ્રાસાદસ્ય પૂર્વાભિમુખત્વાત્ શ્રીવામેયપ્રતિમાયાશ્ચંદ્રકાંતમયત્વાત્ एवमुक्तिः ॥૩॥

૧ A - દ્રાણાં, ૨ A - મુકુટાનિ, ૩ A - ‘તસ્યાં’ શબ્દો નાસ્તિ ।

ભાવાર્થ - ઈંદ્રોના મુગટની સાથે મળેલા મુક્તાફલોના કિરણોમાં સ્નાન કરેલા શ્રી પાર્શ્વનાથપ્રભુના ચરણકમળના નખમણિઓ આ ત્રણ જગતના સમગ્રજનોનું મંગળ કરો. જેમની ઉજ્જવલ કાંતિની લહેરોના તાંડવના આડંબરવાળી મધ્યવેદી ઉપર પ્રતિબિંબિત થતો નિશાફી કામિનીનો પતિ ચંદ્ર વારંવાર દૂધના સમુદ્રનું સ્મરણ કરે છે. ૩

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકમાં ગ્રંથકાર શ્રી પાર્શ્વનાથપ્રભુના ચરણકમળના નખને આશીર્ભગલરૂપે સ્તવી વર્ણવે છે. જે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના ચરણકમળના નખમણિઓ ઈંદ્રોના મુગટપર જડેલા મુક્તાફળના કિરણોમાં સ્નાન કરેલા છે - અર્થાત્ ઈંદ્રો આવી પોતાના મસ્તકો નમાવી તેમના ચરણમાં નમે છે. તે નખમણિ ઉપર ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ પડે છે, તેથી તે ચંદ્રને દુધના સમુદ્રનું સ્મરણ થાય છે. આ કહેવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે, લૌકિક કથામાં કહેવાય છે કે ચંદ્ર ક્ષીરસાગરમાંથી નીકળેલા ચૌદ રત્નો માંહેલું એક રત્ન છે અને પ્રભુના નખમણિ દૂધના જેવા ઉજ્જવલ છે, તેથી તેમાં પ્રતિબિંબ રૂપે પડતા એવા ચંદ્રને પોતાના ઉત્પત્તિ સ્થાન રૂપ ક્ષીરસમુદ્રનું સ્મરણ થાય એ સંભવિત છે. અને તેનું વર્ણન કરી કવિએ સ્મૃતિ અલંકાર દર્શાવેલો છે. આવા દિવ્ય નખમણિઓ સર્વ જગતનું મંગળ કરવાને સમર્થ થાય - એ પણ નિઃસંદેહ વાર્તા છે. ૩

देवः पार्श्वः शिवं वः प्रथयतु हरतां कल्मषं शर्म दत्ता-

माधत्तां धाम कीर्तिं घटयतु दिशतां गौरवं वैभवं च ।

भूतस्तिष्ठन् भविष्यन् सवृतिरपवृतिर्दूरसंस्थः पुरस्थो

यद्ज्ञानादर्शशय्यां सममधिवसति स्वेच्छया वस्तुसार्थः ॥૪॥

અવચૂર્ણિઃ - સ પાર્શ્વો દેવો વઃ યુષ્માકં શિવં પ્રથયતુ કલ્મષં હરતાં

શર્મ દત્તાં ધામ આધત્તાં કીર્તિં ઘટયતુ ગૌરવં ચ પુનર્વૈભવં દિશતાં ।
 ભૂતસ્તિષ્ઠન્ ભવિષ્યન્ સવૃતિઃ અપવૃતિઃ દૂરસંસ્થઃ પુરસ્થો વસ્તુસાર્થઃ
 યદ્(જ)જ્ઞાનાદર્શિણ્યાં સ્વેચ્છયા સમં^૧ અધિવસતિ । સવૃતિઃ પટાદ્યાચ્છાદિતઃ
 અપવૃતિઃ અનાચ્છાદિતઃ અતીતાનાગતવર્ત્તમાનવર્ત્તી પદાર્થઃ^૨ ક્રિયા સુગમા ।
 ‘અધેઃશીઙ્ઠસ્થાસઆધારઃ’ (સિદ્ધહેમ૦ ૨/૨/૨૦) इति सूत्रेण
 યદ્(જ)જ્ઞાનાદર્શિણ્યાં^૩ અત્ર દ્વિતીયા ॥૪॥

ભાવાર્થ - આ જગતના ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળના બનાવો તથા પદાર્થોનો સમૂહ જે આવરણવાળો હોય, આવરણ રહિત હોય, દૂર રહેલો હોય અથવા નજીક રહેલો હોય તે સર્વ જેના જ્ઞાનરૂપી દર્પણની શય્યામાં સ્વેચ્છાથી સાથે જ વાસ કરીને રહેલો છે, તે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ તમારૂં કલ્યાણ વિસ્તારો, પાપ હરો, સુખ આપો, તેજ પ્રસારો, કીર્તિ વધારો અને ગૌરવ તથા વૈભવ આપો. ૪

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી કવિએ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની જ્ઞાન લક્ષ્મી વર્ણવી આશીર્વાચન રૂપ માંગલ્ય કહેલું છે. શ્રી પાર્શ્વનાથના કેવળજ્ઞાનને દર્પણની ઉપમા આપી છે. જેમ દર્પણમાં બધા પદાર્થો દેખાય આવે છે, તેમ તેમના કેવળજ્ઞાનરૂપી દર્પણમાં બધા પદાર્થો દેખાઈ આવે છે. અર્થાત્ તે કેવળજ્ઞાનથી સર્વ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનના બનાવો જોઈ શકાય છે. જે વસ્તુ આવરણવાળી હોય કે આવરણ રહિત હોય, દૂર હોય કે નજીક હોય તે બધી વસ્તુ કેવળજ્ઞાની જોઈ શકે છે અને જાણી શકે છે. આવા ઉત્તમ કેવળજ્ઞાનધારી ભગવંતની ભક્તિથી કલ્યાણ પ્રાપ્ત થાય છે, પાપ દૂર થાય છે, સુખ મળે છે, તેજ વધે છે, સત્કીર્તિ વધે છે, અને ગૌરવ તથા વૈભવ પ્રાપ્ત થાય છે - તેથી ગ્રંથકાર એ ઉત્તમ પદાર્થો પ્રાપ્ત થવાની આશીષ આપે છે. અને તે

સાથે સૂચવે છે કે, જેનામાં કેવળજ્ઞાનનું સામર્થ્ય હોય તે પ્રભુ કલ્યાણાદિ વસ્તુઓ આપવાને સમર્થ થઈ શકે છે. અને એવા સમર્થ શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુ જ છે. ૪

આસ્થાની મંગલાનાં જલધિરનવધિઃ શર્મમય્યાઃ સુધાયાઃ

પાર્શ્વો દેવાધિદેવઃ પ્રવિતરતુ ચિરં શાશ્વતીં સ શ્રિયં વઃ ।

જિષ્ણુઃ કુંદાવલેપં ફણિપતિરસનાક્રોડમાસાદ્ય સદ્યઃ

કાંતિર્યદ્ગાત્રયષ્ટેર્જનયતિ જગતઃ ક્ષીરધારાભિશંકામ્ ॥૫॥

અવત્તૂર્ણિઃ- મંગલાનામાસ્થાની રાજધાની શર્મમય્યાઃ સુધાયાઃ અનવધિરમર્યાદઃ જલધિઃ દેવાધિદેવઃ સ પાર્શ્વો વો યુષ્માકં ચિરં શાશ્વતીં શ્રિયં પ્રવિતરતુ । સદ્યઃ ફણિપતિરસનાક્રોડમધ્યં આસાદ્ય કુંદાવલેપં કુંદસ્ય ધવલપુષ્પસ્યાવલેપં અંહકારં જિષ્ણુઃ જયનશીલા યદ્ગાત્રયષ્ટેઃ કાંતિઃ જગતઃ ક્ષીરધારાભિશંકાં જનયતિ । ‘જિં જિં અભિભવે’ જયતીતિ જિષ્ણુઃ ‘ભૂ-જેઃ ણુક્’ (સિદ્ધહેમ. ૫/૨/૩૦) ઇતિ સ્નુપ્રત્યયઃ ॥૫॥

ભાવાર્થ - ડોલરના પુષ્પના ગર્વને જીતનારી જેમના ગાત્રની ઉજ્જવલ કાંતિ સર્પોની રસનાના મધ્ય ભાગમાં આવી જગતને ક્ષીરની ધારાની શંકા ઉત્પન્ન કરે છે, એવા મંગળોના સ્થાનરૂપ અને સુખમય અમૃતના નિરવધિ સમુદ્ર એવા દેવાધિદેવ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ તમને ચિરકાલ શાશ્વત લક્ષ્મી (મોક્ષલક્ષ્મી) ને આપો. ૬

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના શરીરની કાંતિનું વર્ણન કરી મોક્ષલક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ રૂપ આશીર્વાચનનો ઉદ્દગાર કરવામાં આવ્યો છે. શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની શ્વેતકાંતિ ઉપર ગ્રંથકાર ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે. શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની કાંતિ ડોલરના પુષ્પ જે ઘણાં જ શ્વેત છે,

તેના ગર્વનો નાશ કરે છે. તેવી શ્વેત કાંતિ શ્વેત કાંતિવાળા પ્રભુની સાથે રહેલા સર્પની રસનાનો યોગ પામેલી છે, તેથી એ કાંતિની ઝાંઝ એવી પ્રસરે છે કે, તે જોઈ જગત્ના લોકોને જાણે પ્રભુ ઉપર ક્ષીરની ધારા થતી હોય, એવી શંકા ઉત્પન્ન કરાવે છે. આવા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ મોક્ષલક્ષ્મી આપવાને સમર્થ છે. જે મોક્ષલક્ષ્મીને આપવાને સમર્થ હોય તે મંગળના સ્થાનરૂપ તથા સુખના સમુદ્રરૂપ હોવા જોઈએ, તેથી ગ્રંથકાર તેમને તેવા વિશેષણો આપે છે કે, શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ મંગળોના સ્થાનરૂપ છે અને સુખમય અમૃતના નિરવધિ સાગરરૂપ છે. ૫

નિઃશ્રેણિર્મુક્તિધામ્નઃ સ્ફુરદુરુદુરિતોદન્વદુત્તારસેતુઃ

કેતુર્વિઘ્નોદયાનાં જડિમદિનપતિર્ભૂર્ભુવઃસ્વઃપ્રદીપઃ ।

કુલ્યા કલ્યાણવલ્લ્યાઃ કલુષસુરસરિત્પુણ્યપીયૂષવૃષ્ટિ-

દૃષ્ટિઃ પાર્શ્વસ્ય તેજાસ્યુપનયતુ સતાં સંહરંતી તમાંસિ ॥૬॥

અવચૂર્ણિઃ- મુક્તિધામ્નો નિઃશ્રેણિઃ સ્ફુરદુરુદુરિતોદન્વદુત્તારસેતુઃ વિઘ્નોદયાનાં કેતુઃ જડિમદિનપતિઃ ભૂર્ભુવઃસ્વઃપ્રદીપઃ કલ્યાણવલ્લ્યાઃ કુલ્યા કલુષસુરસરિત્પુણ્યપીયૂષવૃષ્ટિઃ તમાંસિ સંહરંતી પાર્શ્વસ્ય દૃષ્ટિઃ સતાં તેજાંસિ ઉપનયતુ વૃદ્ધિં નયતુ । સ્ફુરંતિ ચ ઉરૂણિ ચ સ્ફુરદુરૂણિ તાનિ ચ દુરિતાન્યેવ ઉદન્વાન્ સમુદ્રઃ તસ્યોત્તારઃ તત્ર સેતુરિવ સેતુઃ । જડિમનિ જાઙ્ઘે પક્ષે મૂર્ખત્વે દિનપતિઃ । કુલ્યા નીકા ॥૬॥

ભાવાર્થ - મોક્ષરૂપ મહેલની નિસરાણીરૂપ, સ્ફુરાયમાન એવા મોટા પાપરૂપ સમુદ્રને ઉતરવાની પાજ (પુલ)રૂપ, વિઘ્નોના ઉદયમાં^૧ ધ્વજરૂપ, જડતામાં સૂર્યરૂપ, ત્રણ લોકમાં દીપકરૂપ, કલ્યાણરૂપ લતામાં નીકરૂપ અને પાપરૂપી મહા નદીમાં પવિત્ર

૧ ધ્વજ મંગળરૂપ હોવાથી વિઘ્નનો નાશ કરનાર છે.

અમૃતની વૃષ્ટિ રુપ એવી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની દષ્ટિ સત્પુરુષોને અંધકારનો નાશ કરી તેજ આપો.

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની દષ્ટિનો પ્રભાવ દર્શાવ્યો છે. જે પ્રાણી ઉપર શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુની દષ્ટિ પડે તેને કેટલો અને કેવો લાભ થાય ? તેને માટે તે દષ્ટિને જુદાં જુદાં રુપક આપેલાં છે. તે દષ્ટિ મુક્તિ રૂપી મહેલની નિસરણી છે એટલે જે પ્રાણી ઉપર પ્રભુની દષ્ટિ પડે, તે પ્રાણીને મોક્ષ મળે છે. તેનાથી પ્રાણી પાપરૂપ સમુદ્રને ઉતરી જાય છે. તેને વિઘ્નો થતા નથી, જડતા રહેતી નથી, ત્રણ લોકમાં પ્રકાશ થાય છે, કલ્યાણનું પોષણ થાય છે અને પાપ રૂપ સરિતામાં પુણ્ય રૂપ અમૃતની વૃષ્ટિ થાય છે. ૬

યજ્ઞન્મસ્નાત્રપર્વણ્યનવરતચલચ્ચામરાલીમરુદ્ધિ-

વિંક્ષિત્તૈરંતરીક્ષે વિચકિલધવલૈર્દુગ્ધસિંધોઃ પયોભિઃ ।

આકીર્ણં શીતરશ્મેઃ ક્ષણમધિતવપુર્નિષ્કલંકામવસ્થાં

ત્રૈલોક્યારબ્ધસેવઃ સ હરતુ દુરિતં પાર્શ્વદેવશ્ચિરં વઃ ॥૭॥

અવચૂર્ણિઃ- ત્રૈલોક્યારબ્ધસેવઃ સ પાર્શ્વદેવશ્ચિરં વો યુષ્માકં દુરિતં હરતુ । યજ્ઞન્મસ્નાત્રપર્વણિ અનવરતચલચ્ચામરાલીમરુદ્ધિઃ અંતરીક્ષે વિંક્ષિત્તૈઃ ઉત્સારિતૈઃ વિચકિલા મલ્લિકા તદ્વદ્ધવલૈઃ દુગ્ધસિંધોઃ પયોભિરાકીર્ણં વ્યાસં શીતરશ્મેર્વપુઃ ક્ષણં નિષ્કલંકાં અવસ્થાં અધિત ધૃતવત્ ॥૭॥

ભાવાર્થ - જેમના જન્મ સ્નાત્રના પર્વમાં વારંવાર ચલાયમાન થયેલા ચામરોની પંક્તિના પવનોથી આકાશમાં ઉછળેલા ક્ષીરસાગરના મલ્લિકાના વૃક્ષના જેવા ધોળા જળથી વ્યાપ્ત થયેલું ચંદ્રનું શરીર ક્ષણવાર નિષ્કલંક અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે અને ત્રણ લોક જેની સેવા કરે છે એવા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ ચિરકાળ તમારા પાપને ઢરો. ૭

વિશેષાર્થ - શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના જન્મ સ્નાત્રના ઉત્સવનું

વર્ણન આપી ગ્રંથકાર આશીર્મગળ કરે છે. પાર્શ્વનાથ પ્રભુના જન્મ સ્નાત્રનો ઉત્સવ એવો મોટો થાય છે કે, જેની અંદર હજારો દેવતાઓ ચામર વીંજે છે અને તે ચામરના એવા મોટા પવનો છુટે છે કે, જેથી ક્ષીરસાગરના જળ ઉછળીને આકાશમાં રહેલા ચંદ્ર સુધી પહોંચે છે. ક્ષીરસાગરનું જળ શ્વેત હોવાથી ચંદ્રની અંદર રહેલ કલંક ઢંકાઇ જાય છે એટલે તેથી ચંદ્રની અવસ્થા નિષ્કલંક થઇ જાય છે. આવા પ્રભાવિક પાર્શ્વનાથ પ્રભુની સેવા ત્રણ લોક કરે છે, તેથી તે પાપને દૂર કરવાને સમર્થ છે. ૭

સ્પષ્ટં દૃષ્ઢ્વાપિ કષ્ટં વપુષિ વિગલિતભ્રાંતિસૃષ્ટ્યા સ્વદૃષ્ટ્યા
કાષ્ઠક્રોડાદ્વિકર્ષન્ કમઠમ્ખશિખિમ્લાયિતાંગં ભુજંગમ્ ।
યસ્તથ્યાં મુક્તિવીર્થી કથયતિ કરુણામેવ દેવાધિનાથ -
શ્રેણીસંવાહિતાંઘ્રિર્વિઘટયતુ ઘટામાપદાં વઃ સ દેવઃ ॥૮॥

અવચૂર્ણિઃ- દેવાધિનાથા ઇંદ્રાસ્તેષાં શ્રેણી તયા સંવાહિતૌ સેવિતૌ અંઘ્રી
યસ્ય સ દેવાધિનાથશ્રેણીસંવાહિતાંઘ્રિઃ સ દેવો વો યુષ્માકં આપદાં ઘટાં
વિઘટયતુ શ્લથયતુ વિગલિતભ્રાંતિસૃષ્ટ્યા સ્વદૃષ્ટ્યાઽવધિજ્ઞાનેન વપુષિ સ્પષ્ટં
કષ્ટં દૃષ્ઢ્વાપિ કાષ્ઠક્રોડાત્ કાષ્ઠમધ્યાત્ કમઠમ્ખશિખિમ્લાયિતાંગં ભુજંગં સર્પ
વિકર્ષન્ યઃ કરુણામેવ તથ્યાં સત્યાં મુક્તિવીર્થી મુક્તિમાર્ગ^૧ કથયતિ ॥૮॥

ઇત્યષ્ટૌ નમસ્કારાઃ પાર્શ્વસ્ય ।

ભાવાર્થ - જે પ્રભુએ ભ્રાંતિની ઉત્પત્તિ વગરની સ્વદૃષ્ટિ (અવધિજ્ઞાન) વડે સ્પષ્ટ રીતે પોતાના શરીર ઉપર કષ્ટ જેવા છતા કાષ્ઠની અંદરથી સર્પને ખેંચી કાઢ્યો હતો કે જે સર્પનું અંગ કમઠના ધૂણીના અગ્નિથી કરમાઈ ગયું હતું, જે દયા ભરેલા મુક્તિના સત્ય માર્ગને કહે છે, અને જેમના ચરાણ ઈંદ્રોની પંક્તિએ સેવેલા છે એવા તે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ તમારી આપત્તિઓને નાશ કરો. ૮

વિશેષાર્થ - આપત્તિને નાશ કરવા માટે ગ્રંથકાર શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને આશીર્વાદરૂપે સ્તવે છે. જે પુરૂષે કોઇવાર બીજા કોઇની આપત્તિનો નાશ કર્યો હોય, તે પુરુષ આપત્તિનો નાશ કરવાને સમર્થ થાય છે. તેથી આ શ્લોકમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનો કમઠ તાપસની ધૂણીમાં બળતા એવા કાષ્ઠમાંથી સર્પને ઉગારવાનો સંબંધ દર્શાવ્યો છે અને એવા પરદુઃખભંજન પ્રભુ બીજાની આપત્તિને દૂર કરી શકે છે. ૮

આશ્ચર્યમંદિરમુદારગુણાભિરામં
વિશ્વંભરાપણવધૂતિલકાયમાનમ્ ।
તેજાંસિ યચ્છતુ કુમારવિહારનામ
ભૂમીભુજશ્ચલુકવંશભવસ્ય ચૈત્યમ્ ॥૧॥

અવચૂર્ણિઃ- અથ કુમારવિહારસ્યાષ્ટોત્તરં શતં કાવ્યાનિ ।
ચલુકવંશભવસ્ય ભૂમિભુજઃ આશ્ચર્યમંદિરં ઉદારગુણાભિરામં
વિશ્વંભરાપણવધૂતિલકાયમાનં કુમારવિહારનામ ચૈત્યં તેજાંસિ યચ્છતુ ।
વિશ્વંભરા પૃથ્વી સૈવ પણવધૂઃ વેદ્યા તસ્યાસ્તિલકમિવાચરિતં તિલકાયમાનં
'ક્યઙ્' ઇતિ^૧ યઃ આનશિ 'અતો મ આને' (સિદ્ધહેમ. ૪/૪/૧૧૪) ઇતિ
માંતે^૨ તિલકાયમાનં કુમારવિહાર ઇતિ નામ યસ્ય તત્ ચૈત્યં પ્રાસાદઃ । પૃથ્વ્યાઃ
પણવધૂપમાનં 'પુહુવી નવીનવેલડી પુરુષ પુરાણા થાઇ' ઇતિ હેતોઃ
સંભાવ્યતે ॥૧॥

ભાવાર્થ - આશ્ચર્યના મંદિરરૂપ, ઉદાર ગુણોથી મનોહર અને
પૃથ્વીરૂપી વારાંગનાના તિલકરૂપ એવું ચૌલુક્યવંશી મહારાજા કુમારપાળનું
કુમારવિહાર નામે ચૈત્ય તેજને આપો. ૮

૧ A - ઇતિ ક્ય પ્ર. યઃ, ૨ A - માંતે સિદ્ધં કુમાર.

વિશેષાર્થ - અહિંથી આ મહા કાવ્યની વસ્તુનું વર્ણન શરૂ થાય છે. અને તે વસ્તુને આશીર્વાદ રૂપે વર્ણવે છે-મહારાજા કુમારપાળે રચેલું ચૈત્ય કે જે કુમારવિહારના નામથી પ્રખ્યાત છે અને તે ઉપરથી જ આ કાવ્યનું નામ પણ કુમારવિહાર પડેલું છે; તે ચૈત્ય આ કાવ્યના વાચકોને તથા શ્રોતાઓને તેજ આપો. તે ચૈત્યને જોવાથી અનેક આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તે આશ્ચર્યનું મંદિર છે. તે ચૈત્યના દર્શનથી અનેક જાતના ગુણો થાય છે, તેથી તે ઉદાર ગુણોથી મનોહર છે. મનોહર અને ઉચું એવું તે ચૈત્ય આ પૃથ્વીરૂપી સ્ત્રીના તિલકરૂપ છે. આવા ઉત્તમ વિશેષણોને લઈને તે ચૈત્ય તેજ આપવાને સમર્થ છે. ૯

**યસ્મિન્નાસ્થાનભાજઃ શશિમણિવપુષઃ પાર્શ્વનાથસ્ય ગાત્રમ્
સ્નાત્રાંભઃસેકમાત્રપ્રણયવિઘટિતાસ્તોકલોકાધિશોકમ્ ।
સંક્રામદ્વિસ્તુરંગદ્રુમશશિસુરભિશ્રીગજૈર્ભિત્તિચિત્રૈઃ
સૌભાગ્યં દુગ્ધસિંધોરવિદિતમથનોત્પાતબાધસ્ય ધત્તે ॥૧૦॥**

અવચૂર્ણિઃ- યસ્મિન્ પ્રાસાદે આસ્થાનભાજઃ શશિમણિવપુષઃ પાર્શ્વનાથસ્ય સ્નાત્રાંભઃસેકમાત્રપ્રણયવિઘટિતાસ્તોકલોકાધિશોકં ગાત્રં ભિત્તિચિત્રૈઃ સંક્રામદિભઃ તુરંગદ્રુમશશિસુરભિશ્રીગજૈઃ અવિદિત-મથનોત્પાતબાધસ્ય દુગ્ધસિંધોઃ સૌભાગ્યં ધત્તે । અવિદિતોડજ્ઞાતો મથનમેવ ઉત્પાતબાધો यस્ય દુગ્ધસિંધોઃ । (સ્નાત્રસ્યાંભઃ) તસ્ય સેક એવ સેકમાત્રં તસ્ય પ્રણયઃ સંશ્લેષઃ ॥૧૦॥

ભાવાર્થ - જે કુમારવિહાર નામના જિનાલયમાં સ્થાન કરીને રહેલા અને ચંદ્રકાંતમણિમય શરીરવાળા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું ગાત્ર સ્નાત્ર જળના સિંચનમાત્રથી નમ્ર એવા ઘણાં લોકોના શોકને નાશ

કરનારું છે, તેની અંદર અશ્વ, કલ્પવૃક્ષ, ચંદ્ર, કામધેનુ, લક્ષ્મી અને ઐરાવતના ભીંત પર ચિત્રેલાં ચિત્રોના પ્રતિબિંબ પડવાથી મથન કરવાના ઉત્પાતની પીડાને નહિં જાણનારા ક્ષીરસાગરના સૌભાગ્યને તે ધારણ કરે છે. ૧૦

વિશેષાર્થ - કુમારવિહાર ચૈત્યમાં રહેલા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિમા ચંદ્રકાંતમણિમય છે તે પ્રતિમાને જ્યારે સ્નાત્ર કરાવે છે, ત્યારે તેમાંથી ચંદ્રકાંત મણિના ઝરણાઓ ઝરે છે. જે ભવિપ્રાણી ઉપર એ સ્નાત્ર જળનું સિંચન થાય છે, તે ભવિપ્રાણી શોકથી મુક્ત થઈ જાય છે. તે ચંદ્રકાંતમય પ્રતિમાને જ્યારે સ્નાત્ર કરાવવામાં આવે છે, ત્યારે તે સ્નાત્ર જળની અંદર મંદિરની ભીંતો ઉપર ચિત્રેલા અશ્વ, કલ્પવૃક્ષ, ચંદ્ર, કામધેનુ, લક્ષ્મી અને ઐરાવતના ચિત્રોના પ્રતિબિંબો પડે છે. આ દેખાવ ઉપરથી કવિ કલ્પના કરે છે કે, સમુદ્રના મથનની વાર્તા લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. ને મથન કરેલા સમુદ્રમાંથી ચૌદ રત્નો નીકળેલાં છે. તે ચૌદ રત્નોમાં અશ્વ, કલ્પવૃક્ષ, ચંદ્ર, કામધેનુ, લક્ષ્મી અને ઐરાવત એ રત્નો પ્રખ્યાત છે. પ્રભુના સ્નાત્ર જળ રુપ સમુદ્રમાં પ્રતિબિંબિત થયેલા અશ્વ, વગેરે રત્નો મથન કરવાની પીડા વગર પ્રાપ્ત થયેલા દેખાય છે. તેથી આ સ્નાત્રજળનો ક્ષીરસાગર પેલા ક્ષીરસાગરથી વિશેષ સૌભાગ્યવાન છે. અહિં વ્યતિરેકાલંકાર થાય છે. ૧૦

નિર્ગચ્છત્કાંતિવીચીનિચયધવલિતાભ્યર્ણસૌવર્ણમિત્તિ-

ર્યસ્યાંતશ્ચંદ્રકાંતોપલશકલમયી પુત્રિકાંભઃ કિરંતી ।

વંદારૂણાં ત્રિલોકીપ્રસૂમરયણસો દેવદેવસ્ય પાદાન્

શૌચાચારે ગલંતીલલિતમવિકલં નક્તમાવિષ્કરોતિ ॥૧૧॥

અવચૂર્ણિ:- યસ્ય અંતર્નિર્ગચ્છત્કાંતિવીચીનિચયધવલિતા-
ભ્યર્ણસૌવર્ણભિત્તિઃ અંભઃ કિરંતી ચંદ્રકાંતોપલશકલમયી પુત્રિકા
ત્રિલોકીપ્રસુમરયશસો દેવદેવસ્ય પાદાન્ વંદારૂણાં જનાનાં શૌચાચારે નક્તં
રાત્રૌ ગલંતીલલિતં કરકલલિતં અવિકલં આવિષ્કરોતિ । આવિષ્પૂર્વઃ
કરોતિઃ ‘નિર્દુર્બહિરાવિઃપ્રાદુશ્ચતુરાં’ (સિદ્ધહેમ. ૨/૩/૧) ઇતિ સૂત્રેણ
ષત્વં ॥૧૧॥

ભાવાર્થ - જે કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર નીકળતી કાંતિના
તરંગોના સમૂહથી પાસેની સુવાર્ણની ભીંતોને પ્રકાશ કરતી એવી
ચંદ્રકાંત મણિના કટકાની પુતળી કે જેમાંથી જળના ઝરાણા નીકળે
છે તે ત્રણ લોકમાં જેનો યશ પ્રસરી રહ્યો છે એવા દેવાધિદેવ શ્રી
પાર્શ્વનાથ પ્રભુના ચરણને વંદના કરનારા મનુષ્યોને સારી રીતે તેમના
શૌચાચારને માટે રાત્રે પૂર્ણ એવી લજ્જા પ્રગટ કરે છે. ૧૧

વિશેષાર્થ - કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર ચંદ્રકાંત મણિની
પુતળીઓ આવેલી છે. તેની કાંતિ પાસેની દીવાલો ઉપર પડે છે, તેથી
તે ઘોળી થઈ ગયેલી છે અને તેમાંથી પાણીનાં ઝરણાં ઝર્યા કરે છે.
આથી પ્રભુના ચરણને વંદના કરવા આવેલા લોકોને પોતાના શૌચાચારને
માટે રાત્રે પૂર્ણ એવી લજ્જા પ્રગટ કરે છે. ૧૧

પર્યંતભિત્તિષુ વિચિત્રવિતાનરૂપ-

બિંબાંકિતાસુ શશિરત્નમયીષુ યત્ર ।

આલેખ્યકર્મ શબલં લિખતો વૃથૈવ-

સંતર્જયંતિ ખલુ ચિત્રકરાન્નિયુક્તાઃ ॥૧૨॥

અવચૂર્ણિ:- યત્ર વિચિત્રવિતાનરૂપબિંબાંકિતાસુ શશિરત્નમયીષુ
પર્યંતભિત્તિષુ વૃથૈવ શબલં આલેખ્યકર્મ લિખતઃ ચિત્રકારાન્ નિયુક્તા

અધિકારિણઃ સ્વલુ સંતર્જયંતિ । પર્યંતભિત્તયો બહિર્ભિત્તયઃ વિતાનં
ઉલ્લોચશ્વંદ્રોદય ઇતિ યાવત્ । આલેખ્યકર્મ ચિત્રકર્મ શબલં કર્બુરમ્ ॥૧૨॥

ભાવાર્થ - જે કુમારવિહાર ચૈત્યના પર્યંત ભાગમાં
ચંદ્રકાંતમણિની દિવાલો આવેલી છે કે, જે વિચિત્ર ચંદરવાના રુપના
પ્રતિબિંબથી અંકિત છે. તેની અંદર નકામું કાબરચિતરું આલેખનું કામ
કરનારા ચિત્રકારોનો ત્યાં નીમાએલા રક્ષકપુરુષો તિરસ્કાર કરે છે. ૧૨

વિશેષાર્થ - કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર આવેલી દિવાલો
ચંદ્રકાંતમણિની રચેલી છે, તેમાં વિચિત્ર ભાતના ત્યાં બાંધેલા ચંદરવાના
પ્રતિબિંબો પડે છે, તેથી તેની અંદર સ્વાભાવિક રીતે ચિત્રકામ ખડું
થાય છે. આ બખતે જે ચિતારાઓ તેમાં કાબરચીતરા રંગ પૂરી ચિત્રો
કરતા હતા, તેમનો તે પ્રયત્ન વૃથા જાણી ત્યાં રહેલા રક્ષકપુરુષો તેઓનો
તિરસ્કાર કરે છે. કારણ કે, જ્યાં વિચિત્ર ચિત્રો પ્રતિબિંબથી થયેલાં
છે, તે ઉપર બીજાં ચિત્રો કરવાં તે વૃથા છે. ૧૨

નાનાહસ્તકશાલિનીઃ ક્વચિદપિ ક્વાપિ ત્રિલોકીજન-

સ્તુત્યાકારવિરાજિનીઃ ક્વચિદથ વ્યાલોલતાડંકિનીઃ ।

દૃષ્ટ્વા યત્ર ભવંતિ રત્નઘટિતાઃ પાંચાલિકાઃ પ્રાણિનઃ ।

કેચિન્નાટ્યવિદઃ સ્મરગ્રહભૃતઃ કેચિત્પરે શિલ્પિનઃ ॥૧૩॥

અવચૂર્ણિઃ- યત્ર ક્વચિદપિ નાનાહસ્તકશાલિનીઃ ક્વાપિ ક્વચિદપિ
ત્રિલોકીજનસ્તુત્યાકારવિરાજિનીઃ અથ ક્વચિદ્ વ્યાલોલતાડંકિનીઃ રત્નઘટિતાઃ
પાંચાલિકા દૃષ્ટ્વા કેચિત્પ્રાણિનઃ 'નાટ્યવિદઃ કેચિત્ સ્મરગ્રહભૃતઃ પરે શિલ્પિનઃ
ભવંતિ । હસ્તકાઃ હસ્તચાલનાનિ । વ્યાલોલાશ્ચ ઇતાસ્તાડંકાઃ કર્ણભૂષણાનિ
યાસાં તાઃ । 'અત ઇન્ 'સ્ત્રિયાં નૃતો ડી' (સિદ્ધહેમ. ૨/૪/૧) ઇતિ ડ્યાં
તાડંકિની ॥૧૩॥

૧ A - કેચિન્નાટ્યવિદઃ કેચિત્ સ્મરગ્રહભૃતઃ પરે શિલ્પિનઃ પ્રાણિનઃ ભવંતિ ।

ભાવાર્થ - જે કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર કોઈ ઠેકાણે નાનાપ્રકારના હાથના હાવભાવથી સુંદર, કોઈ ઠેકાણે ત્રણલોકના મનુષ્યોમાં સ્તુતિ કરવા યોગ્ય આકૃતિથી વિરાજિત અને કોઈ ઠેકાણે કાનના ચપળ આભૂષણોવાળા રત્નોથી ઘેરેલી પુતળીઓ રહેલી. તેઓને જોઈ કેટલાએક પ્રાણીઓ નાટ્ય શાસ્ત્રને જાણનારા થઈ જાય છે, કેટલાએક કામી થઈ જાય છે અને કેટલાએક કારીગરો બની જાય છે. ૧૩

વિશેષાર્થ - તે કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર ત્રણ પ્રકારની પુતળીઓ ગોઠવેલી છે, તેઓને જોઈને માણસો પણ ત્રણ પ્રકારના બની જાય છે. જે પુતળીઓ હાથના હાવભાવ કરનારી છે, તેઓને જોનારા નાટક કળામાં પ્રવીણ થાય છે, જે પુતળીઓ સુંદર આકૃતિવાળી છે, તેઓને જોનારા પુરુષો કામી થઈ જાય છે અને જેઓ કાનના ચપળ આભૂષણોને ધારણ કરનારી છે, તેઓને જોનારા પુરુષો કારીગર બની જાય છે. ૧૩

ગ્રામ્યા દુग्ધમયાન્ વિલાસિમનસઃ કર્પૂરપૂરાત્મકાન્
વાદભ્રાંતિભૃતો રસસ્થિતિભવાન્ સૌવર્ણિકા રાજતાન્ ।
જ્યોત્સ્નાભિઃ કલધૌતજાં જનયતઃ સ્વર્ણસ્ય કુંભાવર્લી
સ્તંભાન્ યત્ર વિકલ્પયંતિ રભસાદાગંતવો જંતવઃ ॥૧૪॥

અવચૂર્ણિઃ- યત્ર જ્યોત્સ્નાભિઃ સ્વર્ણસ્ય કુંભાવર્લી સ્નાત્રાદિકૃતે પંક્તિસ્થાપિતસ્વર્ણકલશાવલીમિતિ સંભાવ્યતે, કલધૌતજાં સ્વર્ણમયીં જનયતઃ સ્તંભાન્ રભસાત્ આગંતવઃ ગ્રામ્યા દુગ્ધમયાન્ વિલાસિમનસઃ કર્પૂરપૂરાત્મકાન્ વાદભ્રાંતિભૃતો ધાતુવાદિનઃ રસસ્થિતિભવાન્ પારદસ્થાનોત્પન્નાન્ સૌવર્ણિકા રાજતાન્ વિકલ્પયંતિ । વેગાત્ આગચ્છંતીતિ આગંતવઃ અતુસ્પ્રત્યયઃ । ગ્રામે

ભવાઃ ગ્રામ્યાઃ યજ્પ્રત્યયઃ । કર્પૂરપૂર આત્મા યેષાં તે કર્પૂરપૂરાત્મકા સ્વરુપે
કઃ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ - બાહરથી વેગવડે આવેલા લોકો જે ચૈત્યની અંદર
સુવર્ણની કુંભાવળીને (કુંભીને) ચંદ્રની કાંતિથી રુપાની કરતા એવા
થાંભલાઓને જેઈ જુદા જુદા તર્ક કરે છે. ગામડીઆ લોકો તેમને
દુધના બનેલા ધારે છે. વિલાસી હૃદયવાળા રસિકપુરુષો તેમને કપૂરના
પૂરથી બનેલા માને છે. ધાતુવાદની ભ્રાંતિને ધારણ કરનારા પુરુષો
તેમને પારાના રસને સ્થિર કરી બનાવેલા જાણે છે અને સોની લોકો
તેમને રુપાના બનેલા માને છે. ૧૪

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી તે ચૈત્યની અંદર આવેલા કલશોનું
સૌંદર્ય વર્ણવેલું છે. ખરી રીતે તો તે થાંભલાઓની કુંભીઓ સુવર્ણની
છે, પણ તે ઉપર ચંદ્રની કાંતિ પડવાથી એટલા બધા ઘોળા દેખાય
છે કે, જેમને જોનારા લોકો વિવિધ જાતની કલ્પનાઓ કરે છે. કલ્પના
કરનારા લોકોએ જે જે કલ્પના કરી છે, તે તેમની જાતિને અનુસરીને
કરેલી છે. ૧૪

યસ્મિન્નાલોક્ય મર્ત્યૈર્વિકટમપિ કૃતં સંકટં રંગમધ્યં
પ્રેક્ષોત્કા નાકનાયૌ રુચિરમણિશિલાપુત્રિકાણાં છલેન ।
આરૂઢાઃ કાશ્ચિદુચ્ચૈઃ પ્રબલરભસયા મંડપં કાશ્ચિદુચ્ચં
સ્તંભાનાં પ્રાંતમન્યાઃ શિખરપૃથુતટીમેખલાં કાશ્ચિદુચ્ચામ્ ॥૧૫॥

અવત્તૂર્ણિઃ - યસ્મિન્ વિકટં વિસ્તીર્ણમપિ રંગમધ્યં મર્ત્યૈર્મનુષ્યૈઃ સંકટં
સંકીર્ણં કૃતં આલોક્ય રુચિરમણિશિલાપુત્રિકાણાં છલેન પ્રેક્ષોત્કાઃ
વિલોકનીયોત્કંઠલાઃ કાશ્ચિન્નાકનાયૌઃ પ્રબલરભસયા ઉચ્ચૈઃ સ્થાનં કાશ્ચિદુચ્ચં
મંડપં અન્યાઃ સ્તંભાનાં પ્રાંતં કાશ્ચિત્ ઉચ્ચાં શિખરપૃથુતટીમેખલાં આરૂઢાઃ
સંતીતિ ગમ્યં રમસાશબ્દ આકારાંતોઽપિ પુંસ્ત્રીલિંગત્વાત્ ॥૧૫॥

ભાવાર્થ - જોવાને ઉત્સુક એવી સ્વર્ગની દેવીઓ જેની અંદર આવી તે ચૈત્યના રંગ મંડપનો મધ્ય ભાગ વિકટ છતાં પણ લોકોથી સાંકડો થયેલો જેઈ સુંદર મણિશિલાની પુતળીઓના બહાનાથી કોઈ પ્રબળ વેગવડે ઉંચા મંડપ ઉપર આરૂઢ થઈ છે. કોઈ સ્તંભોના ઉંચા પ્રાંત ભાગ ઉપર આવી ગઈ છે અને કોઈ શિખરની ઘાણી વિશાળ ઉંચી મેખલા ઉપર ચડી ગઈ છે. ૧૫

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી ગ્રંથકાર તે ચૈત્યના રંગમંડપની અંદર ગોઠવેલી મણિશિલાની પુતળીઓને ઉત્પ્રેક્ષા અલંકારથી વર્ણવે છે. મંડપ, તેના થાંભલાઓ અને મેખલા ઉપર રહેલી તે પુતળીઓ નથી પણ તે ચૈત્યને જોવાને આવેલી દેવીઓ છે. લોકોની ભીડથી સાંકડા થયેલા તે ચૈત્યના રંગ મંડપને જેઈ તેઓ જુદે જુદે સ્થાને ચડી ગઈ છે. તે ઉપરથી તે ચૈત્યની અંદર ઘણી પુતળીઓ ગોઠવેલી છે, એમ બતાવ્યું છે. ૧૫

સાક્ષેપં પ્રેર્યમાણૈરપિ સરલપથે વૈનતેયાગ્રજેન

ત્રસ્તૈર્ભીષ્માનનેભ્યઃ શિખરગુરુતટીપીઠકંઠીરવેભ્યઃ ।

ઉદ્વલ્લં નીયમાનઃ પ્રસભમિહ હયૈરગ્રતઃ પૃષ્ઠતો વા

યસ્યોત્તંગસ્ય મૂર્ધ્નિ વ્રજતિ ન તરુણેડપ્યહ્નિ પૂર્ણઃ પતાકી ॥૧૬॥

અવચૂર્ણિઃ - ઉત્તંગસ્ય યસ્ય મૂર્ધ્નિ વૈનતેયાગ્રજેન અરુણેન સરલપથે આકાશો સાક્ષેપં પ્રેર્યમાણૈરપિ ભીષ્માનનેભ્યઃ શિખરગુરુતટીપીઠકંઠીરવેભ્યઃ ત્રસ્તૈર્હયૈરિહ પત્તને તરુણેડપ્યહ્નિ મધ્યાહ્નેડપિ પ્રસભં હઠાત્ પૃષ્ઠતો વાગ્રતઃ ઉદ્વલ્લં નીયમાનઃ પૂર્ણઃ સૂર્યસ્ય પતાકી રથઃ ન વ્રજતિ ॥૧૬॥

ભાવાર્થ - ઉંચા એવા જે કુમારવિહાર ચૈત્યના મસ્તક ઉપર મધ્યાહ્ન કાળે પણ સૂર્યનો રથ ચાલી શકતો નથી. કારણકે, અરુણ

સારથિએ સરલ માર્ગે આક્ષેપથી હાંકેલા અશ્વો તે ચૈત્યના શિખરના મોટા તટના પીઠ ઉપર કોરીને ચિતરેલા ભયંકર મુખવાળા સિંહોથી ત્રાસ પામતા હતા. અને તેથી તેઓ લગામને નહિં ગણી તે રથને બળાત્કારે આગળ અથવા પાછળ લઈ જતા હતા. ૧૬

વિશેષાર્થ - આ કાવ્યમાં કર્તાએ કુમારવિહાર ચૈત્યની ઉત્પત્તિ અને તેની અંદર રચેલી કારીગરી દર્શાવી છે. તે કુમારવિહાર પ્રાસાદ એટલો બધો ઉંચો છે કે, સૂર્યનો રથ તેની નજીક આવે છે. મધ્યાહ્નકાળે જ્યારે સૂર્યનો રથ તેના શિખર ઉપર આવે છે, તે વખતે ત્યાં કરેલી સિંહની પ્રતિમાઓ જોઈ સૂર્યના રથના ઘોડા ચમકી જાય છે, તેથી સૂર્યના સારથિ અરુણને તે ઘોડાને હાંકવામાં ઘણી મુશ્કેલી પડે છે. આ વર્ણનમાં કવિએ અતિશયોક્તિ અલંકાર દર્શાવ્યો છે અને તે સાથે પ્રસ્તુત વસ્તુનું મનોરંજક વર્ણન કરી બતાવ્યું છે. ૧૬

ત્રિસ્થાનીસંનિવેશપ્રણયસુરભિણો વલ્લકીનાદભાજ-

સ્તૃષ્ણાવેશાદશેષસ્વરલયઘટનાસ્ફીતગીતામૃતસ્ય ।

ઉત્કર્ણ વ્યોમ્નિ તિષ્ઠન્ પ્રતિપદરચનાં રાત્રિયાત્રાસ્વતંદ્ર-

શ્રાંદ્રઃ કાલત્રયેઽપિ પ્રથયતિ મહર્તીં યત્ર રાકાં કુરંગઃ ॥૧૭॥

અવચૂર્ણિઃ- યત્ર રાત્રિયાત્રાસુ ત્રિસ્થાનીસંનિવેશપ્રણયસુરભિણઃ વલ્લકીનાદભાજઃ અશેષસ્વરલયઘટનાસ્ફીતગીતામૃતસ્ય તૃષ્ણાવેશાત્ પ્રતિપદરચનાં ઉત્કર્ણ વ્યોમ્નિ તિષ્ઠન્ અતંદ્રશ્રાંદ્રઃ કુરંગઃ કાલત્રયેઽપિ મહર્તીં રાકાં પ્રથયતિ । તૃષ્ણાવેશઃ આટોપઃ । ત્રયાણાં સ્થાનાનાં દ્રુતવિલંબિતમધ્યરૂપાણાં સમાહારઃ ત્રિસ્થાની અથવા ગીતનૃત્યવાદિત્રયમિતિ ત્રિસ્થાની અથવા નાભિહૃદયકંઠત્રયમિતિ ત્રિસ્થાનિ તસ્યાઃ સંનિવેશો રચના તત્ર પ્રણય આશ્લેષઃ તેન સુરભિ મનોજ્ઞમ્ । અશેષાઃ સંપૂર્ણાઃ યે સ્વરાઃ ષડ્જક્રમમાદયસ્તેષાં

લયો ધ્યાનં તસ્ય ઘટના રચના તયા સ્ફીતં પુષ્ટં યદ્ગીતં તદેવામૃતં તસ્ય ગીતામૃતસ્ય, ત્રિસ્થાનીસંનિવેશપ્રણયસુરભિણઃ વલ્લકીનાદભાજઃ તદ્વિશેષણદ્વયં જ્ઞેયમ્ ॥૧૭ ॥

ભાવાર્થ - જે કુમારવિહાર ચૈત્યમાં રાત્રિની યાત્રામાં આજસ વગરનો અને ચંદ્રની અંદર રહેલો હરિણ ત્રણે કાળ મોટી પૂર્ણિમાને દર્શાવે છે. કારણકે, તે ચૈત્યમાં સંગીતના નૃત્ય, ગીત અને વાજાંત્ર રૂપ ત્રણ સ્થાનના સ્નેહથી મનોહર, વીણાના નાદથી યુક્ત અને સર્વ સ્વરોના લયની ઘટનાથી વ્યાપ્ત એવા ગાયનરૂપ અમૃતની તૃણાના આવેશથી તે ગાયનના દરેક પદની રચના સાંભળવા ઉંચા કાન કરીને આકાશમાં ઉભો રહે છે. ૧૭

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકમાં કવિ કુમારવિહાર ચૈત્યની ઉન્નતિની સાથે તેમાં થતી સંગીત પૂજનું વર્ણન કરે છે. તે ચૈત્યમાં નૃત્ય, ગીત અને વાજાંત્રથી મળેલું તથા વીણાના નાદથી યુક્ત એવું સંગીત સદા કાળ થયા કરે છે. તે સંગીતને સાંભળવાની ઇચ્છાથી ચંદ્રની અંદર રહેલો મૃગ તે સ્થળે સ્થિર રહે છે એટલે ત્યાં સદા કાળ પૂર્ણિમાનો દેખાવ થઈ રહે છે. મૃગ જાતિને સંગીત સાંભળવાનો ઘણો જ શોખ હોય છે. એ શ્રવણેન્દ્રિયની આસક્તિને લઈને શિકારીઓના પાશમાં સપડાય છે અને પોતાના પ્રાણને પણ ગુમાવે છે. અહિં અતિશયોકિત અલંકાર છે. તે અલંકારથી કુમારવિહાર ચૈત્યની ઉન્નતિ અને તેમાં થતી સંગીત પૂજનું વર્ણન કરેલું છે. ૧૭

બિમ્બાણૈરક્ષરાલીં ત્રિભુવનજનતાક્ષેમરક્ષૈકપાર્લીં

મંત્રૈર્વિઘ્નેક્ષુયંત્રૈઃ સ્નપનવિધિભવૈર્નિત્યમાહૂયમાનાઃ ।

યાતાયાતાનિ ભૂયઃ પ્રથયિતુમનલંભૂણવો યત્ર દેવ્યો

બાહ્યાનાં દેવધામ્નાં વ્યધિષત વસતિં મંડપોર્ધ્વાગણેષુ ॥૧૮॥

અવચૂર્ણિ:- યત્ર ત્રિભુવનજનતાક્ષેમરક્ષૈકપાલીમક્ષરાલીં વિમ્નાજૈઃ
સ્નપનવિધિભવૈઃ વિઘ્નેક્ષુયંત્રૈઃ મંત્રૈઃ નિત્યં આહૂયમાનાઃ ભૂયઃ યાતાયાતાનિ
પ્રથયિતું અનલંભૂષ્ણવઃ અલંભવંતીતિ અલંભૂષ્ણવઃ ‘ભૂજેઃણુક્’ (સિદ્ધહેમ.
૫/૨/૩૦) ઇતિ સ્તુપ્રત્યયઃ દેવ્યઃ બાહ્યાનાં દેવધામ્નાં મંડપોર્ધ્વાગણેષુ વસતિં
વ્યધિષત ન મધ્યે ન બહિઃ કિંત્વદ્વોપચારઃ ‘વિપૂર્વદુધાંગ્ક્ ધારણે ચ’
ધાતોઃ અઘતની અન્તે ‘સિજઘતન્યામ્’ (સિદ્ધહેમ. ૩/૪/૫૩) ઇતિ સિચિ
‘ઇશ્વસ્થા દઃ’ (સિદ્ધહેમ. ૪/૩/૪૧) ઇતિ સિચઃ કિદ્વત્ભાવે ધા ધાતોઃ
ધિભાવે ચ ‘અડ્ધાતોરાદિર્હાસ્તન્યાં ચામાડા’ (સિદ્ધહેમ. ૪/૪/૨૯)
ઇતિ અડાગમે ચ ‘અનતોઽન્તોઽદાત્મને’ (સિદ્ધહેમ. ૪/૨/૧૧૪) ઇતિ
નલોપે વ્યધિષત રુપસિદ્ધિઃ ॥૧૮॥

ભાવાર્થ - ત્રણ ભુવનના લોકોના કુશળની રક્ષા કરવામાં
મુખ્યપાળરુપ એવી અક્ષરોની શ્રેણીને ધારણ કરનારા અને વિઘ્નોનો
નાશ કરવામાં શેલડી પીલવાના યંત્ર જેવા સ્નાત્ર વિધિના મંત્રોથી
હંમેશાં બોલાવવામાં આવેલી દેવીઓ વારંવાર ગમનાગમન કરી શકી
નહિં એટલે તેઓ તે ચૈત્યની બાહર આવેલા દેવાલયોના મંડપના
ઉપરના આંગણમાં સ્થાન કરીને રહેલી છે. ૧૮

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી ગ્રંથકાર કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર
થતા નિત્ય સ્નાત્રવિધિના મહિમાનું વર્ણન કરે છે. પ્રથમ તે સ્નાત્ર
વિધિના મંત્રોને માટે કહે છે કે, તે મંત્રોમાં રહેલા અક્ષરો ત્રણ ભુવનના
લોકોની રક્ષા કરવાને સમર્થ છે. તેમ વળી તે મંત્રો સર્વ પ્રકારના
અંતરાયને દૂર કરવાને સમર્થ છે. એ મંત્રોની અંદર શાસનદેવીઓને
બોલાવવામાં આવે છે. તે ચૈત્યમાં સ્નાત્રવિધિ હંમેશાં થવાથી તે
દેવીઓને નિત્યે આવવું પડે છે. હંમેશાં જવા આવવાથી તે દેવીઓને
શ્રમ પડે છે, તેથી તેઓ કુમારવિહાર ચૈત્યની બાહરના દેવાલયોની અંદર
આવી વાસ કરીને રહેલી છે. કહેવાનો આશય એવો છે કે, તે ચૈત્યમાં
હંમેશાં સ્નાત્રવિધિ થયા કરે છે અને તેના પવિત્ર મંત્રોના ઉચ્ચાર ત્યાં
થયા કરે છે. ૧૮

પશ્યન્ હાટકકુંભપંક્તિમતુલાં નિર્વર્ણયન્ પીઠિકામ્
 નિધ્યાયન્ વિવિધા વિતાનવિતતીર્વ્યાલોકયન્ પુત્રિકાઃ ।
 યસ્મિન્મધ્યમપૂર્વકૌતુકશતૈઃ ક્ષિપ્તાંતરાત્મા ચિરાદ્
 દ્વારસ્થૈરિવ ધારિતઃ પ્રવિશતિ પ્રાયેણ સર્વો જનઃ ॥૧૧॥

અવચૂર્ણિઃ- યસ્મિન્ પ્રાસાદે હાટકકુંભપંક્તિં પશ્યન્ અતુલાં પીઠિકાં
 નિર્વર્ણયન્ વિવિધા વિતાનવિતતીઃ નિધ્યાયન્ પુત્રિકા વ્યાલોકયન્
 અપૂર્વકૌતુકશતૈઃ ક્ષિપ્તાંતરાત્મા પ્રેરિતાત્મા દ્વારસ્થૈરિવ ધારિતઃ પ્રાયેણ સર્વો
 જનઃ ચિરાન્મધ્યં પ્રવિશતિ ॥૧૧॥

ભાવાર્થ - જેના મધ્યભાગમાં સુવાર્ણના કુંભોની પંક્તિને
 જોતા, અનુપમ પીઠિકાને નીરખતા, વિવિધ પ્રકારના ઉલ્લેચની
 શ્રેણીઓને અને પુતળીઓને અવલોકતા સર્વ માણસો અપૂર્વ એવા
 સેંકડો કૌતુકથી હૃદયમાં વિક્ષેપ પામી જાય છે, તેથી જાણે દ્વારપાળોએ
 તેમને અટકાવ્યા હોય, તેમ પ્રાયે કરીને તેમાં ઘણા વિલંબે પ્રવેશ કરે
 છે. ૧૯

વિશેષાર્થ - જેમ કોઈ રાજદ્વાર વગેરેમાં પ્રવેશ કરવો હોય ત્યારે
 દ્વારપાલના અટકાવવાથી ઘણા વિલંબે તેમાં પ્રવેશ થાય છે, તેમ
 કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર પ્રવેશ કરવામાં વિલંબ થાય છે. કારણ કે,
 તેમાં પ્રવેશ કરતાં માણસો ચૈત્યની કેટલીએક શોભા જોવામાં રોકાય
 છે, તેથી તેમને અંદર પ્રવેશ કરતાં ઘણી વાર લાગે છે. તે ઉપર કવિ
 ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે કે, ચૈત્યની અંદર આવેલ સુવાર્ણના કળશની પંક્તિ,
 અનુપમ પીઠિકા, ઉલ્લેચ, અને પુતળીઓની શોભા જોવામાં રોકાએલાં
 માણસો જાણે દ્વારપાળે અટકાવ્યાં હોય, તેમ ચિરકાલે તેમાં પ્રવેશ કરે
 છે. તે ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે, તે ચૈત્યની અંદર સુવાર્ણ કળશની પંક્તિ,
 પીઠિકા, ઉલ્લેચ અને પુતળીઓ જોવા લાયક છે. ૧૯

સર્વત્ર નિર્મલતમોપલબિંબિતાનિ
 સ્વાન્યેવ પુષ્પબલિજૂંષિ વપૂંષિ વીક્ષ્ય ।
 સંઘટ્ટકષ્ટચકિતાઃ પ્રતિપાલયંતો
 મધ્યં ચિરેણ ખલુ યસ્ય વિશંતિ મુઘ્ધાઃ ॥૨૦॥

અવચૂર્ણિઃ- સર્વત્ર નિર્મલતમોપલબિંબિતાનિ પુષ્પબલિજૂંષિ સ્વાન્યેવ
 વપૂંષિ વીક્ષ્ય સંઘટ્ટકષ્ટચકિતાઃ પ્રતિપાલયંતઃ મુઘ્ધાઃ ખલુ યસ્ય મધ્યં ચિરેણ
 પ્રવિશંતિ પુષ્પાણિ બલયશ્ચ પુષ્પબલયઃ પુષ્પબલીન્ જુષંતીતિ પુષ્પબલિજૂંષિ
 જુષ્ઠાતોઃ ક્વિપિ જુષ્ । ઘંટાલાલાન્યાયેન વીક્ષ્ય પ્રતિપાલયંતઃ ઇતિ
 શતૃક્ત્વાપ્રત્યયયોઃ કર્મ્મ વપૂંષ્યેવ ॥૨૦॥

ભાવાર્થ - સર્વ સ્થળે રહેલા અતિ નિર્મળ સ્ફટિક મણિના
 પાષાણોની અંદર પુષ્પના બલિ સાથે રહેલા પોતાના જ શરીરને જોઈ
 સંઘટ્ટ થવાના (ભીડ થવાના) કષ્ટથી ભય પામી રાહ જોઈ ઉભા રહેલા
 મુઘ્ધ લોકો તે ચૈત્યની મધ્યમાં ચિરકાલે પ્રવેશ કરે છે. ૨૦

વિશેષાર્થ - તે ચૈત્યની અંદર પુષ્પના બલિને લઈ પૂજા કરવા
 આવેલા મુઘ્ધ લોકો, પોતાના શરીરને અતિ નિર્મલ એવા સ્ફટિક મણિમાં
 પ્રતિબિંબિત થયેલાં જોઈ તેઓ મુઘ્ધપણાને લઈને એમ સમજે છે કે,
 અહિં લોકોની ભીડ ઘણી છે, તેથી ભય પામી તેઓ ભીડ દૂર થવાની
 રાહ જોઈ ઉભા રહે છે અને તે કારણથી તેઓ ઘણીવારે ચૈત્યની અંદર
 દાખલ થાય છે આ ઉપરથી એમ દર્શાવ્યું છે કે, તે ચૈત્યમાં નિર્મલ
 સ્ફટિકમણિ જડ્યા હતા અને ત્યાં જિનપૂજા કરવાને ઘણાં લોકો આવતા
 હતા. ૨૦

વિશ્વં નિર્દોષષટ્કં કિમપિ વિદધતો દેવદેવસ્ય પાદા -
 નાશ્લિષ્યન્ બાહ્યભિત્તિપ્રતિહતિવલનપ્રાપ્તમધ્યૈઃ કરાગ્રૈઃ ।
 एणांकस्त्यक्तशंकः पतति मणिभुवि प्रांगणस्य क्षपायाम्
 प्राप्तप्रौढिं कलंकं विघटयितुमना यत्र बिंबच्छलेन ॥૨૧॥

અવચૂર્ણિઃ- યત્ર ક્ષપાયાં નિર્દોષષટ્કં કિમપિ વિશ્વં વિદધતો
 દેવદેવસ્ય પાદાન્ બાહ્યભિત્તિપ્રતિહતિવલનપ્રાપ્તમધ્યૈઃ કરાગ્રૈઃ આશ્લિષ્યન્
 પ્રાપ્તપ્રૌઢિં કલંકં વિઘટયિતુમનાઃ દૂરીકર્તુમનાઃ ત્યક્તશંકઃ ઇણાંકઃ બિંબચ્છલેન
 પ્રાંગણસ્ય મણિભુવિ પતતિ । કામ ૧ ક્રોધ ૨ લોભ ૩ માન ૪ દંભ ૫ રતિ
 ૬ દોષાઃ દોષાણાં ષટ્કં દોષષટ્કં નિર્ગતં દોષષટ્કં યસ્માન્નત્ । વિઘટયિતું
 મનો યસ્ય સ વિઘટયિતુમનાઃ ‘તુમશ્ચમનઃકામે’ (સિદ્ધહેમ. ૩/૨/૧૪૦)
 ઇતિ મકારલોપઃ॥૨૧॥

ભાવાર્થ - જેના આંગણાની મણિમય ભૂમિમાં ચંદ્ર પોતાનું
 પ્રૌઢ કલંક દૂર કરવાની ઈચ્છાથી પ્રતિબિંબના મિષથી નિઃશંક થઈને
 પડે છે. જે ચંદ્ર આ જગતને કામ ક્રોધાદિ છ દોષથી રહિત કરનારા
 શ્રી દેવાધિદેવના ચરણને બાહરની દીવાલોને સ્પર્શ કરી અંદર પેઢેલા
 પોતાના કિરણોના અગ્ર ભાગથી આલિંગન કરે છે. ૨૧

વિશેષાર્થ - “દેવાધિદેવ ભગવંતે આ જગતને કામક્રોધાદિ છ
 દોષથી રહિત કરેલું છે, તેથી જો તેમના ચરણમાં વંદના કરી હોય તો
 હું પણ કલંકના દોષથી રહિત થઈશ” આવી ઈચ્છાથી ચંદ્ર તે ચૈત્યની
 દીવાલોને કિરણો વડે સ્પર્શ કરી ભગવંતના ચરણમાં પડે છે. ચૈત્યની
 આંગણાંની સ્ફટિકમણિમય ભૂમિમાં ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ પડે છે, તે ઉપરથી
 કવિએ આ ઉત્પ્રેક્ષા કરેલી છે. - ૨૧

અંતર્લબ્ધપ્રવેશૈઃ કરનિકરભરૈર્ભ્રંશયન્નંધકાર-
 પ્રાગ્ભારં દેવમૂર્તિં બહિરપિ નમતાં દર્શયન્ સપ્રકાશમ્ ।
 ઉત્સંગે સંમુખાયાઃ પ્રતિનિદધદયં યત્ર રત્નાશ્મભિત્તેઃ
 સૌવર્ણસ્યાંશુમાલી કલયતિ કરણિં પ્રત્યહં દર્પણસ્ય ॥૨૨॥

અવચૂર્ણિઃ- યત્ર અંતર્લબ્ધપ્રવેશૈઃ કરનિકરભરૈઃ કરનિકરભરૈરિત્યત્ર
 પૌનરુક્ત્યાં ન ચાયં (દોષઃ) યથા તૃણસમૂહૈઃ ભૃતે શકટે ભરઃ ઇતિ લોકોક્તિઃ ।
 અંધકારપ્રાગ્ભારં ભ્રંશયન્ બહિરપિ નમતાં નરાણાં સપ્રકાશં દેવમૂર્તિં દર્શયન્
 સંમુખાયાઃ રત્નાશ્મભિત્તેરુત્સંગે પ્રતિનિદધત્ પ્રતિબિંબયન્ અયં અંશુમાલી
 સૂર્યઃ સૌવર્ણસ્ય દર્પણસ્ય પ્રત્યહં કરણિં સાદૃશ્યં કલયતિ । ધાગ્ધાતુઃ
 શતૃપ્રત્યયઃ તતઃ કૃતદ્વિત્વે નોંતે ચ ‘અંતો નો લુગ્’ (સિદ્ધહેમ. ૪/૨/
 ૧૪) પ્રતિનિદધત્ રૂપમ્ । અંશૂન્ મલતે ધારયતિ ઇતિ અંશુમાલી ‘અજાતેઃ
 શીલે’ (સિદ્ધહેમ. ૫/૧/૧૫૪) ણિન્ વૃદ્ધૌ ચ પ્રથમા સિ ॥૨૨॥

ભાવાર્થ - સૂર્ય જે ઉઝા ચૈત્યની અંદર પ્રવેશ થયેલા પોતાના
 કિરણોના સમૂહથી અંધકારના સમૂહને દૂર કરે છે, પ્રભુની મૂર્તિને
 બાહર રહી નમસ્કાર કરતા એવા પુરુષોને પ્રકાશ સહિત દર્શાવે છે.
 અને ચૈત્યના આગળ સન્મુખ આવેલી રત્નમણિની દીવાલના મધ્યમાં
 પોતાનું પ્રતિબિંબ પાડે છે, તેથી તે સૂર્ય હંમેશાં સુવાર્ણના દર્પણની
 તુલનાને પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૨

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકમાં સૂર્યને સુવાર્ણના દર્પણની ઉપમા
 આપેલી છે. જે ચૈત્યની સન્મુખ આવેલી દીવાલની અંદર સૂર્યનું
 પ્રતિબિંબ પડે છે. તે વખતે તેના કિરણો તેની અંદર પડે છે તેથી પ્રભુની
 મૂર્તિને બાહરથી નમન કરતાં એવા લોકોને પ્રકાશ મળે છે. આ ઉપરથી
 કવિએ ચૈત્યની અંદર રત્નમણિમય દીવાલો છે, એમ દર્શાવેલું છે. ૨૨

વૈદૂર્યાશ્મપ્રણાલીમુખમકરતટૈર્ઘ્રાણપાત્રૈકમિત્રમ્
 યસ્માન્નિર્ગચ્છદચ્છં સ્નપનવિધિભવં કેતકીપુષ્પપાથઃ ।
 દિગ્લોલાનીલભાસો બહુલપરિમલાકૃષ્ટભૃંગપ્રસંગ-
 ભ્રાંત્યા હસ્તૈઃ કિરંત્યઃ પુરહરિણદૃશો મૌલિભિઃ સંસ્પૃશંતિ ॥૨૩॥

અવચૂર્ણિઃ- દિગ્લોલા દિક્ષુ ચપલા નીલભાસો નીલકાંતીઃ
 કર્મતાપન્નાઃ બહુલપરિમલાકૃષ્ટભૃંગપ્રસંગભ્રાંત્યા હસ્તૈઃ કિરંત્યઃ ક્ષિપંત્યઃ
 પુરહરિણદૃશો નગરસ્ત્રિયો યસ્માત્પ્રાસાદાદૈદૂર્યાશ્મપ્રણાલીમુખમકરતટૈર્નિર્ગચ્છત્
 ઘ્રાણપાત્રૈકમિત્રં સ્નપનવિધિભવં કેતકીપુષ્પપાથઃ પાનીયં મૌલિભિઃ સંસ્પૃશંતિ ।
 નગરસ્ત્રિયઃ મૌલિભિઃ સ્પૃશંતિ કિં કેતકીપુષ્પપાથઃ કિદૃક્ પુષ્પપાથઃ ?
 નિર્ગચ્છત્ કસ્માત્ (કૈઃ) વિદૂર્યાશ્મનાં પ્રણાલીભ્યઃ (પ્રણાલ્યઃ) તાસાં મુખાનિ
 તેષુ મકરતટાઃ તૈઃ તટશદ્ધઃ શોભાર્થઃ । ઘ્રાણપાત્રં નાસિકા । લોલાશ્ચપલા
 ભાસો ॥૨૩॥

ભાવાર્થ - વૈદૂર્યમણિની મગરના આકારવાળી ખાળમાંથી
 નીકળતું સ્નાત્રવિધિનું કેતકીના પુષ્પવાળું નિર્મલ જલ જે સુગંધથી
 નાસિકારૂપ પાત્રનું મિત્રરૂપ હતું. તેની નીલકાંતિઓ દિશાઓમાં ચપલ
 થઈ પ્રકાશતી હતી તેથી નગરની સ્ત્રીઓને એવી ભ્રાંતિ થતી હતી
 કે, અહિં ઘણાં સુગંધને લઈને ભમરાઓ ખેંચાઈ આવ્યા છે, તેથી
 તેઓ પોતાના હાથ વડે તેને ઉછાળતી ઉછાળતી પોતાના મસ્તક વડે
 સ્પર્શ કરતી હતી. ૨૩

વિશેષાર્થ - તે ચૈત્યની અંદર પ્રભુને સ્નાન કરાવાના જલને
 નીકળવાની ખાળ વૈદૂર્ય મણિથી રચેલી હતી અને તે ખાળના મુખ ઉપર
 મગરની આકૃતિ કરેલી હતી તેમાંથી સ્નાત્ર જલ જ્યારે બાહર નિકળતું
 તે વખતે નગરની સ્ત્રીઓ તે જલને મસ્તક વડે વંદન કરવા આવતી,

ત્યારે વૈડૂર્ય મણિની નીલકાંતિ તે જલ ઉપર પ્રસરી જતી. તેને તે સ્ત્રીઓ સુંગંધને લઈ આવેલા ભ્રમરોને જાણી તેને ઉડાડવા જતી તેથી જલને ઉછાળતી હતી. ભ્રમરની કાંતિ નીલ હોય છે, તેથી તે સ્ત્રીઓને ભ્રમ થતો હતો. અહિં ભ્રાંતિમાન અલંકાર વર્ણવેલો છે. ૨૩

પ્રત્યારાવૈઃ સકેકાશ્ચલચમરમહોમાંસલં પૃષ્ઠપીઠે

બિભ્રાણાશ્ચિત્રવર્ણં વિવિધમણિભવં કાંતિવીચીકલાપં ।

નૃત્યંતો દ્વારવેદીતટભુવિ કૃતકં બર્હિણઃ પ્રેક્ષકાણાં

નેત્રાણ્યાક્ષિપ્ય નિત્યં વિદધતિ સરુષં યત્ર શૈલૂષલોકં ॥૨૪॥

અવચૂર્ણિઃ - યત્ર પૃષ્ઠપીઠે પ્રત્યારાવૈઃ સકેકાઃ ચલચમરમહોમાંસલં ચિત્રવર્ણં વિવિધમણિભવં કાંતિવીચીકલાપં બિભ્રાણાઃ દ્વારવેદીતટભુવિ કૃતકં નૃત્યંતઃ બર્હિણઃ પ્રેક્ષકાણાં નેત્રાણિ આક્ષિપ્ય શૈલૂષલોકં નાટ્યાચાર્યલોકં નિત્યં સરુષં વિદધતિ । દ્વારવેદી (કોટડી) । યસ્ય પ્રાસાદસ્ય પૃષ્ઠે મયૂરાઃ તત્પ્રત્યારાવૈઃ સકેકાઃ નૃત્યન્તિ इत्यर्थः ॥૨૪॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યમાં પાછળના ભાગમાં ચલાયમાન એવા ચામરના તેજથી પુષ્ટ ચિત્ર વિચિત્ર વર્ણવાલા અને જાતજાતના મણિની કાંતિઓના સમૂહને ધારણ કરતા અને દ્વારની વેદિકાની તટભૂમિ ઉપર નાચતા એવા મયૂરો પોતાના શબ્દોના પ્રતિધ્વનિથી પ્રેક્ષકોના નેત્રોને પોતાની તરફ ખેંચતા તેથી ત્યાં નાટક કરનારા નટલોકોને ક્રોધ ઉત્પન્ન થતો હતો. ૨૪

વિશેષાર્થ - એ કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર દ્વારની વેદિકા ઉપર મયૂર પક્ષીઓ આવીને નૃત્ય કરે છે. અને મંદિરના મધ્ય ભાગે નટ લોકો નૃત્ય કરે છે. તે નટ લોકોનું નૃત્ય જોવાને લોકો આવેલા હોય

છે, પણ તે વખતે દ્વારવેદી ઉપર નાચ કરતા મયૂરો કે જ્ઞેમના પૃષ્ઠ ભાગ ઉપર વિવિધ જાતના મણિઓથી ચિત્ર વિચિત્ર એવી કાંતિનો સમૂહ પડે છે અને તેમના કેકાધ્વનિના પ્રતિધ્વનિઓ થાય છે, એથી તે પ્રેક્ષકોની દૃષ્ટિને ખેંચે છે, એ જોઈ નટ લોકોને રોષ ઉત્પન્ન થાય છે, કારણ કે, તેઓના નૃત્યને જ્ઞેનારા માણસોની દૃષ્ટિ મયૂરો ખેંચે છે. આ કહેવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે, તે કુમારવિહાર ચૈત્યમાં વિવિધ જાતના મણિઓ ઘણાં છે, તેની દ્વારવેદિકા ઉપર મયૂર પક્ષીઓ તથા નટ લોકો આવીને સદા નાટ્યારંભ કરે છે. ૨૪

જાલીરંધ્રપ્રવિષ્ટદ્યુતિચયઃખચિતાચ્ચંદ્રકાંતાશ્મક્લુપ્તા-

દૂર્ધ્વસ્થાદુગ્ધમુગ્ધં જિનશિરસિ પયઃ પાતયંશ્છત્રકુંભાત્

કુર્વન્નક્ષત્રબિંબૈરજિરમણિભુવાં દિવ્યપુષ્પોપહારમ્

યત્ર વ્યોમસ્થ એવ સ્નપનવિધિમહો શ્વેતરોચિઃ કરોતિ ॥૨૫॥

અવચૂર્ણિઃ- યત્ર અહો આશ્ચર્યે જાલીરંધ્રપ્રવિષ્ટદ્યુતિચયઃખચિતાત્ ચંદ્રકાંતાશ્મક્લુપ્તાત્ ઊર્ધ્વસ્થાત્ છત્રકુંભાત્ જિનશિરસિ દુગ્ધમુગ્ધં પયઃ પાતયન્ અજિરમણિભુવાં નક્ષત્રબિંબૈર્દિવ્યપુષ્પોપહારં કુર્વન્ વ્યોમસ્થ એવ શ્વેતરોચિઃ સ્નપનવિધિં કરોતિ । મુગ્ધં રમ્યં અજિરમણિભુવાં ‘વેયુવોઽસ્ત્રિયાં’ (સિદ્ધહેમ. ૧/૪/૩૦) ઇતિ વિકલ્પેન આમ્ તેન ભુવિ ભુવાં છત્રકુંભાત્ છત્રઘટાત્ ॥૨૫॥

ભાવાર્થ - જ્ઞેમાં આકાશમાં રહેલો ચંદ્ર પ્રભુને સ્નાત્રવિધિ કરે છે. જાળીના છિદ્રોમાંથી પ્રવેશ થયેલી કાંતિના સમૂહની સાથે જડેલા એવા ચંદ્રકાંતમણિના ઉપર રહેલા છત્રરુપ કળશમાંથી દુધના જેવું જળ પ્રભુના મસ્તક પર પાડે છે. અને આંગણાની મણિમય ભૂમિમાં પડેલા તારાઓના પ્રતિબિંબથી દિવ્ય પુષ્પોનો ઉપહાર કરે છે. ૨૫

વિશેષાર્થ - આકાશમાં રહેલા ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ પ્રભુના મસ્તક પર રહેલા છત્રકલશમાં પડે છે. તે છત્રકલશ ચંદ્રકાંત મણિનો રચેલ છે તેથી તેની ઉપર ચંદ્રની કાંતિ પડવાથી તે ઝરે છે. તે ઉપર કવિ ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે કે, ચંદ્ર આકાશમાં રહીને પ્રભુની ઉપર દૂધની ધારાથી સ્નાત્રવિધિ કરે છે. સ્નાત્રવિધિ કરવામાં જેમ કલશ વડે જલધારા કરવી જોઈએ અને પુષ્પનો ઉપહાર ચડાવવો જોઈએ તેમ અહિં ચંદ્રના કીરણો જાલીના છિદ્રોમાંથી થઈને ચંદ્રકાંતમણિના છત્ર ઉપર પડે છે, તેથી છત્રમાંથી નીકળતા ઝરણા વડે ચંદ્ર છત્રરુપ કલશમાંથી પ્રભુના મસ્તક ઉપર દૂધના જેવાં જલની ધારા રેડે છે. ચૈત્યના આંગણામાં મણિ જડેલા છે, તેની અંદર તારાઓના પ્રતિબિંબ પડવાથી તે દિવ્ય પુષ્પના ઉપહાર જેવા લાગે છે તેથી કવિએ તેને પુષ્પોપહારની ઉપમા આપેલી છે. આ ઉપરથી પ્રભુના મસ્તક પર આવેલું છત્ર અને ચૈત્યના આંગણાની ભૂમિ મણિમય છે, એ વાત જણાવી છે. ૨૫

યસ્મિન્ વિતાનગતરૂપકબિંબભાજઃ

સ્તંભાનુપેત્ય વિકટસ્ફટિકપ્રકૃષ્ટાન્ ।

દૌવારિકભ્રમવશાદનુકૂલયંતિ

મધ્યપ્રવેશરભસૈર્નગરસ્ય નાર્યઃ ॥૨૬॥

અવચૂર્ણિઃ- યસ્મિન્ પ્રાસાદે નગરસ્ય નાર્યઃ મધ્યપ્રવેશ-
રભસૈર્વિતાનગતરૂપકબિંબભાજઃ વિકટસ્ફટિકપ્રકૃષ્ટાન્ સ્તંભાન્ ઉપેત્ય
દૌવારિકભ્રમવશાત્ અનુકૂલયંતિ । ચંદ્રોદયગતરૂપકબિંબં ભજંતીતિ ‘ભજો
વિળ્’ (સિદ્ધહેમ. ૫/૧/૧૪૬) इति विण् प्रत्ययः ‘अप्रयोगीत्’
(સિદ્ધહેમ. ૧/૧/૩૭) इति विण्लोपे वृद्धौ च । उपेत्य आगत्य उपपूर्वक
इणञ् गतौ क्त्वा यपि तोंते च उपेत्येति रूपं । अनुकूलं कुर्वतीति अनुकूलयंति
‘णिज्बहुलं’ (સિદ્ધહેમ. ૩/૪/૪૨) इति णिजि अनुकूलयंति
आवर्जयंतीत्यर्थः ॥૨૬॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યમાં આવેલા ઉંચી જાતના સ્ફટિકમણિના ઉત્કૃષ્ટ સ્તંભોની અંદર ઉલ્લેચમાં કાઢેલા ચિત્રોના પ્રતિબિંબ પડે છે, તે જોઈ નગરની સ્ત્રીઓ દ્વારપાળના ભ્રમને લઈને ચૈત્ય મધ્યે પ્રવેશ કરવાના વેગથી અટકાઈ જાય છે અને તેને અનુકૂલ રીતે વર્તે છે. ૨૬

વિશેષાર્થ - તે ચૈત્યમાં દરેક સ્તંભો સ્ફટિકમણિના છે. તેની અંદર ઉલ્લેચની અંદર રહેલા ચિત્રોના પ્રતિબિંબ પડે છે તે જોઈ પ્રવેશ કરતી નગરની સ્ત્રીઓને તેની ઉપર દ્વારપાળનો ભ્રમ પડે છે અને તેથી તેઓ અંદર પ્રવેશ કરવાના વેગથી અટકાઈ જાય છે અને અનુકૂલ રીતે વર્તે છે. તે ચૈત્યની અંદર સ્ફટિકમણિના સ્તંભોની અને ચિત્ર વિચિત્ર ઉલ્લેચની ભારે શોભા હતી એમ કવિએ દર્શાવેલું છે. ૨૬

નીલાશ્મભિત્તિવલયપ્રતિબિંબિતસ્ય

પાર્શ્વપ્રભોર્વિહિતકેતકશેખરસ્ય ।

શેષાપ્રસૂનકલનાય કરં ક્ષિપંત્યો

ગ્રામ્યા દિશંતિ કિલ યત્ર ન કસ્ય હાસ્યમ્ ॥૨૭॥

અવચૂર્ણિઃ- યત્ર કિલ નિશ્ચયે નીલાશ્મભિત્તિવલયપ્રતિબિંબિતસ્ય વિહિતકેતકશેખરસ્ય પાર્શ્વપ્રભોઃ શેષાપ્રસૂનકલનાય કરં ક્ષિપંત્યઃ ગ્રામ્યાઃ સ્ત્રિયઃ કસ્ય હાસ્યં ન દિશંતિ । શેષાપ્રસૂનકલનાય શિરઃકુસુમગ્રહણાય ॥૨૭॥

ભાવાર્થ - જેમના મસ્તક ઉપર કેતકીના પુષ્પનો મુગટ કરેલો છે એવા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિમાનું પાસેની નીલમણિની દીવાલમાં પ્રતિબિંબ પડે છે, તે જોઈ, ગામડાની સ્ત્રીઓ, પ્રસાદીનું પુષ્પ લેવાને માટે પોતાના હાથ નાખે છે, આમ કરતી તે સ્ત્રીઓ કોને હાસ્ય નથી કરાવતી ? ૨૭

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકમાં ભ્રાંતિમાન્ અલંકાર દર્શાવી એ ચૈત્યની સમૃદ્ધિ વર્ણવેલી છે. તે ચૈત્યમાં કેતકીના પુષ્પના મુગટવાળી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિમા છે તેનું પ્રતિબિંબ નીલમણિની દીવાલ ઉપર પડે છે, તે જોઈ દર્શન તથા પૂજન કરવા આવેલી ગામડાની સ્ત્રીઓ ભુલથી પ્રભુની પ્રસાદીનું પુષ્પ લેવાને હાથ નાખે છે, તે હાથ દીવાલ ઉપર અથડાય છે, તે જોઈ દરેક જોનાર માણસને હસવું આવે છે. ૨૭

યત્રાવાસમુપેયુષો ભગવતઃ પાર્શ્વસ્ય પુણ્યાદ્ભુત -

પ્રાપ્તૈઃ સ્નાત્રજલોર્મિભિઃ સકૃદપિ સ્નાતાઃ કુરંગીદૃશઃ ।

કાશ્ચિત્પૂર્ણસમૃદ્ધયઃ સતનયાઃ કાશ્ચિચ્ચિરં કાશ્ચન

ક્ષીણાશેષરુજો ભવંતિ વિલસત્સૌભાગ્યભાજઃ પરાઃ ॥૨૮॥

અવચૂર્ણિઃ- યત્ર આવાસં ઉપેયુષઃ ભગવતઃ પાર્શ્વસ્ય પુણ્યાદ્ભુતપ્રાપ્તૈઃ સ્નાત્રજલોર્મિભિઃ સકૃદપિ સ્નાતાઃ કાશ્ચિત્કુરંગીદૃશઃ પૂર્ણસમૃદ્ધયઃ કાશ્ચિત્સતનયાઃ ચિરં કાશ્ચન ક્ષીણાશેષરુજઃ પરાઃ પ્રવિલસત્સૌભાગ્યભાજઃ ભવંતિ । ઉપેયુષઃ પ્રાપ્તસ્ય કં? આવાસં સ્થાનં ઉપપૂર્વક ઇણક્ ગતાવિતિ ધાતૌ ઉપેયાય ઇતિ ઉપેયિવાન્ ‘તત્ર ક્વસુકાનૌ’ (સિદ્ધહેમ. ૫/૨/૨) ઇતિ સૂત્રેણ ક્વસુપ્રત્યયે ‘દ્વિર્ધાતુ.’ (સિદ્ધહેમ. ૪/૧/૧) ઇતિસૂત્રેણ દ્વિત્વે ‘ઇણઃ’ (સિદ્ધહેમ. ૨/૧/૫૧) ઇતિ ઇયાદેશે ‘સમાનાનાં.’ (સિદ્ધહેમ. ૧/૨/૧) ઇતિ સૂત્રેણ દીર્ઘત્વે ‘અવર્ણસ્યે.’ (સિદ્ધહેમ. ૧/૨/૬) ઇતિ એત્વે ‘ક્વસુષ્મતૌ ચ’ (સિદ્ધહેમ. ૨/૧/૧૦૫) ઇતિ ક્વસોરુષાદેશે ઉપેયુષઃ સિદ્ધં ઈષદપિ ॥૨૮॥

ભાવાર્થ - જે કુમારવિહાર ચૈત્યમાં વાસ કરીને રહેલા ભગવાન્ પાર્શ્વનાથ પ્રભુના સ્નાત્ર જલના તરંગો કે જે અદ્ભુત પુણ્યથી પ્રાપ્ત કરી શકાય તેવા છે, તે વડે એક વખત પણ ન્હાએલી મૃગના જેવા નેત્રવાળી સ્ત્રીઓમાં કોઈ પૂર્ણ સમૃદ્ધિવાલી થાય છે,

કોઈ પુત્રવતી થાય છે, કોઈ પોતાના લાંબા વખતના સર્વ રોગોનો ક્ષય કરનારી થાય છે અને કોઈ સૌભાગ્યના વિલાસને ભજનારી થાય છે. ૨૯

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી કવિ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના સ્નાત્રજલનો મહિમા વર્ણવે છે. તે કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર રહેલા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના સ્નાત્રજલ વડે એક જ વાર સ્નાન કરનારી સ્ત્રીઓને ઘણું ફળ મળે છે. તેનાથી સમૃદ્ધિ, પુત્ર, આરોગ્ય અને સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૨૯

જંઘાલૈઃ કિરણોર્મિભિઃ શિતિમણીનાકલ્પગાન્ મૌક્તિક -
ચ્છાયાન્ મૌક્તિકગુચ્છકાન્ શિતિમણિચ્છાયાન્ મુહુઃ કુર્વતઃ ।
દેવાદ્યત્ર શશાંકકાંતવપુષઃ શેષઃ સમાલંબતે
શેષાદ્ ગારુડરત્નનિર્મિતતનોર્દેવઃ પુનસ્તાં શ્રિયમ્ ॥૨૧॥

અવચૂર્ણિઃ - યત્ર જંઘાલૈઃ કિરણોર્મિભિઃ આકલ્પગાન્ આભરણગાન્ શિતિમણીન્ મૌક્તિકચ્છાયાન્ મૌક્તિકગુચ્છકાન્ શિતિમણિચ્છાયાન્ મુહુઃ કુર્વતઃ શશાંકકાંતવપુષઃ દેવાત્ શેષઃ પુનઃ ગારુડરત્નનિર્મિતતનોઃ શેષાત્ દેવઃ સ્વાં શ્રિયં સમાલંબતે । શ્વેતમૂર્તેઃ શ્રીપાર્શ્વાત્ શેષઃ સ્વાં શ્રિયં આશ્રયતિ શેષસ્ય ધવલત્વાત્ પુનઃ ગારુડરત્નાત્મકત્વાત્ શેષાત્ પાર્શ્વઃ સ્વાં શ્રિયં સમાલંબતે શ્રીપાર્શ્વસ્ય નીલત્વાત્ । જંઘાલૈઃ પ્રસરણશીલૈઃ ॥૨૧॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યમાં વારંવાર વેગવાળા પોતાના કિરણોના તરંગો આભૂષણોમાં રહેલા નીલમણિઓને મોતીની કાંતિવાળા કરતા અને મોતીઓના ગુચ્છોને નીલમણિની કાંતિવાળા કરતા એવા ચંદ્રકાંતમણિના રચેલા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની શોભાને શેષનાગ ધારણ કરે છે અને ગારુડી રત્નોની રચેલી મૂર્તિવાળા શેષનાગની શોભાને શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ ધારણ કરે છે. ૨૯

વિશેષાર્થ - તે કુમારવિહાર ચૈત્યમાં રહેલા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની મૂર્તિ ચંદ્રકાંતમણિની રચેલી છે. અને તેમની પ્રતિમા ઉપર નીલમણિના આભૂષણો રહેલા છે, પ્રભુની પ્રતિમાના કિરણો પડવાથી નીલમણિ મોતીની કાંતિવાળા થાય છે અને મોતીના ગુચ્છો નીલમણિની કાંતિવાળા થાય છે. એમ પરસ્પર એકબીજાની કાંતિ એકબીજા તરફ પડે છે. તેમ વળી તે પ્રભુની ઉપર ગારુડી રત્નનો રચેલો નાગ રહેલો છે. તે નાગની શોભા ચંદ્રકાંતમય મૂર્તિવાળા પ્રભુને પ્રાપ્ત થાય છે અને ગારુડી રત્નમય મૂર્તિવાળા નાગને તે પ્રભુની શોભા પ્રાપ્ત થાય છે. અહિં કવિએ તદ્દ્વગુણાલંકાર દર્શાવ્યો છે અને ચૈત્યની મહાન સમૃદ્ધિ વર્ણવેલી છે. ૨૯

દિક્ચક્રાક્રમણપ્રમોદિતજગચ્છેતોભિરાચ્છોટિતા-

સ્તેજોભિર્બહલાંશુમાંસલમણિપ્રાલંબલંબાત્મભિઃ ।

શેષાહેરિવ દેવમૂર્દ્ધનિકૃતચ્છત્રસ્ય સંદર્શનાત્

યત્ર સ્નેહભૃતોપિ બિભ્રતિ સદા મંદાં શિખાં દીપકાઃ ॥૩૦॥

અવચૂર્ણિઃ- યત્ર દેવમૂર્દ્ધનિ કૃતચ્છત્રસ્ય શેષાહેરિવ સંદર્શનાત્
દિક્ચક્રાક્રમણપ્રમોદિત જગચ્છેતોભિઃ બહલાંશુમાંસલમણિપ્રાલંબલંબાત્મભિઃ
તેજોભિઃ આચ્છોટિતાઃ સ્નેહભૃતોઽપિ દીપકાઃ સદા મંદાં શિખાં^૧ બિભ્રતિ ।
આચ્છોટિતાઃ આસ્ફાલિતાઃ । બહલા બહવઃ યે અંશવઃ કિરણાસ્તૈર્માસલાઃ
પુષ્ટા યે મણયઃ તેષાં પ્રાલંબો માલા (તયા લંબઃ આત્મા સ્વરૂપં યેષાં તાનિ
તૈઃ તથા) ॥૩૦॥

ભાવાર્થ - દિશાઓના સમૂહને આક્રમાણ કરવાથી જગત્ના
હૃદયને હર્ષ કરનારા અને ઘાટા કિરણોથી પુષ્ટ એવા મણિઓની માળા

૧ A - દિપકાઃ મંદાં શિખાં સદા બિભ્રતિ ।

સાથે મળવાથી લાંબા વધેલા એવા તેજથી વ્યાપ્ત થયેલા દીવાઓ તેલથી ભરેલા છે, તથાપિ જ્યાં સદા મંદ શિખાને ધારણ કરે છે. તે જાણે પ્રભુના મસ્તક પર છત્ર કરી રહેલા શેષનાગના દર્શનથી જ હોય તેમ દેખાય છે. ૩૦

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી કવિ ચૈત્યની અંદર આવેલા દીવાઓનું વર્ણન કરે છે. ચારે તરફ દિશાઓમાં વ્યાપેલા મણિઓના તેજથી વ્યાપ્ત થયેલા તે દીવાઓની અંદર પૂર્ણ રીતે તેલ ભરેલું છે, પણ ત્યાં રહેલા મણિઓના તેજને લઈને તે મંદ શિખાને ધારણ કરે છે. અર્થાત્ મણિઓના તેજની આગળ તે ઝાંખા દેખાય છે. તે ઉપર કવિ વળી ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે. પાર્શ્વનાથ પ્રભુના મસ્તક પર છત્ર કરી રહેલા શેષનાગના દર્શનથી તેઓ ઝાંખા થઈ ગયા હોય, તેમ દેખાય છે. ૩૦

આવેશં સંહરંતઃ શશિમણિવપુષઃ સ્તંભવેદીવિટંક -

સ્થાલીવિશ્રાંતિભાજઃ પ્રતિદિશમનિશં તામસં યત્ર દીપાઃ ।

આતન્વંતઃ પતંગપ્રથિતમુભયમપ્યાત્મહાસપ્રયાસં

મુંચંતે વીતરાગક્રમસવિધવશાદંજનસ્નેહમૈત્રીમ્ ॥૩૧॥

અવચૂર્ણિઃ- યત્ર પ્રાસાદે પ્રતિદિશં અનિશં તામસમાવેશં સંહરંતઃ શશિમણિવપુષઃ સ્તંભવેદીવિટંકસ્થાલીવિશ્રાંતિભાજઃ સ્તંભાનાં વેદ્યઃ અજિરાણિ તત્ર યા વિટંકસ્થાલ્યો દીપસ્થાનાનિ તત્ર વિશ્રાંતિભાજઃ ઉભયમપિ પતંગપ્રથિતમાત્મહાસપ્રયાસમાતન્વંતઃ દીપાઃ વીતરાગક્રમસવિધવશાત્ અંજનસ્નેહમૈત્રીં મુંચંતે । તમસઃ અયં તામસસ્તં । આવેશં આટોપં । પતંગઃ સૂર્યઃ પક્ષે પતંગઃ સ્વદ્યોતઃ તમોહરણાત્ સ્થાલીવિશ્રાંતિભાક્ત્વેન સ્વદ્યોતચરિતં પ્રથિતં । સ્તંભસ્ય વેદ્યઃ કોટડયઃ તાસાં વિટંકાઃ સ્થાનાનિ તત્ર સ્થાલ્યો ભાજનાનિ તા ભજંતીતિ વિણ્ । અંજનં કજ્જલં પક્ષે કક્ષ્મલં સ્નેહસ્તૈલં પક્ષે સ્નેહોડનુરાગઃ ॥૩૧॥

ભાવાર્થ - જ્યાં હંમેશા સ્તંભ વેદીના અગ્ર ભાગે વિશ્રાંતિ પામેલા ચંદ્રકાંતમણિના દીવાઓ પ્રત્યેક દિશાના અંધકારના આવેશને નાશ કરે છે અને બંને રીતે પતંગે દશવિલા પોતાના હાસ્યના પ્રયાસને વિસ્તારે છે. તે સાથે વીતરાગ પ્રભુના ચરણની સમીપને લઈને કાજળ તથા સ્નેહની મૈત્રીને છોડી દે છે. ૩૧

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી ગ્રંથકાર તે ચૈત્યની અંદર આવેલા ચંદ્રકાંતમણિઓના દીવાનું વર્ણન કરે છે. તે દીવાઓ પ્રત્યેક દિશાઓના અંધકારને દૂર કરે છે. બંને રીતે પતંગના હાસ્યના પ્રયાસને વિસ્તારે છે. એક રીતે પતંગનો અર્થ પતંગીયું અને બીજી રીતે પતંગનો અર્થ સૂર્ય થાય છે. સામાન્ય દીવાઓ પતંગના નાશનું કારણ થાય છે, ત્યારે આ દીવાઓમાં પતંગનો નાશ થતો નથી. તે દીવાઓ શ્રી વીતરાગ - પાર્શ્વનાથ પ્રભુના ચરણની સમીપ રહેવાથી અંજન અને સ્નેહથી રહિત છે. બીજા સામાન્ય દીવાઓમાં કાજળ થાય છે અને સ્નેહ એટલે તેલ જોઈએ છીએ, ત્યારે આ દીવાઓથી કાજળ થતું નથી, તેમજ તેમાં સ્નેહ-તેલની જરૂર પડતી નથી. ૩૧

अस्मिन्नास्थां स धत्तां चिरमधिमनसं यस्य साक्षाद्विदक्षा

स्वर्गस्वर्णाद्रिकूटस्फटिकगिरितटीरोहणांतःस्थलीषु ।

आरुह्योत्तुंगशृंगां गुरुशिखरशिखां यत्र देशांतरस्था-

नित्थं संबोधयन्ति प्रचलपटमयैः पाणिभिः केतुदंडाः ॥૩૨॥

અવચૂર્ણિઃ- અસ્મિન્ ચિરં આસ્થાં સ ધત્તાં યસ્ય અધિમનસં સ્વર્ગસ્વર્ણાદ્રિકૂટસ્ફટિકગિરિતટીરોહણાંતઃસ્થલીષુ સાક્ષાત્ દિદક્ષા અસ્તિ યત્રેત્થં ઉત્તુંગશૃંગાં ગુરુશિખરશિખામારુહ્ય દેશાંતરસ્થાન્ પ્રચલપટમયૈઃ પાણિભિઃ કેતુદંડાઃ સંબોધયંતિ દૃષ્ટુમિચ્છા દિદક્ષા સનિ દ્વિત્વે ચાપ્પ્રત્યયે દિદક્ષા ॥૩૨॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યને વિષે આવેલા ધ્વજદંડ ઉંચા શૃંગવાળા મોટા શિખરની શિખા ઉપર ચડી પોતાના ચપળ વાવટાડપ હાથવડે કરીને દેશાંતરમાં રહેલા લોકોને સંબોધી કહે છે કે, “જે માણસને સ્વર્ગના સુવર્ણપર્વતના શિખરને સ્ફટિકગિરિ-વૈતાલ્યપર્વતના તટને અને રોહણાયલ પર્વતની અંદરના સ્થળોને જોવાની મનમાં લાંબા કાળની ઈચ્છા હોય, તે આ ચૈત્ય ઉપર આસ્થા કરો.” ૩૨

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકમાં તે ચૈત્યના ધ્વજદંડ ઉપર ઉત્પ્રેક્ષા કરેલી છે. ધ્વજઓના વાવટાને હાથની ઉપમા આપેલી છે. જેમ કોઈ માણસ જોવા લાયક વસ્તુને બતાવાને પોતાના હાથની સંજ્ઞા કરી બોલાવે છે, તેમ ધ્વજદંડ પોતાના વાવટાડપી હાથની સંજ્ઞા કરી દેશાંતરના લોકોને તે ઊંચા ચૈત્યની ઉપર આવી સુવર્ણગિરિ, વૈતાલ્યગિરિ અને રોહણગિરિની શોભા જોવાને બોલાવે છે. જાણે તે એમ કહેતા હોય કે, “જો મેડ પર્વત, વૈતાલ્ય પર્વત, અને રોહણાયળ પર્વતને પ્રત્યક્ષ જોવાની તમારી ઈચ્છા હોય તો આ ચૈત્ય ઉપર આસ્થા કરો. અર્થાત્ જો તમે આ કુમારવિહાર ચૈત્યમાં આવશો, તો તમને મેડ, વૈતાલ્ય, અને રોહણગિરિની શોભા જોવાને મળશે.” અર્થાત્ તે ચૈત્ય એટલું મોટું ઉંચું છે. તેનો બીજો અર્થ એવો પણ થાય કે, જો તમે આ ચૈત્યની અંદર રહેલા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ ઉપર આસ્થા રાખશો, તો તમે સ્વર્ગમાં જવાના અધિકારી થશો. તેમ જ મેડ, વૈતાલ્ય, અને રોહણગિરિમાં અવતરી તમે તેને પ્રત્યક્ષ જોઈ શકશો. ૩૨

यस्मिन् गांगेयकुंभव्रजवमितमहःकांडसंश्लेषदोषाद् -

दिक्चक्राक्रांतिधीरैः शशिनि सहगते पीतिमानं करौघैः ।

निद्रालून् केलिकीरांस्तरलजललवांश्चंद्रकांतप्रकोष्ठान्

ज्योत्स्नालोलांश्चકોરાન્નગરમૃગદૃશો વીક્ષ્ય રાત્રિં વિદંતિ ॥૩૩॥

અવચૂર્ણિ:- યસ્મિન્ પ્રાસાદે ગાંગેયકુંભવ્રજવમિતમહ:-
કાંડસંશ્લેષદોષાત્ દિક્ચક્રાક્રાંતિધીરૈઃ કરૌઘૈઃ પીતિમાનં ગતે સતિ શશિનિ
કેલિકીરાન્ નિદ્રાલૂન્ ચંદ્રકાંતપ્રકોષ્ટાન્ તરલજલલવાન્ જ્યોત્સ્નાલોલાં-
શ્ચકોરાન્ વીક્ષ્ય નગરમૃગદ્દશઃ રાત્રિં વિદંતિ । વમિતાનિ ઉદ્ગીર્ણાનિ મહાંસિ
તેષાં કાંડં સમૂહઃ તસ્યાશ્લેષઃ (તસ્ય સંશ્લેષઃ) તસ્ય દોષાત્ ॥૩૩॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યમાં રાત્રે સુવાર્ણના કલશોના સમૂહે બાહેર
કાઢેલા તેજના જથ્થાની સાથે મળવાના દોષથી દિશાઓના ચક્ર પર
પ્રસરેલા ધીર કિરણોના સમૂહથી ચંદ્ર ઉપર પીળાશ થઈ જવાથી
નગરની સ્ત્રીઓને દિવસનો ભ્રમ પડે છે, તેથી તેઓ, પોતાના કીડા
કરવાના શુકપક્ષીઓને નિદ્રા કરતાં જોઈને ચંદ્રકાન્ત મણિના ઓટલામાંથી
જળના બિંદુઓને ટપકતાં જોઈને અને ચકોર પક્ષીઓને ચંદ્રની કાંતિ
તરફ ચપળ થયેલા જોઈને રાત્રિ પડી ગઈ એમ જાણે છે. ૩૩

વિશેષાર્થ - તે કુમારવિહાર ચૈત્યની ઉપર સુવાર્ણના કલશો
એટલા બધા આવેલા છે કે તેમની કાંતિના કિરણો પડવાથી ચંદ્ર પીળો
થઈ જાય છે. એટલે નગરની સ્ત્રીઓને સદા દિવસનો ભ્રમ પડે છે.
જ્યારે પોતાના ઘરમાં રાખેલા શુકપક્ષીઓ નિદ્રા લેવા માંડે છે,
ચંદ્રકાંતમણિના ઓટલામાંથી જલનાં ટીપાઓ ટપકવા માંડે અને ચકોર
પક્ષીઓ ચંદ્રની કાંતિ તરફ ચપલ થવા માંડે, ત્યારે તેઓના જાણવામાં
આવે છે કે, ‘આ દિવસ નથી, પણ રાત્રિ પડી છે.’ આ ઉપરથી તે
ચૈત્યના શિખરો ઘણાં ઉંચા છે અને તે ઉપર સુવાર્ણના કલશો ઘણા
છે, એ વાત સિદ્ધ કરી છે. ૩૩

શ્રુત્વા શ્રુત્વા વહદ્ભિઃ પુલકબહલિતાં ગાત્રયષ્ટિં સમાજૈ-
 લોકાનાં વર્ણ્યમાનાં ગુરુવિભવજિતસ્વર્ણસૌભાગ્યલેખામ્ ।
 દ્રષ્ટું સ્વાં રૂપલક્ષ્મીં સ્તબકિતકુતુકોત્તાનનેત્રૈકપેયાં
 પ્રાતઃ પ્રાતર્યદંતઃ પ્રતિફલતિ બહિર્દર્પણોદ્ભાસિભિત્તેઃ ॥૩૪॥

અવચૂર્ણિઃ- પુલકબહલિતાં ગાત્રયષ્ટિં વહદ્ભિઃ લોકાનાં સમાજૈઃ
 વર્ણ્યમાનાં શ્રુત્વા શ્રુત્વા ગુરુવિભવજિતસ્વર્ગસૌભાગ્યલેખાં
 સ્તબકિતકુતુકોત્તાનનેત્રૈકપેયાં સ્વાં રૂપલક્ષ્મીં દ્રષ્ટું બહિર્દર્પણોદ્ભાસિભિત્તેઃ
 અંતર્મધ્યે પ્રાતઃ પ્રાતઃ યચ્ચૈત્યં પ્રતિફલતિ । અન્યોઽપિ નરઃ લોકૈર્વર્ણ્યમાનં
 સ્વં રૂપં દ્રષ્ટું દર્પણં વિલોકયતિ । સમાજઃ સમૂહઃ । પુલકેન રોમાંચેન બહલિતાં
 પુષ્ટામ્ ॥૩૪॥

ભાવાર્થ - જે કુમારવિહાર ચૈત્ય દરેક સવારે પોતાની બહાર
 રહેલ દર્પણથી પ્રકાશિત એવી ભીંતની અંદર પોતાના રૂપની લક્ષ્મી-
 શોભા જોવાને પ્રતિબિંબિત થાય છે. જે રૂપલક્ષ્મી ઉત્પન્ન થયેલા
 કૌતુકથી ઉંચાં કરેલાં નેત્રો વડે પાન કરવા યોગ્ય છે, મોટા
 વૈભવથી સુવર્ણના સૌભાગ્યની લેખાને જીતનારી છે અને સાંભળી
 સાંભળીને શરીર ઉપર પુલકાવળીને ધારણ કરનારા લોકોએ વર્ણન
 કરેલી છે. ૩૪

વિશેષાર્થ - તે કુમારવિહાર ચૈત્યની બાહર રહેલી દીવાલોમાં
 દર્પણો જડેલા છે. તેની અંદર તે ચૈત્યનું પ્રતિબિંબ પડે છે. તે ઉપર
 કવિ ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે કે, તે ચૈત્ય તે દર્પણની દીવાલોમાં પોતાના રૂપની
 શોભા જુએ છે. તે શોભા અતિ કૌતુક ભરેલાં નેત્રોથી જોવા લાયક
 છે અને તેનો વૈભવ એટલો બધો છે કે, જે સુવર્ણના સૌભાગ્યની લેખાને
 જીતી લે છે. તેમ જ એ શોભાને સાંભળી શરીર ઉપર રોમાંચ ધારણ
 કરી લોકોનાં ટોળાંઓ તેનું વર્ણન કરે છે. ૩૪

પાપીયાન્ પ્રત્યહં તે ગુરુશિખરશિરઃ સંસ્પૃશામ્યગ્રપાદૈઃ ।

સૂર્યગ્રાવસ્ફુલિંગૈર્યદપિ વિનમતસ્ત્રાસમાસાદયામિ ।

તન્મે સર્વં વિસોદુઃ પ્રભવતિ ભગવાન્ વિશ્વલોકૈકબંધુ-

યત્રૈવં તિગ્મભાનુર્જિનમનુનયતે બિંબિતઃ પ્રાંગણોર્વ્યામ્ ॥૩૫॥

અવચૂર્ણિઃ- તે તવ ગુરુશિખરશિરઃ અગ્રપાદૈઃ પાદાગ્રૈઃ પ્રત્યહં પાપીયાન્ અહં સંસ્પૃશામિ । યદપિ વિનમતઃ નરસ્ય સૂર્યગ્રાવસ્ફુલિંગૈસ્ત્રાસમાસાદયામિ તત્ મમ સર્વં વિશ્વલોકૈકબંધુર્ભગવાન્ વિસોદુઃ પ્રભવતિ એવં અનેન પ્રકારેણ યત્ર પ્રાંગણોર્વ્યા બિંબિતઃ તિગ્મભાનુઃ જિનં અનુનયતે । પ્રભવતિ સમર્થો ભવતિ ॥૩૫॥

ભાવાર્થ - “અતિ પાપી એવો હું હંમેશાં તમારા મોટા શિખરના મસ્તકને મારા અગ્રપાદ (આગળના કિરાણો) થી સ્પર્શ કરું છું અને તમને નમસ્કાર કરનાર મનુષ્યને સૂર્યકાંતમણિના તાણખાથી ત્રાસ આપું છું. એવા મારા સર્વ અપરાધને સહન કરવાને વિશ્વલોકના બંધુ એવા જિન ભગવાન સમર્થ થાય છે.” આ પ્રમાણે સૂર્ય જે ચૈત્યના આંગણાની ભૂમિમાં પ્રતિબિંબિત થઈને પ્રભુની પ્રાર્થના કરે છે. ૩૫

વિશેષાર્થ - તે કુમારવિહાર ચૈત્યની આંગણાની ભૂમિમાં સૂર્યનું પ્રતિબિંબ પડે છે, તે ઉપર કવિ ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે. તે સૂર્ય પ્રભુને વિનંતિ કરે છે કે, “હે સ્વામી, હું મારા કિરણરૂપી ચરણથી હંમેશાં તમારા મંદિરનાં શિખરનો સ્પર્શ કરું છું. તેમ વળી તમારા ચૈત્યની અંદર રહેલા સૂર્યકાંતમણિમાંથી મારા સ્પર્શને લઈને તાણખા નીકળે છે, તેથી અંદર દર્શન કરવા આવેલા લોકોને ત્રાસ આપું છું. એ મારા અપરાધોને આપ ક્ષમા કરો છો. કારણ કે આપ વિશ્વજનના બંધુ છો.” આ ઉપરથી તે ચૈત્યના આંગણામાં સૂર્યનું પ્રતિબિંબ પડે તેવા મણિઓ છે અને અંદરના ભાગમાં સૂર્યકાંતમણિઓ જડેલા છે, એ વાત સિદ્ધ થાય છે. ૩૫

શ્રીમાન્ દેવાધિદેવસ્ત્રિજગદભયભૂર્વિશ્વવિશ્વૈકમિત્રમ્ -
 યત્રાસ્તે તત્ર દૌસ્થ્યં કિમિદમસુમતામાધિતો વ્યાધિતો વા ।
 ઇત્યુગ્રં હંતુમંતશ્ચરરિપુનિકરં પાપપાથોધિસેતૂન્
 પ્રત્યૂહવ્યૂહકેતૂન્ વહતિ યદનિશં સ્કંધબંધેષુ દંડાન્ ॥૩૬॥

અવચૂર્ણિઃ - યત્ર શ્રીમાંસ્ત્રિજગદભયભૂઃ વિશ્વવિશ્વૈકમિત્રં દેવાધિદેવઃ
 આસ્તે તત્ર અસુમતાં આધિતો વા-અથવા વ્યાધિતઃ ઇદં કિં દૌસ્થ્યમસ્તિ
 ઇતિ હેતોઃ કારણાત્ યચ્ચૈત્યં ઉગ્રં અંતશ્ચરરિપુનિકરં હંતું અનિશં સ્કંધબંધેષુ
 પાપપાથોધિસેતૂન્ પ્રત્યૂહવ્યૂહકેતૂન્ દંડાન્ વહતિ ॥૩૬॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્ય સ્કંધના બંધની અંદર હંમેશા દાંડાને ધારણ
 કરે છે. તે પાપરૂપી સમુદ્રના સેતુરૂપ અને વિઘ્નોના સમૂહના ધુમકેતુ રૂપ
 એવા દાંડાઓ અંદરના ઉગ્ર શત્રુ કામક્રોધાદિકના સમૂહને હણવાને દંડરૂપ
 છે. કારણકે, ત્રણ જગતને અભય આપવાના સ્થાનરૂપ અને વિશ્વના
 સર્વ જનના મિત્રરૂપ એવા શ્રીમાન્ દેવાધિદેવ ત્યાં બીરાજે છે, ત્યાં
 પ્રાણીઓને આધિકે વ્યાધિથી નઠારી સ્થિતિ કેમ થાય ? આથી તે અંદરના
 શત્રુઓને હણવાને દંડ ધારણ કરે છે. ૩૬

વિશેષાર્થ - તે ચૈત્યના સ્કંધના બંધની અંદર દાંડા રહેલા છે.
 તે ઉપર કવિ ઉત્પ્રેક્ષાથી તર્ક કરે છે કે, તે દાંડાઓ અંતરના કામક્રોધાદિ
 શત્રુઓને હણવાના દંડ છે, કારણકે, જે ચૈત્યમાં સર્વ વિશ્વજનોના મિત્ર
 અને જગત્ને અભય આપનાર શ્રી દેવાધિદેવ પાર્શ્વનાથ પ્રભુ રહેલા
 છે, ત્યાં આવનારા પ્રાણીઓને આધિ તથા વ્યાધિથી નઠારી સ્થિતિ
 ન થાય એટલે આધિ - મનની પીડા અને વ્યાધિ - શરીરની પીડા
 કરનારા ઉગ્ર એવા કામ-ક્રોધાદિક શત્રુઓને શિક્ષા કરવાને ત્યાં દંડ
 રાખેલા છે, અર્થાત્ તે ચૈત્યમાં આવનારાઓને અંદરના કામક્રોધાદિક
 શત્રુઓ પીડતા નથી. ૩૬

ચંચચ્ચંદ્રોદયાલ્હ્યં સવૃષમુનિગણં ચારુચિત્રં સકુંભં
 ભાસ્વત્તારાભિરામં સમકરમિથુનં દીપ્તસિંહં સકેતુમ્ ।
 સ્વર્વર્ત્મોલ્લાસિતાશં (તાંસં) સગુરુકવિબુધં મંગલોદ્બોધહેતુઃ
 કિં વા દૃષ્ટાંતમુચ્ચૈઃ સતુલમનુકરોત્યંબરસ્ય શ્રિયં યત્ ॥૩૭॥

અવચૂર્ણિઃ- ચંચચ્ચંદ્રોદયાલ્હ્યં સવૃષમુનિગણં ચારુચિત્રં સકુંભં
 ભાસ્વત્તારાભિરામં સમકરમિથુનં દીપ્તસિંહં સકેતું સ્વર્વર્ત્મોલ્લાસિતાશં
 સગુરુકવિબુધં મંગલોદ્બોધહેતુઃ સતુલં યચ્ચૈત્યં ઉચ્ચૈંબરસ્ય દૃષ્ટાંતં વા અથવા
 શ્રિયં અનુકરોતિ । અથવા યચ્ચૈત્યં અંબરસ્ય આકાશસ્ય શ્રિયં કિંવા પુનરર્થે
 અદૃષ્ટં પાપં તસ્ય અંતો યસ્માત્ । પક્ષે અદૃષ્ટોંડતઃ પ્રાંતો યસ્ય તત્ । ચંદ્રોદયો
 વિતાનં પક્ષે ચંદ્રસ્ય ઉદયઃ । વૃષઃ પુણ્યં । મુનયઃ સમર્પયઃ । ચિત્રાણિ પક્ષે
 નક્ષત્રં । કુંભો ઘટવિશેષઃ । તારા દૃશઃ અંબરે । મકરઃ મત્સ્યમિથુનં ।
 સ્વર્વર્ત્મના ઉલ્લાસિતાઃ આશાઃ યત્ર તત્ અમ્બરમ્ પક્ષે આરાધનાકર્તુઃ
 સ્વર્વર્ત્મનઃ ઉલ્લાસિતા આશા ઇચ્છા યેન તત્ ચૈત્યમ્ । તુલા તોલનયંત્રમ્ ।
 પક્ષે વૃષકુંભમકરમિથુનસિંહતુલારાશયઃ । ગુરુકવિબુધમંગલા ગ્રહાઃ ॥૩૭॥

ભાવાર્થ - ૭૨ કુમારવિહાર ચૈત્ય આકાશની શોભાને ધારાણ
 કરે છે. આકાશ ચળકતા એવા ચંદ્રના ઉદયથી વ્યાપ્ત છે, તો આ ચૈત્ય
 ચંદરવાના ઉદયથી યુક્ત છે. આકાશમાં સવૃષ એટલે વૃષ રાશિ સહિત
 મુનિગણ એટલે સાત ઋષિઓના તારાઓ છે, તો આ ચૈત્યમાં સવૃષ
 એટલે ધર્મ સહિત મુનિઓના ગણ દેવવંદન કરવાને આવે છે.
 આકાશમાં ચા૩ એટલે સુંદર ચિત્રા નક્ષત્ર છે, તો તે ચૈત્યમાં સારાં
 સારાં ચિત્રો છે. આકાશમાં કુંભરાશિ છે, તો તે ચૈત્ય કુંભ - કલશવાળું
 છે. આકાશ પ્રકાશમાન એવા તારાઓથી સુંદર છે, તો તે ચૈત્ય

પ્રકાશમાન તારા વડે સુંદર છે. આકાશ મકરરાશિ અને મિથુન રાશિથી યુક્ત છે, તો તે ચૈત્યમાં મગરની આકૃતિવાળાં ચિત્રોનાં જોડલાં છે. આકાશમાં સિંહ રાશિ પ્રદીપ્ત છે, તો તે ચૈત્યમાં સિંહની પ્રતિમા પ્રદીપ્ત છે. આકાશ કેતુના તારાથી યુક્ત છે, તો તે ચૈત્ય કેતુ - ધ્વજથી યુક્ત છે. આકાશમાં સ્વર્ગના માર્ગથી દિશાઓ ઉલ્લાસિત થયેલી છે, તો તે ચૈત્ય પોતાની ઉંચાઈથી સ્વર્ગના માર્ગને ઉલ્લાસિત કરી દિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે અથવા તેની આરાધના કરનારને તે સ્વર્ગનો માર્ગ મેળવવાની આશા ઉલ્લાસિત કરાવે છે. આકાશ ગુરુ, કવિ એટલે શુક અને બુધના તારાથી યુક્ત છે, તો આ ચૈત્ય ગુરુઓ કવિઓ અને બુધજનોથી યુક્ત છે. આકાશ મંગળ ગ્રહના પ્રકાશનું કારણ છે, તો આ ચૈત્ય માંગલિક કાર્યોના પ્રકાશનું કારણ છે. આકાશમાં તુલારાશિ છે, તો આ ચૈત્ય તુલા સહિત (તુલાના ચિત્રોથી યુક્ત) છે - એવી રીતે સતુલ - સમાન દૃષ્ટાંતરૂપ આ ચૈત્ય આકાશની લક્ષ્મીને ઉંચે પ્રકારે અનુસરે છે. વળી આકાશનો અંત અદૃષ્ટ - દેખાતો નથી, તો તે ચૈત્ય અદૃષ્ટ પાપનો અંત કરનાર છે. ૩૭

વિશેષાર્થ - કવિએ આ શ્લોકથી ચૈત્યને આકાશની સાથે સરખાવ્યું છે. ભાવાર્થની અંદર જ વિશેષાર્થ આવી જાય છે, એટલે તેનો જુદો વિશેષાર્થ લખવાની જરૂર નથી. ૩૭

**उन्मीलद्दृष्टितेजःशमितमनसिजं विष्टपारब्धसेवं
देवं प्राप्योर्गेन्द्रस्फुटमणिकिरणश्रेणिधौतोत्तमांगम् ।
अंबां बिभ्रत्कुमारव्यतिकरसुभगां सिंहपृष्ठाधिरूढां
शोभां धत्ते हिमाद्रेर्यदिह शिखरभूकोटिलीढांबरस्य ॥३८॥**

અવચૂર્ણિઃ- ઉન્મીલદ્દૃષ્ટિતેજઃશમિતમનસિજં વિષ્ટપારબ્ધસેવં
ઉર્ગેન્દ્રસ્ફુટમણિકિરણશ્રેણિધૌતોત્તમાંગં દેવં પ્રાપ્ય કુમારવ્યતિકરસુભગાં

સિંહપૃષ્ઠાધિરૂઢાં અંબાં વિભ્રત્ યચૈત્યં ઇહ પૃથિવ્યાં શિખરભૂકોટિલીઢાંબરસ્ય હિમાદ્રેઃ શોભાં ધત્તે । ઊન્મીલંતી વિકસંતી યા દૃષ્ટિસ્તયા શમિતો મનસિજો યેન સ તં । અંબાં અંબિકાં પક્ષે પાર્વતીં । શિખરસ્ય ભૂસ્તસ્યાઃ કોટિરગ્રભાગઃ તયાલીઢં આશ્લિષ્ટં અંબરં યેન તસ્ય ॥૩૮॥

ભાવાર્થ - જે ઉઘાડેલી દૃષ્ટિના તેજથી કામદેવને શમાવનાર છે, ત્રાણ જગતના લોકોએ જેની સેવા કરેલી છે અને સર્પોના ઈંદ્રોના સ્ફુટ એવા મણિઓના કિરણોની પંક્તિથી જેમનું મસ્તક ઉજ્જવલ છે એવા દેવને પ્રાપ્ત કરીને અને કુમારોના વ્યતિકરથી સુંદર તથા સિંહના પૃષ્ઠ ઉપર આરૂઢ થયેલા અંબિકાને ધારણ કરીને જે કુમારવિહાર ચૈત્ય પોતાના શિખરોની ભૂમિની કોટીથી આકાશને સ્પર્શ કરનારા એવા હિમાલય પર્વતની શોભાને ધારણ કરે છે. ૩૮

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકમાં બે અર્થ રહેલા છે. એક પક્ષે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનો અર્થ થાય છે અને બીજે હિમાલયને પક્ષે શંકરનો અર્થ થાય છે. જ્યારે આ ચૈત્ય હિમાલયની શોભાને ધારણ કરે છે ત્યારે હિમાલયની અંદર જે રહેલ છે, તે આ ચૈત્યની અંદર આવવું જોઈએ. હિમાલયમાં શંકર અને પાર્વતી બંને રહે છે, એમ લૌકિકમાં કહેવાય છે, તો આ ચૈત્યમાં પણ શિવ રૂપે પાર્શ્વનાથ દેવ તથા અંબિકા રહે છે. શંકરે પોતાની દૃષ્ટિના તેજથી કામદેવને જેમ બાળ્યો છે, તેમ પાર્શ્વનાથ પ્રભુએ પણ દિવ્ય જ્ઞાન દૃષ્ટિથી કામદેવને શમાવેલો છે. જેમ જગતના મિથ્યાત્વી લોકો શંકર દેવની સેવા કરે છે, તેમ સર્વ જગતના સમકિતી લોકો શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની સેવા કરે છે. શંકરને સર્પના આભૂષણો હોવાથી તેના મણિના કિરણોની શ્રેણીથી તેનું ઉત્તમાંગ ઉજ્જવલ છે, તેવી રીતે પાર્શ્વનાથ પ્રભુના મસ્તક ઉપર સર્પ હોવાથી તેમનું મસ્તક પણ તેવી રીતે ઉજ્જવલ છે. શંકરની પાસે સિંહ ઉપર બેઠેલી અંબિકા દેવી પોતાના કુમાર એટલે કાત્તિકેયસ્વામી પુત્ર વડે યુક્ત છે, તેમ પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પાસે તેમની અંબિકા નામે શાસનદેવી

કુમારોના વ્યતિકરથી સુંદર છે. આથી તે ચૈત્ય હિમાલય પર્વતની શોભાને પ્રાપ્ત થયેલું છે. ૩૮

**ધારાનુકારિધવલાશ્મમયૂખપાતૈ-
ધારાગૃહં તદિદમિત્યવધાર્યં યત્ર ।
કૌસુંભચીનવસનાઃ સુદૃશો બહિઃસ્થા
વ્યાખ્યાવિલાસસદનશ્રિયમાપિબંતિ ॥૩૯॥**

અવચૂર્ણિઃ- ધારાનુસારિધવલાશ્મમયૂખપાતૈઃ તત્^૧ં ઇદં ધારાગૃહં
ઇત્યવધાર્યં યત્ર કૌસુંભચીનવસનાઃ સુદૃશો સ્ત્રિયઃ બહિઃસ્થાઃ બહિરેવ સ્થિતાઃ
વ્યાખ્યાવિલાસસદનશ્રિયં આપિબંતિ પદ્યંતીત્યર્થઃ । તદ્વારયા કૌસુંભસ્ય
રંગો યાતિ અતઃ સ્ત્રિયઃ બહિરેવ સ્થિતાઃ વ્યાખ્યાવિલાસસદનં આપિબંતિ
પદ્યંતીત્યર્થઃ ॥૩૯॥

ભાવાર્થ - જૈ ચૈત્યમાં ધારાને અનુસરનારા ધવલમણિના
કિરણો પડવાથી ‘આ ધારાગૃહ (કુવારાનું ગૃહ) છે, એમ ધારીને કસુંબી
ચીનાઈ વસ્ત્રને ધારણ કરનારી સ્ત્રીઓ બહાર એકઠી થઈને ઉભી રહે
છે, તેથી તેઓ વ્યાખ્યાન શાળાની શોભાને ધારણ કરે છે. ૩૮

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી કવિ ધવલમણિ - સ્ફટિકમણિની
શોભાનું વર્ણન કરે છે. તે ચૈત્યમાં જડેલા ધવલમણિના કિરણો એવી
રીતે પડે છે કે, તેમને જોઈ ત્યાં દર્શન કરવાને આવતી સ્ત્રીઓ તેને
કુવારાનું ગૃહ જાણી ઉભી રહે છે. કારણ કે તેમણે ચીનાઈ કસુંબી વસ્ત્રો
પહેરેલાં છે, જે તેઓની ઉપર કુવારાના ધારાના છાંટા પડે તો તેઓના
રંગને હાનિ થાય. આથી કુવારાના ભ્રમથી તેઓ ચૈત્યની બાહર એકઠી
થઈ ઉભી રહે છે તે જાણે વ્યાખ્યાન શાળામાં એકઠી થયેલી હોય તેવી
તે દેખાય છે. ૩૯

ત્રાતસ્ત્રાતવ્યમેતત્ત્રિભુવનમપિ તે કિંતુ તીવ્રૈર્મહોભિ-
 નિત્યં સંતપ્યમાને ઇટિતિ મયિ કૃપાં નાથ કર્તું યતેથાઃ ।
 એવં દેવં પ્રવક્તું તરણિમણિમયીર્દીપયન્ ધૂપપાત્રી-
 ર્યસ્યાભ્યર્ણેષુ ભાનુર્ભ્રમતિ વસુભરૈઃ પૂરયન્ કોશદેશાન્ ॥૪૦॥

અવચૂર્ણિઃ- હે નાથ ત્રાતઃ તે તવ એતત્ ત્રિભુવનમપિ ત્રાતવ્યં કિંતુ તીવ્રૈઃ મહોભિઃ નિત્યં સંતપ્યમાને મયિ ઇટિતિ કૃપાં કર્તું યતેથાઃ એવં અનેન પ્રકારેણ દેવં પ્રવક્તું યસ્ય અભ્યર્ણેષુ તરણિમણિમયીઃ ધૂપપાત્રીઃ દીપયન્ વસુભરૈઃ કોશદેશાન્ પૂરયન્ ભાનુર્ભ્રમતિ । કોશદેશાન્ નિધિદેશાન્ પક્ષે પદ્મકોશદેશાન્ (મધ્યદેશાન્) ॥૪૦॥

ભાવાર્થ - “હે નાથ હે રક્ષક, તમારે આ ત્રણ ભુવનની રક્ષા કરવી જોઈએ, તો હું હંમેશાં તીવ્ર એવા તેજથી સંતાપ પામું છું, તેથી તમારે મારી ઉપર જલ્દિથી કૃપા કરવાને યત્ન કરવો જોઈએ.” આ પ્રમાણે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને કહેવાને સૂર્ય જે ચૈત્યની નજીકમાં સૂર્યકાંતમણિઓના ધૂપીઆને પ્રદીપ્ત કરતો ભમ્યા કરે છે. અને પોતાના વસુ - કિરણોના સમૂહથી કોશના ભાગોને પૂરે છે. ૪૦

વિશેષાર્થ - તે ઉંચા ચૈત્ય ઉપર આવેલા સૂર્ય ઉપર કવિ ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે. સૂર્ય પ્રભુને વિનંતિ કરવાને ચૈત્યના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં નજીક આવે છે. તે એવી વિનંતી કરે છે કે, “હે સ્વામી, તમે આ ત્રણ ભુવનનું સંતાપમાંથી રક્ષણ કરો છો, ત્યારે માફ પણ તમારે જલ્દિથી રક્ષણ કરવું જોઈએ, કારણ કે, હું હંમેશા મારા પોતાના તીવ્ર તેજથી સંતાપ પામું છું.” આવી પ્રાર્થના કરવાને સૂર્ય તે ચૈત્યની નજીક ભમ્યા કરે છે. પ્રભુની પાસે સૂર્યકાંતમણિના ધુપિઆ છે. તે ધૂપિઆ

ઉપર સૂર્યના કિરણો પડવાથી તેમાંથી વિશેષ કાંતિ નિકળે છે. વળી તે પોતાના વસુ - કિરણોના સમૂહથી ચૈત્યના કોશ ભાગને પૂરે છે. અહિં એવો પણ અર્થ થાય છે, જેમ કોઈ માણસ પોતાનું કાર્ય કરવાને બીજા માણસને દ્રવ્ય આપે છે, તેમ સૂર્ય સંતાપ દૂર કરવાનું પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરવાને કોશ એટલે ખજાનો તેમાં વસુ એટલે દ્રવ્ય પૂરે છે. વસુનો અર્થ કિરણ અને દ્રવ્ય બંને થાય છે. ૪૦

**પ્રેક્ષામંડપમૂર્દ્ધગાં શિખરગાં દંડોર્ધ્વગાં કૂટગાં
દૃષ્ટ્વા બિંબગતાં તલે મણિશિલે સ્વર્ણસ્ય કુંભાવલીમ્ ।
સ્નાનાંભઃકલશાન્ બહિર્વિનિહિતાન્ પશ્યન્ જરન્ યામિકો
મુગ્ધશ્ચૌરભિયા નિષેધતિ જનાન્ યત્રાદૃતો ભ્રામ્યતઃ ॥૪૧॥**

અવચૂર્ણિઃ- યત્ર પ્રેક્ષામંડપમૂર્દ્ધગાં શિખરગાં દંડોર્ધ્વગાં કૂટગાં સ્વર્ણસ્ય કુંભાવલીં મણિશિલે તલે બિંબગતાં દૃષ્ટ્વા બહિર્વિનિહિતાન્ સ્નાનાંભઃકલશાન્ પશ્યન્ મુગ્ધો જરન્ આદૃતઃ યામિકો ભ્રામ્યતો જનાન્ ચૌરભયાન્નિષેધતિ ॥૪૧॥

ભાવાર્થ - પ્રેક્ષામંડપના મસ્તક ઉપર, શિખરની ટોચ ઉપર, દંડના ઉપરના ભાગ ઉપર, અને કૂટ ઉપર રહેલા સુવર્ણના કલશોની શ્રેણીના પ્રતિબિંબો મણિમય શિલાવાળા તળીયાની અંદર પડેલા જેઈ બહાર મુકેલા સ્નાન જલના કલશોને જેતો એવો વૃદ્ધ અને મુગ્ધ એવો પહેરેગીર ચોરના ભયથી ત્યાં ફરતા એવા લોકોને આદરથી અટકાવતો હતો. ૪૧

વિશેષાર્થ - તે ચૈત્યની અંદર પ્રેક્ષામંડપ, શિખર, દંડ અને કૂટ ઉપર રહેલા સુવર્ણના કલશોના મણિમય જમીન ઉપર પ્રતિબિંબ પડે છે, તે પ્રતિબિંબોને જેઈ ત્યાં રહેનારો વૃદ્ધ ચોકીદાર તેને નહાવાના

કળશ ધારે છે. તેથી ‘રખેને તે ચોરાઈ જાય’ એવું જાણીને ત્યાં હરતા ફરતા લોકોને અટકાવે છે. આ ઉપરથી એ ચૈત્યની સુવાર્ણના કલશની સમૃદ્ધિનું કવિએ વર્ણન કરેલું છે. ૪૧

સ્તંભેષુ કેતકદલગ્રથિતેષુ હંત
ભારો મહાન્ કથમમીષુ નિવેશિતોઽયમ્ ।
ઇત્થં સવિસ્મયમનસ્તરલાનિ યત્ર
વ્યાખ્યાગૃહં શિશુકુલાનિ વિલોકયંતિ ॥૪૨॥

અવચૂર્ણિઃ- યત્ર હંત કેતકદલગ્રથિતેષુ અમીષુ સ્તંભેષુ અયં મહાન્ ભારઃ કથં નિવેશિતઃ ઇત્થં પ્રકારેણ સવિસ્મયમનસ્તરલાનિ શિશુકુલાનિ વ્યાખ્યાગૃહં વિલોકયંતિ । વ્યાખ્યાગૃહં વ્યાખ્યાસ્થાનમ્ ॥૪૨॥

ભાવાર્થ - “કેતકીના પત્રોથી ગુંથેલા આ સ્તંભોની ઉપર આવો મોટો ભાર કેમ મુક્યો છે.” એમ વિસ્મય પામેલા મનથી ચપલ એવા બાળકોનાં ટોળાઓ જ્યાં વ્યાખ્યાન ગૃહનું અવલોકન કરે છે. ૪૨

વિશેષાર્થ - તે ચૈત્યમાં વ્યાખ્યાન ગૃહની અંદર આવેલા સ્તંભો ઉપર કેતકીના પત્રો ગુંથેલા છે, તે જોઈ નાના બાળકો વિસ્મય પામી વિચાર કરે છે કે, “આ સ્તંભોની ઉપર આટલો મોટો ભાર કેમ મુકેલો હશે ?” આ વર્ણનથી કવિએ ચૈત્યના સ્તંભોની અદ્ભુત કારીગરી દર્શાવી છે. ૪૨

ક્રામત્યુગ્રાનવાપ્ય ધ્વજપટપટલોદ્ભૂતવાતાભિઘાતાન્
દિક્ચક્રં ચક્રવાલે દ્યુમણિમણિભુવાં જાતવેદઃકણાનામ્ ।
દુર્વર્ણસ્તંભરોચિઃપ્રચયપરિચયશ્ચેતિતોષ્ણાંશુમૂર્તે -
ર્યસ્યોર્ધ્વં ચંદ્રતારાનિકરપરિકરા વ્યોમલક્ષ્મીર્દિવાપિ ॥૪૩॥

અવચૂર્ણિઃ - દુર્વર્ણસ્તંભરોચિઃપ્રચયપરિચયશ્વેતિતોળ્ણાંશુમૂર્ત્તેઃ
 યસ્યોર્ધ્વં ઊગ્રાન્ ધ્વજપટપટલોદ્ભૂતવાતાભિઘાતાન્ અવાપ્ય દ્યુમણિમણિભુવાં
 જાતવેદઃકણાનાં ચક્રવાલે સમૂહે દિક્ચક્રં ક્રામતિ સતિ ચંદ્રતારાનિકરપરિકરા
 વ્યોમલક્ષ્મીઃ દિવાપ્યસ્તિ । ક્રામતિ વ્યાપ્નુવતિ । જાતવેદઃકણાનાં
 અગ્નિકણાનાં ॥૪૩॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યની અંદર આવેલા સૂર્યકાંતમણિઓમાંથી
 થયેલા અગ્નિના તાણખાઓનો સમૂહ ધ્વજઓના વાવટાના સમૂહથી
 ઉત્પન્ન થયેલા પવનના ઉગ્ર અભિઘાતને પ્રાપ્ત કરી દિશાઓના
 સમૂહમાં વ્યાપ્ત થવાથી રૂપાના સ્તંભોની કાંતિના સમૂહના પરિચયથી
 સૂર્યની મૂર્તિને શ્વેત કરનારા જે ચૈત્યની ઉપર આકાશની લક્ષ્મી દિવસે
 પણ ચંદ્ર તથા તારાઓના સમૂહવાળી દેખાય છે. ૪૩

વિશેષાર્થ - તે ચૈત્યની અંદર સૂર્યકાંતમણિઓની રચના ઘણી
 છે, તેથી દિવસે સૂર્યનો ઉદય થતાં તે સૂર્યકાંતમણિમાંથી અગ્નિના
 તાણખા ઝરે છે. તેઓ ધ્વજના વાવટાઓના પવનથી ઉગ્ર થઈ
 દિશાઓમાં વ્યાપી જાય છે, અને સૂર્યની મૂર્તિ રૂપેરી સ્તંભની કાંતિ
 સાથે મળવાથી શ્વેત થઈ જાય છે, એટલે આકાશમાં ચંદ્ર તથા તારાઓની
 શોભા દેખાય છે, તે ઉપરથી કવિ કલ્પના કરે છે કે દિવસે પણ
 આકાશની લક્ષ્મી ચંદ્ર તથા તારાવાળી દેખાય છે. ૪૩

અત્રાસ્તે દેવરાજઃ ખલુ મમ ન તતો રાજરાજસ્ય ધર્તુ
 લક્ષ્મીઃ^૧ સ્વસ્મિન્નિશાંતે સમુચિતમખિલસ્વર્ગિવર્ગાર્ચપાદઃ ।
 ઇત્યૌચિત્યાર્ચનીયત્રિભુવનજનતામૌલિરત્નં કુબેર-
 શ્રિક્ષેપાક્ષેપમુચ્ચૈર્મહસિ નિજનિધીન્ યત્ર કુંભચ્છલેન ॥૪૪॥

અવચૂર્ણિઃ - અત્ર પ્રાસાદે खलु निश्चयेन अखिलस्वर्गिणर्वर्गाचर्यपादः
 देवराजः आस्ते । ततो मम स्वस्मिन् निशांते गृहे राजराजस्य लक्ष्मीः धर्तुं
 न समुचितं न योग्यं इति औचित्यार्चनीयत्रिभुवनजनतामौलिरत्नं कुबेरः
 अक्षेपं यथा स्यात्तथा उच्चैर्महसि यत्र प्रासादे निजनिधीन् कुंभच्छलेन
 चिक्षेप । देवराज इंद्रः पक्षे जिनः । औचित्येन विवेकेन अर्चनीयं पूजनीयं
 इति औचित्यार्चनीयं । त्रिभुवनजनतामौलिरत्नं जगत्त्रयजनसमूहस्य मौलिः
 मस्तकं तस्य रत्नमिव औचित्यार्चनीयं च तत् त्रिभुवनजनतामौलिरत्नमिति
 औचित्यार्चनीयत्रिभुवनजनतामौलिरत्नम् । अखिलाः संपूर्णा ये स्वर्गिणो
 देवास्तेषां समूहस्तेनार्च्यो पूज्यौ पादौ यस्य देवराजस्य ॥४४॥

ભાવાર્થ - “સર્વ દેવતાઓના વર્ગને પૂજવા યોગ્ય છે ચરાણ
 જેના એવો ઈંદ્ર અહિં રહે છે, માટે રાજાઓના રાજા રૂપ એવા મારે
 મારા ઘરમાં લક્ષ્મી રાખવી યોગ્ય નથી” આવું વિચારી યોગ્યતાથી
 પૂજવા યોગ્ય એવા ત્રણ ભુવનના લોકોના મુગટમણિ રૂપ કુબેરે વિલંબ
 વિના ઉંચા તેજવાલા એવા જે ચૈત્યની અંદર કલશના મિષથી પોતાના
 નિધિઓની થાપણ મુકેલી છે. ૪૪

વિશેષાર્થ - જેમ કોઈ મોટા રાજાના રાજ્યમાં રહેનારો ઘણો
 ધનાઢ્ય માણસ પોતાની લક્ષ્મીની થાપણ બીજાને ત્યાં મુકે છે, તેમ
 કુબેરે પોતાના નવ નિધાનની થાપણ આ કુમારવિહાર ચૈત્યમાં મુકેલી
 છે. કુબેરે વિચાર કર્યો કે, “સમર્થ એવા દેવતાના રાજાના રાજ્યમાં
 રહીને મારે મારા ઘરની અંદર મારી અતુલ લક્ષ્મી રાખવી ન જોઈએ.”
 આવું વિચારી તેણે પોતાની લક્ષ્મીના નિધાન ચૈત્યમાં આવેલા સુવર્ણ
 કલશનાં મિષથી મુકેલા છે. કહેવાનો આશય એવો છે કે, એ કલશની
 મહાન્ સમૃદ્ધિથી કુમારવિહાર ચૈત્ય ઘણું સુશોભિત છે. ૪૪

શોણગ્રાવાંશુજાલૈઃ ક્રમકમલતલે યાવકશ્રીર્લલાટ-

પ્રાંતે સિદૂરેસ્વા મસૃણઘુસૃણભૂરંગભાગેઽંગરાગઃ ।

કૌસુંભી ચીનપટ્ટે દ્યુતિરધરદલે હારિ તાંબૂલમિત્થં

યસ્મિન્ વૈધવ્યભાજોપ્યવિધવવનિતામંડનાઃ પૌરનાર્યઃ ॥૪૫॥

અવચૂર્ણિઃ- યસ્મિન્ પ્રાસાદે શોણગ્રાવાંશુજાલૈઃ ક્રમકમલતલે યાવકશ્રીઃ લલાટપ્રાંતે સિદૂરેસ્વા અંગભાગે મસૃણઘુસૃણભૂરંગરાગઃ ચીનપટ્ટે કૌસુંભી દ્યુતિઃ અધરતલે હારિ તાંબૂલં ઇત્થં અનેન પ્રકારેણ વૈધવ્યભાજોઽપિ પૌરનાર્યઃ અવિધવવનિતામંડના ભવંતીત્યધ્યાહાર્યં । શોણરક્તા યે ગ્રાવાણઃ પ્રસ્તરાઃ તેષાં અંશુજાલૈઃ । યાવકો અલક્તકઃ । મસૃણં ઘુસૃણં સુકુમાલં ચન્દનં । ચીનપટ્ટે^૧ ચીનદેશીયવિશેષધવલવસ્ત્રે ॥૪૫॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યની અંદર આવેલી નગરની વિધવા સ્ત્રીઓ સૌભાગ્યવતીના જેવાં આભૂષણોને ધારણ કરનારી દેખાય છે. પદ્મરાગ મણિઓના કિરણોના જાલથી તેમના ચરણતલ ઉપર અલતાની શોભા થાય છે, લલાટ ઉપર સિદૂરની રેખા પડે છે, શરીર ઉપર ઘણાં ચંદન (કેશર) થી અંગરાગ થાય છે, ચીનાઈ વસ્ત્ર ઉપર કસુંબી રંગ પડે છે અને અધર ઉપર મનોહર તાંબૂલ દેખાય છે. ૪૫

વિશેષાર્થ - તે ચૈત્યમાં વિધવાઓ દર્શન કરવાને આવે છે, તે સઘવાના જેવી દેખાય છે. કારણ કે, તેની અંદર પદ્મરાગ મણિઓના કિરણો પડવાથી તે વિધવાઓના શરીર ઉપર સૌભાગ્યના આભૂષણો થઈ જાય છે. વિધવા સ્ત્રીઓને પગમાં અલતાનો રંગ, લલાટ ઉપર સિદૂરની પીલ, શરીરે અંગરાગ, ઓઢવા કસુંબી વસ્ત્ર અને તાંબૂલ હોતા નથી, પણ આ ચૈત્યમાં જડેલા પદ્મરાગમણિને લઈને વિધવાઓના શરીર ઉપર સૌભાગ્યના ચિહ્નો દેખાય છે. પદ્મરાગમણિના રાતા કિરણો

પડવાથી તેમના ચરણમાં અલતાના જેવો દેખાવ થાય છે, લલાટ ઉપર સિંદૂરની રેખા પડે છે, અંગ ઉપર કેશરીઆ રંગનો અંગરાગ થાય છે, ચીનાઈ વસ્ત્ર ઉપર કસુંબી કાંતિ પડે છે અને અધર દલ ઉપર મનોહર તાંબૂલની શોભા દેખાય છે. ૪૫

પુષ્પં યસ્મિન્ કનકકમલાન્યંશુકં ચીનવાસ:-

સ્નાનસ્યાંભઃ કુસુમરજસો દીપિકારત્નરોચિઃ ।

આકલ્પશ્રીર્વિવિધમણયો રક્ષકાઃ ક્ષેત્રપાલા

ધૂપક્ષોદો મૃગમદકળાઃ પૂજકાઃ ક્ષમાભુજશ્ચ ॥૪૬॥

અવચૂર્ણિઃ- યસ્મિન્ પુષ્પં કનકકમલાનિ અંશુકં પ્રસ્તાવાદ્ ધૌતવસ્ત્રં ચીનવાસઃ સ્નાનસ્ય અંભઃ કુસુમરજસઃ દીપિકારત્નરોચિઃ આકલ્પશ્રીર્વિવિધમણયઃ રક્ષકાઃ ક્ષેત્રપાલાઃ ધૂપક્ષોદો મૃગમદકળાઃ ચ પુનઃ પૂજકાઃ ક્ષમાભુજો રાજાનો વર્ત્તેતે इत्यध्याहारઃ । આકલ્પઃ આભરણં । મૃગમદઃ કસ્તૂરી ॥૪૬॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યની અંદર સુવાર્ણ કમલના પુષ્પો છે, ચીનાઈ વસ્ત્રો છે, સ્નાનનું જલ પુષ્પરંજ છે, રત્નોની કાંતિરૂપ દીવીઓ છે, વિવિધ જાતના મણિઓના પોશાકની આંગીની શોભા છે, ક્ષેત્રપાલો તેના રક્ષકો છે, કસ્તૂરીના કાગ તે ધૂપનું ચૂર્ણ છે અને રાજાઓ તેના પૂજકો છે. ૪૬

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી કવિ કુમારવિહાર ચૈત્યની સાધન સામગ્રી વર્ણવે છે. ચૈત્યની અંદર પુષ્પ, વસ્ત્ર, સ્નાત્રજલ, દીપિકાઓ, પોશાક (આંગી), રક્ષકો, ધૂપ અને પૂજકો હોવા જોઈએ તો આ ચૈત્યને વિષે સુવાર્ણ કમલરૂપ પુષ્પ, ચીનાઈ વસ્ત્રો, સ્નાત્રજલરૂપ પુષ્પરંજ, રત્નોની કાંતિરૂપ દીપિકા, વિવિધ જાતના મણિરૂપ આંગી, ક્ષેત્રપાલ

રૂપ રક્ષકો, કસ્તૂરીરૂપ ધૂપ અને રાજાઓ રૂપ પૂજકો હતા, તે ઉપરથી ચૈત્યની વિશેષ સમૃદ્ધિ દર્શાવી છે. ૪૬

નિર્મોકાન્ મન્યમાનાઃ સરભસમનસઃ સંહરંતે મયૂરાઃ

કીરાઃ કર્ષંતિ પાકપ્રણયપરિણમદ્દાડિમીબીજબુદ્ધ્યા ।

જ્યોત્સ્નામ્રાંત્યા ચકોરાઃ પ્રતિનિશમનિશં ચંચુભિર્વિક્ષિપંતે

મુક્તાદામાવચૂલાન્ વિવિધમણિગૃહદ્વારદેશેષુ યસ્મિન્ ॥૪૭॥

અવચૂર્ણિઃ- યસ્મિન્ વિવિધમણિગૃહદ્વારદેશેષુ મુક્તાદામાવચૂલાન્ નિર્મોકાન્ સર્પકંચુકાન્ મન્યમાનાઃ સરભસમનસો મયૂરાઃ સંહરંતે । કીરાઃ પાકપ્રણયપરિણમદ્દાડિમીબીજબુદ્ધ્યા મુક્તાદામાવચૂલાન્ કર્ષંતિ । ચકોરાઃ પ્રતિનિશં પ્રતિરાત્રિં અનિશં જ્યોત્સ્નામ્રાંત્યા ચંચુભિઃ વિક્ષિપંતિ । સરભસ-મનસઃ ઇતિ સર્વેષાં વિશેષણં । મુક્તાદામાવચૂલાન્ મૌક્તિકગુચ્છકાન્ । પાકસ્ય પ્રણયઃ સંશ્લેષસ્તેન પરિણમંતિ પુષ્પાનિ યાનિ દાડિમીબીજાનિ ॥૪૭॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યની અંદર વિવિધ જાતના મણિમય ગૃહના દ્વાર ઉપર લટકાવેલા મોતીઓની માલાઓની ઝુલોને હંમેશાં મયૂરપક્ષીઓ સર્પની કાંચલી માની મનમાં આવેશ લાવી તેનો સંહાર કરે છે, શુક્રપક્ષીઓ પાકેલા દાડમના બીજની બુદ્ધિથી તેને ખેંચે છે અને ચકોર પક્ષીઓ પ્રત્યેક રાત્રે ચંદ્રની કાંતિની ભ્રાંતિથી તે પર પોતાની ચાંચથી તેને ઉછાળે છે. ૪૭

વિશેષાર્થ - તે ચૈત્યની અંદર મણિમય ગૃહના દ્વારની ઉપર મોતીની માળાની ઝુલો લટકાવેલી છે. તે ઝુલો ધોળી હોવાથી ત્યાં રહેલા મોર, પોપટ અને ચકોર પક્ષીઓને તેને વિષે જુદો જુદો સંભ્રમ થાય છે. મોર પક્ષીઓ તેને સર્પની કાંચલી માની તે પર પ્રહાર કરવા

જય છે, શુકપક્ષીઓ દાડમના દાણાની ભ્રાંતિથી તેઓને ખેંચવા જય છે અને ચકોરપક્ષીઓ ચાંદનીની ભ્રાંતિથી તેની પર ચાંચો નાંખવા જય છે. આ ઉપરથી 'તે ચૈત્યની અંદર મોતિઓની સમૃદ્ધિ ઘણી છે,' એમ બતાવ્યું છે. અહિં ભ્રાંતિમાન્ અલંકાર થાય છે. ૪૭

યસ્મિન્નારબ્ધનીડાન્ દ્યુમણિમણિશિલાપુત્રિકાઃ પાણિપદ્મ-
પ્રાંતોન્મુક્તૈઃ સ્ફુલિંગૈર્નવકનકમયીર્ગૌલિકાસ્તર્જયદ્ધિભઃ ।
યાતાયાતાનિ મધ્યે કિમપિ વિદધતસ્ત્રાસયંત્યઃ શુકાનામ્
પોતાન્નિર્વ્યાજશાંતં મુનિનિકરમપિ પ્રત્યહં હાસયંતિ ॥૪૮॥

અવચૂર્ણિઃ- યસ્મિન્ મધ્યે નવકનકમયીર્ગૌલિકાસ્તર્જયદ્ધિઃ
પાણિપદ્મપ્રાંતોન્મુક્તૈઃ સ્ફુલિંગૈઃ આરબ્ધનીડાન્ કિમપિ યાતાયાતાનિ વિદધતઃ
શુકાનાં પોતાન્ ત્રાસયંત્યઃ દ્યુમણિમણિશિલાપુત્રિકાઃ નિર્વ્યાજશાંતમપિ
મુનિનિકરં પ્રત્યહં હાસયંતિ । કિમપિ કથમપિ । નિર્વ્યાજં ગતચ્છદ્વ શાંતં
ઉપશાંતં મુનિનિકરવિશેષણમ્ ॥૪૮॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યની અંદર સૂર્યકાંતમણિની શિલાઓની
પુતળીઓ પોતાના હસ્તકમલના અગ્રભાગમાંથી નીકળતા તાણખાઓ
કે જેઓ નવીન સુવાર્ણની ગોળીઓને તિરસ્કાર કરનારા અર્થાત્ તેનાથી
પાણ વધારે સુંદર દેખાતા-તેવા તાણખાઓથી ત્યાં માળા બાંધીને રહેલા
અને તેમની વચ્ચે ગમનાગમન કરતા એવા શુકપક્ષીઓના બચ્ચાંઓને
ત્રાસ આપે છે, તે સૂર્યકાંતમણિની પુતળીઓ સ્વાભાવિક રીતે શાંત
એવા મુનિઓના સમૂહને પાણ દરરોજ હસાવે છે. ૪૮

વિશેષાર્થ - તે ચૈત્યની અંદર સૂર્યકાંતમણિની પુતળીઓ આવેલી છે, જ્યારે સૂર્યનો ઉદય થાય છે, એટલે તે પુતળીઓમાંથી મુવર્ણની ગોલીઓથી પણ વધારે સુંદર એવા તણખાઓ પડે છે, ત્યારે ત્યાં માળા કરીને રહેલા શુકપક્ષીઓના બચ્ચાંઓ તેનાથી ત્રાસ પામે છે. તે જોઈ શાંત એવા મુનિઓને પણ હસવું આવે છે. ૪૮

દ્વેષોન્મેષં વહદ્ભિર્દ્વિષતિ સુહૃદિ ચ પ્રેમસીમાનમન્યૈ-

દેવૈઃ કાર્યં કિમેભિસ્તુલિતજનપદાચારસંસ્કારવિષ્ઠૈઃ ।

દેવઃ સેવ્યોઽયમેકઃ સમસુહૃદહિતઃ પ્રાપ્તસંસારપારો

યસ્યેત્થં કેતુદંડઃ કથયતિ જગતે કિંકિણીનાં નિનાદૈઃ ॥૪૯॥

અવચૂર્ણિઃ- દ્વિષતિ દ્વેષોન્મેષં ઉન્મેષઃ પ્રાકટ્યં ચ પુનઃ સુહૃદિ પ્રેમસીમાનં વહદિભઃ તુલિતજનપદાચારસંસ્કારવિષ્ઠૈઃ અન્યૈઃ એભિઃ દેવૈઃ કિં કાર્યં અસ્તિ । સમસુહૃદહિતઃ પ્રાપ્તસંસારપારઃ અયં એકો દેવઃ સેવ્યઃ ઇત્થં યસ્ય કેતુદંડઃ કિંકિણીનાં નિનાદૈઃ જગતે કથયતિ । તુલિતઃ કૃતો જનપદા ગ્રામ્યાઃ તેષાં આચારઃ સંસ્કારશ્ચ તૈઃ વિષ્ણુઃ દુર્ગંધાઃ તૈઃ ॥૪૯॥

ભાવાર્થ - જેનો ધ્વજદંડ ઘંટડીઓના નાદથી જગતને કહે છે કે, મિત્ર અને શત્રુ જેને સમાન છે અને જે સંસારના પારને પામેલ છે, તે આ એક જ દેવ સેવ્ય છે, બીજા આ દેવો શા કામના છે. કારણકે, બીજા દેવો શત્રુમાં દ્વેષભાવ અને મિત્રમાં પ્રેમભાવ ધારણ કરે છે અને વળી તેઓ દેશ તથા લોકાચારના સંસ્કાર પ્રમાણે વર્તી મલિન થયેલા છે. ૪૯

વિશેષાર્થ - તે ચૈત્યની ઉપર ઉંચો ધ્વજદંડ છે. અને તેમાં રહેલી ઘંટડીઓના નાદ થાય છે. તે નાદ ઉપર કવિ ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે કે, તે ધ્વજદંડ પોતાની ઘંટડીઓના નાદથી લોકોને કહે છે કે, “આ ચૈત્યની અંદર રહેલા એક જ દેવ તમારે સેવ્ય છે. કારણકે, તે મિત્ર

તથા શત્રુમાં સમભાવથી વર્તનાર અને સંસારના પારને પામેલા છે. બીજા દેવતાઓ તમારે શું કામના છે અર્થાત્ બીજા દેવતાઓ સેવવા યોગ્ય નથી કારણ કે, તે દેશ તથા લોકોના આચાર તથા સંસ્કારોથી મલિન થઈ ગયેલા છે તેમ જ તેઓ શત્રુ ઉપર દ્વેષ અને મિત્ર ઉપર પ્રેમને ધારણ કરનારા છે.” કહેવાનો આશય એવો છે કે, આ જગત્માં શત્રુ તથા મિત્ર ઉપર સમાન રીતે વર્તનાર અરિહંત દેવ એક જ સેવવા યોગ્ય છે, બીજા રાગ તથા દ્વેષને ધારણ કરનારા મિથ્યાત્વી દેવો સેવવા યોગ્ય નથી. તે દેવાધિદેવ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ આ કુમારવિહાર ચૈત્યમાં બીરાજે છે. ૪૯

યત્રાભ્યર્ણે કૃતવસતયો ગીતવાદિત્રનૃત્ય-

પ્રેક્ષાક્ષિપ્તાઃ પ્રથમવયસઃ પૌરવિપ્રાદિવધ્વઃ ।

કર્મક્રુદ્ધશ્વસુરગૃહિણીવાગ્ધિરુચ્ચાવચાભિ -

માદ્યન્મન્યુગ્લપિતમનસોઽપ્યાપતંત્યેવ ભૂયઃ ॥૫૦॥

અવચૂર્ણિઃ- યત્ર અભ્યર્ણે કૃતવસતયઃ ગીતવાદિત્રનૃત્યપ્રેક્ષાક્ષિપ્તાઃ
 ઉચ્ચાવચાભિઃ કર્મક્રુદ્ધશ્વસુરગૃહિણીવાગ્ધિઃ માદ્યન્મન્યુગ્લપિતમનસોઽપિ
 પ્રથમવયસઃ પૌરવિપ્રાદિવધ્વઃ ભૂય આપ્તંતિ । एवं कर्मणा क्रुद्धाः याः
 श्वसुरगृहिण्यः ‘सासू’ इति लोकप्रसिद्धाः तासां वाग्धिः। माद्यन् यो मन्युः
 क्रोधः तेन ग्लपितं सविषादं मनो यासां ताः । पौरविप्रादीति पदं साभिप्रायं
 यतः विप्रादिवध्वः सरोषाः स्युः ॥૫૦॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યની નજીક વાસ કરીને રહેનારી તે નગરના
 બ્રાહ્મણ વગેરેની પ્રથમ વયની વધૂઓ તેમાં થતાં ગીત, વાજાંત્ર અને
 નૃત્યને જોવામાં આક્ષિપ્ત થાય છે, તેથી કામની અંદર ક્રોધ પામેલી

સાસૂઓની ઉંચી નીચી વાણીઓથી તેમનાં મન ઉત્પન્ન થયેલા શોકથી ગ્લાન થયેલાં હોય છે, તે છતાં પણ તેઓ પાછી ફરીથી તે જોવાને આવે છે. ૫૦

વિશેષાર્થ - કુમારવિહાર ચૈત્યમાં હંમેશાં નૃત્ય, ગીત અને વાજિંત્રોનો અખેડો મચ્યો રહે છે, તે વિષે કવિ યુક્તિથી વર્ણન કરે છે. તે ચૈત્યની પડોશમાં નગરના બ્રાહ્મણ વગેરેની પ્રથમ વયની વધૂઓ રહે છે. તેઓ તે નૃત્ય, ગીત અને વાજિંત્રોને જોવામાં એવી તલ્લીન બની રહે છે, કે તેઓ તેથી પોતાના ઘરના કામકાજ ચૂકે છે. આથી તેમની સાસૂઓ ગુસ્સો કરી તેમને કઠોર વાણી કહે છે. જે સાંભળી તે વધૂઓના મનમાં ગ્લાનિ આવે છે, તથાપિ તેઓ પાછી ફરીવાર તે જોવાને આવ્યા વગર રહેતી નથી. કહેવાનો આશય એવો છે કે, તે ચૈત્યમાં નૃત્ય, ગીત અને વાજિંત્રોની ક્રિયા એવી મજાની થાય છે કે, જેને માટે તેના પડોશની વધૂઓ પોતાની સાસૂના કટુ વચનો સાંભળે છે, તે છતાં તેની દરકાર કરતી નથી. ૫૦

**પ્રાપ્યાંસ્તીવ્રૈસ્તીપોભિર્ભવશતવિહિતૈર્દેવલોકોપભોગાન્
શ્રદ્ધાલૂનાં જિનાંઘ્રિસ્તુતિરતમનસાં મર્ત્યભાવેડપિ કર્તુમ્ ।
આરૂઢાન્ વ્યોમપીઠીં હઠહરણકૃતે સંપદાં સ્વર્ગજાનામ્
બાહુસ્તંભાનિવોર્ધ્વાન્ વહતિ યદલઘૂનંસદેશેષુ દંડાન્ ॥૫૧॥**

અવચૂર્ણિઃ - મર્ત્યભવેડપિ મનુષ્યત્વેપિ જિનાંઘ્રિસ્તુતિરતમનસાં શ્રદ્ધાલૂનાં ભવશતવિહિતૈઃ તીવ્રૈઃ તપોભિઃ પ્રાપ્યાન્ દેવલોકોપભોગાન્ કર્તું યચ્ચૈત્યં અંસદેશેષુ સ્વર્ગજાનાં સંપદાં હઠહરણકૃતે બાહુસ્તંભાનિવ વ્યોમપીઠીં આરૂઢાન્ ઊર્ધ્વાન્ અલઘૂન્ દંડાન્ વહતિ । અંસદેશેષુ શિખરેષુ ॥૫૧॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્ય પોતાના અંસ-ઉપરના ભાગમાં મોટા દંડને ધારણ કરે છે, તે જાણે સેંકડો ભવે કરેલા તીવ્ર તપથી પામવા યોગ્ય એવા દેવલોકના ઉપભોગને જિનભગવંતના ચરાણની સ્તુતિ કરવામાં તત્પર હૃદયવાળા શ્રદ્ધાળુ પુરુષોને મનુષ્યપણામાં પણ પ્રાપ્ત કરાવવા સ્વર્ગની સંપત્તિઓનું બલાત્કારે હરાણ કરવાને આકાશ પીઠ ઉપર આરૂઢ થયેલા ઉંચા બાહુસ્તંભ હોય તેવા તે દેખાય છે. ૫૧

વિશેષાર્થ - જેમ કોઈ માણસ બીજની સંપત્તિ બલાત્કારે હરવાને ખભા ઉપર દંડ લઈ તૈયાર થાય છે, તેમ આ ચૈત્યના ઉપરના ભાગમાં આવેલા દંડ ઉપર કવિ તેવી જ ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે. તે ચૈત્યની ઉપર ઉંચા રહેલા દંડો જાણે પ્રભુના ચરાણની સ્તુતિ કરનારા ભાવિક ભક્તોને માટે સ્વર્ગની સંપત્તિનું બલાત્કારે હરાણ કરવાને ઉંચા બાહુસ્તંભ હોય તેવા દેખાય છે. દેવલોકના ઉપભોગ સેંકડો ભવે કરેલા તીવ્ર તપથી પામવા યોગ્ય છે, તેવા ઉપભોગ મનુષ્યપણામાં મેળવવાને માટે બલાત્કાર કરવાની જરૂર છે. કહેવાનો આશય એવો છે કે, તે ચૈત્યે પોતાની અંદર બિરાજમાન એવા પાર્શ્વનાથ પ્રભુના ચરાણની સ્તુતિ કરનારા મનુષ્યોને માટે સ્વર્ગની સંપત્તિના ઉપભોગનું બલાત્કારે હરાણ કરવા પોતાના ખભા ઉપર દંડ રાખી હાથ ઉંચા કરેલા છે. ૫૧

કંપ્રાણાં વાતઘાતૈર્મહદપિ હરિતાં ચક્રવાલં સમંતા-

દાક્રામત્યક્રમેણ પ્રવરમરકતસ્તંભધામ્નાં પ્રતાને ।

કૃચ્છ્રાદાકૃષ્ય ચંદ્રં તૃણકવલતૃષા દ્વારવેદીં પ્રપન્ન-

સ્ત્રસ્યન્ કંઠીરવેભ્યઃ પ્રથયતિ સુદૃશાં યત્ર હાસ્યં કુરંગઃ ॥૫૨॥

અવચૂર્ણિ:- યત્ર વાતઘાતૈઃ કંપ્રાણાં હરિતાં મહદપિ ચક્રવાલં
સમંતાદક્રમેણ આક્રામતિ પ્રવરમરકતસ્તંભધામ્નાં પ્રતાને તૃણકવલતૃષા
કુચ્છ્રાચ્ચંદ્રં આકૃષ્ય દ્વારવેદીં પ્રપન્નઃ કંઠીરવેભ્યઃ ત્રસ્યન્ કુરંગઃ સુદૃશાં હાસ્યં
પ્રથયતિ । કંપ્રાણાં કંપનશીલાનાં । મરકતસ્તંભધામ્નાં નીલમણિસ્તંભરુચીનાં
પ્રતાને સમૂહે । હરિતાં નીલતૃણાનાં (દિશાં) ચક્રવાલં સમૂહં આક્રામતિ વ્યાપ્નુવતિ
સતિ । તૃણકવલતૃષા હરિતગ્રાસતૃષયા તૃતીયા । પ્રતિબિંબચ્છલેન ચંદ્રં આકૃષ્ય
દ્વારાજિરં પ્રાપ્તઃ । કંઠીરવેભ્યઃ સિંહેભ્યઃ ત્રસ્યન્ । કુરંગો મૃગઃ ॥૫૨॥

ભાવાર્થ - વાયુના આઘાતથી કંપાયમાન થયેલી દિશાઓના
મોટા સમૂહને શ્રેષ્ઠ એવા મરકતમણિના સ્તંભના તેજનો સમૂહ ચારે
તરફ ક્રમ વિના આકાંત થવાથી ચંદ્રની અંદર રહેલો મૃગ ઘાસના
કોળીયા લેવાની તૃષ્ણાથી ચંદ્રને મુશ્કેલીથી ખેંચી દ્વારવેદી ઉપર આવે
છે, પણ ત્યાં રહેલા સિંહોની પ્રતિમાથી ત્રાસ પામે છે, તેથી જ્યાં
સ્ત્રીઓને હાસ્ય ઉત્પન્ન કરે છે. ૫૨

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકમાં ગ્રંથકાર એક નવી જ કલ્પના કરે
છે. એ ચૈત્યની અંદર મરકતમણિઓ એટલા બધા જડેલા છે, કે,
તેઓનું તેજ પવનના આઘાતથી કંપાયમાન લાગતી એવી દિશાઓમાં
ચારે તરફ પ્રસરે છે. મરકતમણિ લીલા હોવાથી ચંદ્રની અંદર રહેલ મૃગ
તેને ઘાસ ધારીને ખાવાની તૃષ્ણાથી ચંદ્રને ખેંચી ત્યાં જાય છે, પણ
તે સ્થળે રહેલી સિંહની પ્રતિમાથી તે મૃગ ત્રાસ પામે છે, આ દેખાવ
જોઈ ત્યાં આવેલી સ્ત્રીઓને હાસ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. આ ઉપરથી તે
ચૈત્ય ચંદ્રના મંડલ સુધી ઉંચું છે અને તેની અંદર મરકતમણિઓ ઘણા
છે એમ દર્શાવ્યું છે. ૫૨

આકીર્ણાં સ્વર્ણકુંભૈઃ શશિમણિશિખરોદ્ગીર્ણરોચિઃસ્રવંતીં-
વ્યાલોક્ય વ્યોમગંગામિવ કનકપયોજન્મરાજીવિભૂષામ્ ।
સ્થિત્વા સ્થિત્વા વ્રજદ્વિર્જલકનકધિયા સપ્તિભિર્નીયમાનો
યન્મૂર્ધ્નિ સ્થાનલીલાં રચયતિ તરણેર્દીર્ઘકાલં પતાકી ॥૫૩॥

અવચૂર્ણિઃ- યન્મૂર્ધ્નિ સ્વર્ણકુંભૈઃ આકીર્ણાં શશિમણિશિખરોદ્-
ગીર્ણરોચિઃસ્રવંતીં કનકપયોજન્મરાજીવિભૂષાં વ્યોમગંગામિવ વ્યાલોક્ય
જલકનકધિયા સ્થિત્વા સ્થિત્વા વ્રજદિભઃ સપ્તિભિઃ નીયમાનઃ તરણેઃ સૂર્યસ્ય
પતાકી રથઃ દીર્ઘકાલં સ્થાનલીલાં કથયતિ । આકીર્ણાં વ્યાપ્તાં । ચંદ્રકાંત-
શિખરાદુદ્ગીર્ણાં નિર્ગતા યા રોચિષઃ કાંત્યઃ તા એવ સ્રવંતી નદી તાં ।
કલશાનાં કમલોપમાનં કાંતેર્જલોપમાનં । સમયસ્તુરગાઃ રવિતુરંગાણાં
કનકકમલાહારત્વાદેવમુક્તિઃ ॥૫૩॥

ભાવાર્થ - સુવર્ણના કમલોની શ્રેણીરૂપ આભૂષણવાલી જાગે
આકાશ ગંગા હોય તેવી સુવર્ણના કુંભોથી વ્યાપ્ત એવી ચંદ્રકાંતમણિઓના
અગ્રભાગમાંથી નીકળતી કાંતિરૂપ નદીને જોઈ જોના ઘોડાઓ જલકનકની
બુદ્ધિથી ઉભા રહેતા જાય છે. તેવા ઘોડાઓએ વહન કરેલો સૂર્યનો
રથ જો ચૈત્યના મસ્તક ઉપર લાંબા વખત સુધી સ્થાનની લીલા રચે
છે અર્થાત્ ઘણો કાલ ઉભો રહે છે. ૫૩

વિશેષાર્થ - તે ચૈત્યની ઉપર સૂર્યનો રથ જ્યારે આવે છે,
ત્યારે તે સ્થળે તે ઘણીવાર ઉભો રહે છે, કારણકે, તેના શિખર ઉપર
સુવર્ણના કલશો ઘણા છે, અને તેમાં ચંદ્રકાંતમણિઓમાંથી કાંતિના
પ્રવાહ ઝર્યા કરે છે, એટલે તે દેખાવ સુવર્ણના કમલવાળી આકાશ
ગંગાના જેવો થાય છે. તે જોઈ સૂર્યના રથના ઘોડાઓ જલકનકની
બુદ્ધિથી ઉભા રહી જાય છે એટલે તે રથ તે સ્થળે લાંબો કાળ ટકી
રહે છે. આથી પણ ચૈત્યની અતિ ઉન્નતિ દર્શાવી છે. ૫૩

ગંધાકૃષ્ણાલિજાલૈસ્ત્રિદશપતિશિરઃશેખરસ્રસ્તદામ-

સ્તોમૈરભ્યર્ચિતં તે પદકમલમહં નાથ નિત્યં દિદૃક્ષુઃ ।

एणः किं त्वेष वैरी त्रसति हरिकुलाद्भद्रपीठीनिषण्णा-

दित्येवं यत्र देवं प्रणिगदति शशी बिंबितो द्वारवेद्याम् ॥५४॥

અવચૂર્ણિઃ- હે નાથ ગંધાકૃષ્ણાલિજાલૈઃ ત્રિદશપતિશિરઃશેખર-
સ્રસ્તદામસ્તોમૈઃ અભ્યર્ચિતં તે તવ પદકમલં અહં નિત્યં દિદૃક્ષુરસ્મિં કિંતુ
एष वैरी एणः भद्रपीठीनिषण्णात् हरिकुलात् त्रसति यत्र द्वारवेद्यां बिंबितः
शशी देवं इत्येवं प्रणिगदति ब्रवीतीत्यर्थः । त्रसैच् भये । ‘भ्रासृभ्लासृभ्रम्क्रमं
क्लमत्रस्’ (सिद्धहेम. ३/४/७३) इति सूत्रेण वा श्ये त्रसति इति रूपं ।
भद्रपीठी सिंहासनं तत्र निषण्णादुपविष्टात् हरिकुलात् सिंहसमूहात् ॥५४॥

ભાવાર્થ - જો કુમારવિહાર ચૈત્યની દ્વારવેદિકામાં પ્રતિબિંબિત
થયેલો ચંદ્ર તે પાર્શ્વનાથ પ્રભુને પ્રાર્થના કરે છે કે, “હે નાથ, સુગંધથી
આકર્ષિત થયેલા ભમરાઓના જાલવાલા ઈંદ્રોના મસ્તકોના શેખર-
મુગટમાંથી ખરી પડેલા પુષ્પમાલાના સમૂહોથી પૂજાએલા તમારા ચરણ
કમલને જોવાની હું નિત્યે ઈચ્છા રાખું છું, પરંતુ, આ મારો વૈરી મૃગ
તમારા ભદ્રપીઠ ઉપર બેઠેલા સિંહની પ્રતિમાથી ત્રાસ પામે છે. ૫૪

વિશેષાર્થ - તે ચૈત્યની દ્વારવેદિકામાં પડેલા ચંદ્રના પ્રતિબિંબ
ઉપર ગ્રંથકાર કલ્પના કરે છે કે, ચંદ્ર પ્રભુની પાસે આવીને પ્રાર્થના
કરે છે કે, “હે નાથ નિત્યે તમારા ચરણ-કમલને જોવાની મારી ઈચ્છા
છે, પણ હું શું કરું કે, મારી પાસે રહેલો આ મૃગ મારે વૈરી થયો છે.
કારણ કે, તે તમારા ભદ્રપીઠ ઉપર રહેલા સિંહથી ડરે છે. જો તે મૃગ
સિંહથી ભય પામતો ન હોત તો હું હમેશાં તમારા ચરણકમલના દર્શન
કરત. વળી હે નાથ ! તમારું તે ચરણકમલ ઈંદ્રોના મસ્તક ઉપર રહેલ
પુષ્પમાલામાંથી ખરી પડેલા પુષ્પો વડે પૂજાએલું છે. અર્થાત્ ઈંદ્રો તમારા

ચરણકમલમાં નમવાને આવે છે, તે વખતે તેમના મસ્તકમાંથી પુષ્પો તમારા ચરણ ઉપર ખરે છે. કહેવાનો આશય એવો છે કે, જેમના ચરણમાં મોટા ઈંદ્રો નમે છે, તે ચરણના દર્શનની ઈચ્છા કોને ન થાય ? ૫૪

યસ્મિન્ શૃંગસ્થલીનાં વિયતિ વિલુલિતે ચંદ્રકાતાંશુપુંજે
તિષ્ઠંતો વારંવારં પ્રવિલુઠનકૃતે સૈકતસ્ય ભ્રમેણ ।

સાટોપધ્વાનશુષ્યન્મુખકુહરતલં વ્યોમપારં ચિયાસો-
સ્તીત્રાંશોઃ સમયસ્તે કિમપિ ફણિરિપોરગ્રજં ક્લેદયંતિ ॥૫૫॥

અવચૂર્ણિઃ- યસ્મિન્ શૃંગસ્થલીનાં વિયતિ ચંદ્રકાતાંશુપુંજે વિલુલિતે પ્રસરિતે સૈકતસ્ય તટસ્ય ભ્રમેણ પ્રવિલુઠનકૃતે વારંવારં તિષ્ઠંતઃ વ્યોમપારં ચિયાસોઃ ત્રીત્રાંશોઃ તે સમયઃ ફણિરિપોરગ્રજં અરુણં અર્કસારથિં સાટોપધ્વાનેન સક્રોધશબ્દેન શુષ્યત્મુખકુહરતલં યથા સ્યાત્તથા ક્રિયાવિશેષણં કિમપિ ક્લેદયંતિ ઉચ્ચાટયંતિ ફણિરિપુર્ગરુડસ્તસ્યાગ્રજમ્ ॥૫૫॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યના શિખરની ભૂમિઓમાં જડેલા ચંદ્રકાંતમણિના કિરણોનો સમૂહ આકાશમાં વ્યાપ્ત થતા તેને જોઈ આકાશની પેલી પાર જવાને ઈચ્છનારા સૂર્યના ઘોડાઓ તેને રેતીનું તટ ધારી તે પર આળોટવાને માટે વારંવાર ઉભા રહે છે. અને તેથી આટોપ સહિત શબ્દો કરવાથી જે સારથીનું મુખરૂપી ગુહાતલ સુકાઈ જાય છે, એવા ગરુડના મોટા ભાઈ અરુણ સારથિને તેઓ કાંઈપણ ખેદ આપે છે. ૫૫

વિશેષાર્થ - કુમારવિહાર ચૈત્યના શિખર ઉપર ચંદ્રકાંતમણિ જડેલા છે, તેના કિરણો આકાશમાં છવાઈ રહે છે, તેને જોઈ સૂર્યના રથના ઘોડાઓ તેને રેતીનું તટ ધારી તે પર આળોટવાને માટે વારંવાર ઉભા રહે છે, આથી સૂર્યના સારથિ અરૂણને ખેદ થઈ પડે છે. કારણ કે, તેઓને હાંકવામાં વધારે શ્રમ લેવો પડે છે. આ વર્ણનથી તે ચૈત્યની ઉંચાઈ અને ચંદ્રકાંત મણિની શોભા દર્શાવી છે. ૫૫

અંભઃશોભાહરાણાં મુહુરતિસરલં ભ્રામ્યતાં ભંગજાલૈ-

રાકીર્ણં ચંદ્રકાંતપ્રભવતલશિલાદેહલીકુંભભાસામ્ ।

માન્યેભ્યઃ શંકમાનાઃ સચકિતચરણન્યાસમુત્ક્ષિપ્ય વાસઃ-

પ્રાંતાન્ શ્રોણીવિલંબાન્ કુલકમલદૃશો યસ્ય મધ્યં વિશંતિ ॥૫૬॥

અવચૂર્ણિઃ- મુહુઃ વારંવારં અતિસરલં ભ્રામ્યતાં અંભઃશોભાહરાણાં ચંદ્રકાંતપ્રભવતલશિલાદેહલીકુંભભાસાં ભંગજાલૈઃ આવર્તજાલૈરાકીર્ણં યસ્ય પ્રાસાદસ્ય મધ્યં માન્યેભ્યઃ શંકમાનાઃ શ્રોણીવિલંબાન્ કટિલગ્નન્ વાસઃપ્રાંતાન્ ઉત્ક્ષિપ્ય કુલકમલદૃશઃ સચકિતચરણન્યાસં યથા સ્યાત્તથા વિશંતિ ॥૫૬॥

ભાવાર્થ - તે ચૈત્યમાં ચંદ્રકાંતમણિની બનેલી તળીયાઓની શિલાઓ તથા ઉંબરાઓ અને કલશોની કાંતિઓ વારંવાર અતિ સરલ રીતે ભ્રમ્યા કરે છે, તેથી તે જલની શોભાને ધારણ કરે છે. એવી કાંતિઓની ધ્રુમરીના જાલથી તે ચૈત્યનો મધ્ય ભાગ વ્યાપ્ત છે, તેની અંદર કુલીનકાંતાઓ માનનીય પુરૂષોની શંકા કરતી અને ચક્રિત થઈને પગલા મુકતી પોતાના કટી ભાગ તથા નિતંબ ઉપર લટકતા વસ્ત્રોના પ્રાંત ભાગને ઉંચા લઈને તે ચૈત્યના મધ્ય ભાગમાં પ્રવેશ કરે છે. ૫૬

વિશેષાર્થ - કુમારવિહાર ચૈત્યમાં તળીયાની શિલાઓ, ઉંબરાઓ અને કલશો ચંદ્રકાંતમણિથી બનેલા છે, તેની કાંતિઓ એવી રીતે ભમ્યા કરે છે, કે જેઓ જળના જેવી દેખાય છે. તેથી ત્યાં દર્શન કરવાને આવતી કુલીન સ્ત્રીઓ તે ઠેકાણે જળ છે એવું ધારી 'તે કેટલું ઉંડું હશે' એવી શંકા કરે છે અને તેને લઈને તે પગ મુકતાં ભય પામે છે. આવી રીતે જળના માપની શંકા રાખતી અને તેથી ભય સહિત પગલા મુકતી તે સ્ત્રીઓ તેની અંદર પ્રવેશ કરે છે. આ ઉપરથી ચૈત્યના ઉંબરાના કલશની શોભા કેવી ઉત્તમ છે ? એ વાત દર્શાવી છે. ૫૬

યામિન્યાં યત્ર લોકાઃ પ્રતિકલવિગલચ્ચંદ્રકાંતાંબુપાતૈઃ-

વ્યસ્તન્યસ્તાતપત્રાઃ શિરસિ મધુમયં ગીતમાકર્ણયંતિ ।

સૂર્યાશ્મોચ્છાલિતેભ્યઃ પુનરહનિ લસજ્જાતવેદઃકણેભ્યઃ

સંત્રસ્તાઃ પાણિપદ્યસ્થિતજલકરકાસ્તોરણં સજ્જયંતિ ॥૫૭॥

અવચૂર્ણિઃ- યત્ર પ્રાસાદે યામિન્યાં રાત્રૌ પ્રતિકલવિગલ-ચંદ્રકાંતાંબુપાતૈઃ શિરસિ વ્યસ્તન્યસ્તાતપત્રાઃ લોકાઃ મધુમયં મધુતુલ્યં ગીતં આકર્ણયંતિ શ્રુણ્વંતિ इत्यर्थः । પુનરહનિ દિને સૂર્યાશ્મોચ્છાલિતેભ્યઃ લસજ્જાતવેદઃકણેભ્યઃ સંત્રસ્તાઃ પાણિપદ્યસ્થિતજલકરકાઃ લોકાઃ મહાપૂજાદિષુ તોરણં સજ્જયંતિ સજ્જં કુર્વંતિ । વ્યસ્તાઃ અમિલિતાઃ ॥૫૭॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યમાં લોકો રાત્રે દરેક સ્થાને ગળતા એવા ચંદ્રકાંતમણિના જળના પડવાથી મસ્તક પર અવલી છત્રીઓ ધરીને મધુર ગીતો સાંભળે છે. અને દિવસે સૂર્યકાંતમણિમાંથી ઉદ્દગળતા અગ્નિના તાણખાને લઈને તેમના હસ્તકમલમાંથી ખસી પડેલા જલના પાત્રોથી તોરણો રચે છે. ૫૭

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી કવિ એવું દર્શાવે છે કે, તે કુમારવિહાર ચૈત્યમાં એટલા બધા ચંદ્રકાંતમણિઓ છે કે, રાત્રે તેમાંથી જલના બિંદુઓ ગળવાથી લોકોને માથે છત્રીઓ રાખી ગીત સાંભળવા પડે છે અને તેમાં સૂર્યકાંતમણિઓ એટલા બધા છે કે, દિવસે તેમાંથી ઝગતા અગ્નિના તણખા ખરવાથી લોકોને હાથમાં જલના પાત્રો રાખવા પડે છે. તે પાત્રો શ્રેણીબંધ ધરવાથી તોરણની શોભા બને છે. ૫૭

યસ્મિન્નીલાશ્મપૂરે તિમિર ઇવ પુરો લોલહસ્તં ભ્રમંત્યઃ

ક્રાપિ સ્વચ્છાશ્મભિન્નાં ક્વચિદલિકતટીં પાણિભિઃ પીડયંત્યઃ।

આત્મિયં ક્રાપિ બિંબં પરમનુજભિયા દત્તફાલં વિલંઘ્ય

ક્રામંત્યઃ પણ્યનાયોં નિકટભટવિટાંસ્તન્વતે સ્મેરવક્ત્રાન્ ॥૫૮॥

અવચૂર્ણિઃ- યસ્મિન્ પ્રાસાદે ક્રાપિ તિમિર ઇવ નીલાશ્મપૂરે પુરઃ અગ્રે લોલહસ્તં ભ્રમંત્યઃ ક્વચિત્સ્વચ્છાશ્મભિન્નાં અલિકતટીં પાણિભિઃ પીડયંત્યઃ મસલયંત્યઃ ક્રાપિ પરમનુજધિયા આત્મીયં બિંબં દત્તફાલં યથા સ્યાત્તથા વિલંઘ્ય ક્રામંત્ય પણ્યનાયોં નિકટભટવિટાન્ સ્મેરવક્ત્રાન્ તન્વતે વિસ્તારયંતિ। ભિન્નાં આસ્ફાલિતાં । નિકટભટવિટાન્ આસન્નસુભટજારાન્ અલિકતટીં લલાટતટીં (અસત્ભિત્તિં) વિલંઘ્ય ઉલ્લંઘ્ય ક્રામંત્યશ્ચલંત્યઃ ॥૫૮॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યમાં આવનારી વારાંગનાઓ નીલમણિના સમૂહમાં અંધકાર ધારી પોતાના ચપલ હસ્તને આગળ કરી ભ્રમે છે. કોઈ ઠેકાણે સ્ફટિકમણિથી જુદી પડતી ખોટી દીવાલ ધારી તેને પોતાના હાથથી દબાવે છે. કોઈ ઠેકાણે પોતાનું પ્રતિબિંબ પડેલું જોઈ તેને બીજો કોઈ માણસ છે, એવો ભય રાખી મોટી ફાલ ભરી તેને ઉલ્લંઘન કરી ચાલે છે, આથી તે વારાંગનાઓ પોતાની પાસે રહેલા વિટ પુરૂષોને મુખમાં હસાવે છે. ૫૮

વિશેષાર્થ - તે ચૈત્યમાં નૃત્ય કરવાને વારાંગનાઓ આવે છે. તેઓ ત્યાં જડેલા નીલમણિને જોઈ તેમને અંધકારના જેવો દેખાવ લાગે છે, એટલે તેઓ આગળ હાથને ભમાવે છે. કોઈ ઠેકાણે સ્ફટિકમણિ આવે એટલે ત્યાં દીવાલના ભ્રમથી તેની સાથે તેઓ હાથ દબાવે છે. કોઈ ઠેકાણે પોતાનું પ્રતિબિંબ પડવાથી તેમને કોઈ બીજા માણસનો ભય લાગે છે એટલે તેઓ ફાલ આપી તે ભાગ ઉલ્લંઘન કરી ચાલી જાય છે, તેઓ પાસે રહેલા વિટ પુરૂષોને હાસ્ય ઉત્પન્ન કરે છે. આ ઉપરથી તેં ચૈત્યમાં નીલમણિ અને સ્ફટિકમણિની વિશેષ શોભા દર્શાવી છે. ૫૮

બદ્ધાવાસસ્ય યત્ર ત્રિજગદધિપતેઃ પાર્શ્વનાથસ્ય પાથઃ-

કુંભૈઃ શ્રાદ્ધાઃ શશાંકોપલરજતમયૈર્મજ્જનં કલ્પયંતઃ ।

પશ્યંતઃ કુંભગર્ભાદ્દ્યુતિમમૃતસિતાં ધારયા દેવમૌલૌ

ભૂયો ભૂયઃ પતંતીં ન સલિલવિરહેડપ્યાવહંતે વિરામમ્ ॥૫૯॥

અવચૂર્ણિઃ- યત્ર પ્રાસાદે બદ્ધાવાસસ્ય ત્રિજગદધિપતેઃ શ્રીપાર્શ્વનાથસ્ય શશાંકોપલરજતમયૈઃ પાથઃકુંભૈર્મજ્જનં કલ્પયંતઃ કુંભગર્ભાદ્દ્યુતિમમૃતસિતાં દ્યુતિં દેવમૌલૌ ધારયા ભૂયો ભૂયઃ પતંતીં પશ્યંતઃ શ્રાદ્ધાઃ સલિલવિરહેડપિ વિરામં ન આવહંતે ઉહટનં ન કુર્વંતિ । બદ્ધાવાસસ્ય કૃતાવાસસ્ય ॥૫૯॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યમાં વાસ કરીને રહેલા એવા ત્રણ જગત્ના અધિપતિ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને શ્રાવકો ચંદ્રકાંતમણિના અને રૂપાના જ્વલના કલશોથી સ્નાત્ર કરાવે છે તે વખતે તે કલશની અંદરથી અમૃતના જેવી ઉજ્જવલ કાંતિ પ્રભુના મસ્તક ઉપર ધારાથી વારંવાર પડે છે, તે જોઈ જળ વિના પાણ તેઓ સ્નાત્ર કરવાથી વિરામ પામતા નથી. ૫૯

વિશેષાર્થ - તે ચૈત્યમાં રહેલા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને શ્રાવકો ચંદ્રકાંત તથા રૂપાના જલ કલશોથી સ્નાત્ર કરાવે છે, તે વખતે પ્રભુના મસ્તક પર તે કલશોની ઉજ્જ્વલ કાંતિ પડવાથી તે જલ વગરના થયા હોય તો પણ તેની કાંતિને લઈને તે શ્રાવકો કલશમાંથી જલ પડે છે, એવું ધારી સ્નાત્ર કરતાં વિરામ પામતા નથી. અર્થાત્ કલશ ખાલી થઈ ગયા હોય તો પણ તેઓ તેને મસ્તક પર ધરી રાખે છે, કારણ કે, કલશની ઉજ્જ્વલ કાંતિને તેઓ જલની ધારા પડે છે, એમ માની પ્રભુના મસ્તક પર તે કલશો ધરી રાખે છે. તે ચૈત્યમાં હંમેશાં શ્રાવકો તરફથી ચંદ્રકાંત તથા રૂપાના કલશોથી પ્રભુને સ્નાત્ર કરાવવામાં આવે છે, એમ દર્શાવ્યું છે. ૫૯

સૂર્યગ્રાવોત્થિતાનાં ચલચમરમરુદ્વિસ્ફુરચ્છાપલાનાં

खेलन्नर्चिःकणानां पणहरिणदृशां भालरंगे समूहः ।

यस्मिन् देवानुभावाज्जलयति न परं वल्लरीः कुंतलानां

पुष्पाति स्वर्णपुष्पप्रकरपरिचितं किंतु शोभाकलापम् ॥૬૦॥

અવચૂર્ણિઃ:- યસ્મિન્ પ્રાસાદે સૂર્યગ્રાવોત્થિતાનાં ચલચમરમરુદ્વિસ્ફુરચ્છાપલાનાં અર્ચિઃકણાનાં સમૂહઃ પણહરિણદૃશાં ભાલરંગે खेलन् देवानुभावात् परं केवलं कुंतलानां वल्लरीः न ज्वलयति किंतु स्वर्णपुष्पप्रकरपरिचितं शोभाकलापं पुष्पाति स्वर्णपुष्पप्रकरस्य शेखरस्य परिचितं सदृशम् ॥૬૦॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યની અંદર આવતી વારાંગનાઓના લલાટ ઉપર સૂર્યકાંતમણિમાંથી ઉડેલા જ્વાલાઓના તાણખા આવે છે, કે જે તાણખાઓ વીંજતા ચામરના પવનથી ચપલ અને સ્ફુરાયમાન છે. તથાપિ તે તાણખાઓ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના પ્રભાવથી વારાંગનાઓની

કેશ લતાને દહન કરતાં નથી, પણ ઉલટા સૂવર્ણ પુષ્પોના સમૂહના જેવી શોભાના કલાપને પોષણ કરે છે. ૬૦

વિશેષાર્થ - કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર વારાંગનાઓ નૃત્ય કરવા આવે છે, તે વખતે સૂર્યકાંતમણિઓમાંથી અગ્નિના તણખાઓ નીકળી તેમના લલાટ ઉપર પડે છે. પરંતુ દેવાધિદેવના પ્રભાવથી તેમના કેશ બળી જતા નથી, પણ તેનાથી ઉલટા સુવર્ણ પુષ્પો તેની ઉપર ગુંથ્યા હોય, તેવો દેખાવ થાય છે, આ ઉપરથી સૂર્યકાંતમણિઓની સમૃદ્ધિ, વારાંગનાઓની નૃત્યપૂજા અને દેવાધિદેવ શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુનો પ્રભાવ વર્ણવ્યા છે. ૬૦

યસ્મિન્નાવર્તયંત્યાઃ સહદયહૃદયાનંદકાન્ દૃષ્ટિભેદાન્

તન્વંત્યાસ્તાલગીતસ્ફુટપટહમૃદંગાનુગાં લાસ્યલક્ષ્મીં ।

નૃત્યન્ બિંબોપનીતૈર્નવનવકરણૈર્હસ્તચારીપ્રપંચૈ-

ર્નત્તક્યાઃ સ્તંભ એકઃ સ્પૃશતિ રજતભૂર્નર્તનાચાર્યલીલામ્ ॥૬૧॥

અવચૂર્ણિઃ- યસ્મિન્ પ્રાસાદે સહદયહૃદયાનંદકાન્ દૃષ્ટિભેદાન્ આવર્તયંત્યાઃ કુર્વંત્યાઃ તાલગીતસ્ફુટપટહમૃદંગાનુગાં સદૃશીં લાસ્યલક્ષ્મીં નાટકલક્ષ્મીં તન્વંત્યાઃ નર્તક્યાઃ બિંબોપનીતૈઃ પ્રતિબિંબપ્રાપ્તૈઃ નવનવકરણૈરંગાદિવાલનૈઃ હસ્તચારીપ્રપંચૈઃ હસ્તચાલનનિવહૈઃ નૃત્યન્ રજતભૂઃ એક સ્તંભઃ નર્તનાચાર્યલીલાં સ્પૃશતિ । “લાસ્યં નાટ્યં ચ તાંડવં” इति नाममाला ॥૬૧॥

ભાવાર્થ - તે કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર એક રૂપાનો સ્તંભ હતો. તેની અંદર સહદય પુષ્પોના હૃદયને આનંદ આપનારા કટાક્ષોને દર્શાવતી, તાલ, ગીત, ઢોલક અને મૃદંગને અનુસરી નાચતી શોભાને વિસ્તારતી એક નર્તકીના નવનવા હાથના અભિનય - લટકા પ્રતિબિંબિત

થતા હતા, તેથી તે સ્તંભ નૃત્ય કરતો નૃત્યાચાર્યની લીલાને ધારણ કરતો હતો. ૬૧

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી કવિએ કુમારવિહાર પ્રાસાદમાં થતી નૃત્ય ક્રીડાને ચમત્કારી રીતે વર્ણવી છે. તે પ્રસાદમાં કોઈ નાચ કરનારી સ્ત્રી નૃત્ય કરતી હતી. નૃત્યની અંદર સહૃદય પુરૂષોના હૃદયને આનંદ આપનારા કટાક્ષોને તે દર્શાવતી હતી વળી તાલ ગીત, ઢોલક તથા મૃદંગના નાદને અનુસરી પોતાનું નૃત્ય ચલાવતી હતી. તે સાથે તે પોતાના હાથના અભિનય કરતી હતી. આ બધો તેણીનો દેખાવ તે પ્રાસાદના એક સ્તંભમાં પ્રતિબિંબિત થવાથી - તે સ્તંભ જાણે નૃત્યાચાર્ય હોય તેવો દેખાતો હતો. રૂપેરી સ્તંભની અંદર નાચ કરનારીનું પ્રતિબિંબ પડતું હતું, તેથી તે જાણે નૃત્યનું શિક્ષણ આપનાર નૃત્યાચાર્ય હોય, તેવો દેખાતો હતો. નૃત્યાચાર્ય જેવી રીતે અભિનય કરી બતાવે, તેવી રીતે તેની શિષ્યા નર્તકીઓ તેને અનુસરીને અભિનય કરે છે. એ નૃત્ય શિક્ષણની પદ્ધતિ પ્રખ્યાત છે. ૬૧

વલ્ગામુન્મથ્ય રથ્યૈઃ પ્રતિહતગતિના ભાનુના નિંદ્યમાનો

યુદ્ધશ્રદ્ધૈઃ પ્રતીભપ્રભવરવધિયા દિગ્ગજૈર્નિંદ્યમાનઃ ।

યસ્યાદ્વૈતં ત્રિલોક્યામુપરમવિમુખો ઘોષયન્નુચ્છઘોષં

શ્રદ્ધાલૂનાં ત્રિસંધ્યં પટુપટહરવો ધૂપવેલાં બ્રવીતિ ॥૬૨॥

અવચૂર્ણિઃ - વલ્ગામુન્મથ્ય^૧ ત્રોટયિત્વા રથ્યૈઃ રથસ્ય યોગ્યાશ્વૈઃ પ્રતિહતગતિના ભાનુના નિંદ્યમાનઃ પ્રતીભપ્રભવરવધિયા યુદ્ધશ્રદ્ધૈઃ દિગ્ગજૈર્નિંદ્યમાનઃ આનંદ્યમાનઃ ત્રિલોક્યાં યસ્ય પ્રાસાદસ્ય અદ્વૈતં એકત્વં ઉચ્છઘોષં યથા સ્યાન્નત્થા ઘોષયન્ કથયન્ ઉપરમવિમુખઃ પટુપટહરવઃ શ્રદ્ધાલૂનાં શ્રદ્ધા વાસના વિદ્યતે યેષાં તે શ્રદ્ધાલવઃ શ્રદ્ધાયા આલુ પ્રત્યયઃ સ્ત્રીપુરુષાણાં ત્રિસંધ્યં ત્રિકાલં

ધૂપવેલાં અર્થાત્ દેવપૂજાવેલાં બ્રવીતિ પ્રથયતિ । ઉપરમ સ્થિતિસ્તસ્ય વિમુખઃ ॥૬૨॥

ભાવાર્થ - તે કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર થતો મોટો નગારાનો અવાજ ઉંચે પ્રમાણે ઘોષાણા કરી શ્રદ્ધાવાળા લોકોને ત્રણે કાળ ધૂપ કરવાની વેળા જણાવે છે. અને અવિરતપણે ત્રણ લોકમાં તે પ્રાસાદની અદ્વિતીયતા પ્રગટ કરે છે. જ્યારે તે ધ્વનિ પ્રગટ થાય છે, ત્યારે સૂર્યના ઘોડાઓ લગામને તોડાવે છે, તેથી સૂર્યની ગતિ હાણાંતા સૂર્ય તે ધ્વનિની નિંદા કરે છે. અને તેને સાંભળી યુદ્ધની શ્રદ્ધાવાળા દિગ્ગજેન્દ્રો પોતાની સામે આવેલા બીજા હાથીથી ઉત્પન્ન થયેલા શબ્દની બુદ્ધિથી તેઓ આનંદ પામે છે. ૬૨

વિશેષાર્થ - તે કુમારવિહાર ચૈત્યમાં જ્યારે ધૂપ કરવાના વખતના નગારાનો ધ્વનિ થાય છે, ત્યારે ધૂપ પૂજા કરવાની ઈચ્છાવાળા લોકોને તે સમયની સૂચના થાય છે. વળી તે ધ્વનિ ‘આ પ્રાસાદ જગત્માં અદ્વિતીય છે’ એમ જણાવે છે. આ ધ્વનિનો અવાજ એટલો મોટો થાય છે કે જેથી આકાશ માર્ગે જતાં સૂર્યના ઘોડાઓ ભડકી પોતાની લગામ તોડાવે છે, એટલે સૂર્યની ગતિમાં ભંગ થવાથી સૂર્ય તેની નિંદા કરે છે. બીજી તરફ દશ દિશાઓમાં રહેલા દિગ્ગજને કે જેઓ હંમેશા યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છા રાખે છે, તેઓ તે વખતે સમજે છે કે, પોતાની સામે થયેલા કોઈ બીજા ગજેન્દ્રનો આ ધ્વનિ છે, તેથી તેઓ સામે થવાને તૈયાર થાય છે, પણ જ્યારે કોઈ પ્રતિગજેન્દ્ર તેમના જોવામાં આવતો નથી એટલે તેઓ નાખુશ થાય છે અને તેથી તેની નિંદા કરે છે. આ ઉપરથી તે પ્રાસાદમાં ધૂપવાદના ધ્વનિની પ્રૌઢતા દર્શાવી છે. ૬૨

કૂપસ્તંભાનુકારં સ્પૃશતિ સિતપટોદ્ભાસિતસ્વર્ણદંડે
તન્વાને કાંતિદૃષ્ટિં દિશિ દિશિ કલશે કર્ણધારે શિરઃસ્થે ।
લાવણ્યાદ્વૈતભાજિ^૧ સ્ફટિકમણિશિલારાશિરોચિપયોધૌ^૨
પૂર્ણ રત્નૈરનંતૈર્વહતિ યદનિશં યાનપાત્રસ્ય લક્ષ્મીમ્ ॥૬૩॥

અવચૂર્ણિઃ- અનંતૈઃ રત્નૈઃ પૂર્ણ યચ્ચૈત્યં કૂપસ્તંભાનુકારં સ્પૃશતિ સતિ સિતપટોદ્ભાસિતસ્વર્ણદંડે દિશિ દિશિ કાંતિદૃષ્ટિં તન્વાને શિરઃસ્થે કલશ એવ કર્ણધારે લાવણ્યાદ્વૈતભાજિ સ્ફટિકમણિશિલારાશિરોચિઃપયોધૌ યાનપાત્રસ્ય લક્ષ્મીં શોભાં અનિશં વહતિ કૂપસ્તંભઃ ‘કુઆથંભ’ इति પ્રસિદ્ધઃ । સિતપટઃ ‘સદ્’ इति પ્રસિદ્ધઃ તેન ઉદ્ભાસિતઃ અલંકૃતો યઃ સૌવર્ણદંડઃ તસ્મિન્ । સૌમ્યદૃષ્ટિં (કાંતિરેવ દૃષ્ટિઃ તાં તથા) । કર્ણ અરિત્રં આતલં ધારયતીતિ કર્ણધારઃ નાસ્તુત તસ્મિન્ । લાવણ્યં સૌભાગ્યં પક્ષે લાવણ્યં પાનીયં । સ્ફટિકમણિશિલારાશીનાં રોચિષઃ કાંતયસ્તા એવ પયોધિઃ સમુદ્રઃ તસ્મિન્^૩ યાનપાત્રં પ્રવહણં તસ્ય ॥૬૩॥

ભાવાર્થ - જે કુમારવિહાર ચૈત્ય હંમેશાં વહાણની શોભાને ધારણ કરે છે, તેના શિખર ઉપર આવેલ ઉજ્જ્વલ પતાકાથી પ્રકાશિત એવો સુવર્ણ દંડ કૂપસ્થંભ (ડોલ)ની તુલ્યતાને પ્રાપ્ત કરે છે અને મસ્તક ઉપર આવેલો કલશ ખલાસીની જેમ પ્રત્યેક દિશામાં સુંદર કાંતિરૂપી દૃષ્ટિને વિસ્તારે છે. સ્ફટિકમણિની શિલાઓના સમૂહની કાંતિનો સમુદ્ર સર્વત્ર લાવણ્યમય છે અને પોતે અસંખ્ય રત્નોથી પરિપૂર્ણ છે. ૬૩

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી કવિ કુમારવિહાર પ્રાસાદને વહાણની ઉપમા આપે છે. વહાણમાં જેમ ઉંચો ડોલ હોય છે, તેમ અહિં સફેદ

પતાકાવાળો સુવર્ણનો ધ્વજદંડ છે. વહાણ ઉપર અગ્રભાગે ખલાસી બેસે છે અને તે પોતાની દષ્ટિ સર્વ દિશાઓમાં વિસ્તારે છે, તેમ આ પ્રાસાદ ઉપર કલશ પ્રત્યેક દિશામાં પોતાની કાંતિફૂલો દષ્ટિને વિસ્તારે છે. વહાણમાં જેમ સમુદ્રના અનેક રત્નો ભરેલા હોય છે, તેમ આ પ્રાસાદ અનેક રત્નોથી પરિપૂર્ણ છે. અને તેની અંદર સ્ફટિકમણિની શિલાઓની કાંતિનો સમૂહ રહેલો છે. આવી રીતે તે પ્રાસાદ એક સુંદર વહાણની શોભાને પ્રાપ્ત કરે છે. ૬૩

સ્તુત્યાભિર્મર્ત્યસાર્થૈરનિમિષનયનાંભોરુહાભિઃ સમંતાત્
પાંચાલીભિઃ સમેતૈઃ સ્ફુટમતિગુરુભિર્મેધ્યમધ્યં વિમાનૈઃ ।
ઉન્મીલદ્ભદ્રવેદીપ્રણયિહરિહયોત્કૃષ્ટમષ્ટાપદાઢ્યં
કૃત્વાધઃ સ્વર્ગિધામ સ્થિતમમૃતસમુત્પત્તિગુર્વ્યાં યદુર્વ્યામ્ ॥૬૪॥

અવચૂર્ણિઃ- મર્ત્યસાર્થૈઃ સ્તુત્યાભિઃ સ્તવનીયાભિઃ
અનિમિષનયનાંભોરુહાભિઃ પાંચાલીભિઃ પુત્રિકાભિઃ પક્ષે દેવીભિઃ સમેતૈઃ
સહિતૈઃ સ્ફુટં પ્રકટં અતિગુરુભિઃ વિમાનૈઃ મેધ્યં પવિત્રં મધ્યં (યસ્ય તત્)
ઉન્મીલદ્ ભદ્રવેદીપ્રણયિહરિહયોત્કૃષ્ટં અષ્ટાપદાઢ્યં સ્વર્ગિધામ સુરાલયં
અધઃકૃત્વા યચ્ચૈત્યં અમૃતસમુત્પત્તિગુર્વ્યાં ઉર્વ્યાં પૃથિવ્યાં સ્થિતં અસ્તિ ।
અમૃતં મોક્ષસ્તસ્ય સમુત્પત્તિઃ સમુદ્ભવસ્તેન ગુર્વી પક્ષે અમૃતં સુધા । મર્ત્યાઃ
મનુષ્યાઃ । ઉન્મીલંતો વિનિદ્રાઃ । ભદ્રસિંહાસનસ્થા યે હરયઃ સિંહાઃ હયા
અશ્વાસ્તૈરુત્કૃષ્ટં પ્રધાનમ્ ॥૬૪॥

ભાવાર્થ - જે કુમારવિહાર ચૈત્યનો મધ્ય ભાગ મનુષ્યોના સમૂહે પ્રશંસા કરવા યોગ્ય અને જેમના નેત્રક્રમલ નિમેષ રહિત છે એવી પુતળીઓ વડે યુક્ત અને અતિ મોટા એવા વિમાનોથી પવિત્ર છે, મંગલ સિંહાસન પર બેઠેલા દેદીપ્યમાન સિંહ અને ઘોડાના પુતળાઓથી જે ઉત્કૃષ્ટ છે અને જે અષ્ટાપદથી વ્યાપ્ત છે, તે ચૈત્ય

અમૃતની ઉત્પત્તિથી મોટી એવી પૃથ્વી ઉપર દેવતાઓના ધામ રૂપ સ્વર્ગનો તિરસ્કાર કરીને રહેલું છે. ૬૪

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી ગ્રંથકારે કુમારવિહારચૈત્યને વ્યતિરેકાલંકારથી સ્વર્ગથી અધિકપણે વર્ણવ્યું છે. સ્વર્ગની અંદર રહેનારી દેવીઓ નિર્નિમેષ દષ્ટિવાળી હોય છે અને તેઓ વિમાનમાં બેસી ફરે છે. તેમ આ ચૈત્યની અંદર નિર્નિમેષ દષ્ટિવાળી પુતળીઓ વિમાનમાં ચીતરેલી છે. જેમ સ્વર્ગમાં ઈંદ્ર અને તેનો ઘોડો રહે છે, તેમ આ ચૈત્યમાં સિંહ અને ઘોડાના પુતળા છે. હરિનો અર્થ ઇંદ્ર અને સિંહ બન્ને થાય છે. સ્વર્ગના ધામ સમીપ અષ્ટાપદ છે, તેમ અહિં અષ્ટાપદનું ચિત્ર છે તેમ જ અષ્ટાપદ જાતના મૃગલાના ચિત્રો છે. સ્વર્ગમાં અમૃતની ઉત્પત્તિ છે, તેમ આ ચૈત્યમાં અમૃત-મોક્ષની ઉત્પત્તિ થાય છે. તેથી આ ચૈત્ય સ્વર્ગ લોકનો તિરસ્કાર કરીને ઉત્કૃષ્ટતાથી રહેલું છે. ૬૪

નીતાન્યત્યંતરૂઢૈરવચનવિષયં સાત્વિકૈર્વિકલવત્ત્વં

સાક્ષાદસ્તાનુષંગાન્યપિ નિકટબૃહલ્લોકલજ્ઞાવશેન ।

બિંબાન્યન્યોન્યમચ્છસ્ફટિકમણિશિલાસ્તંભયષ્ટિપ્રવિષ્ટા-

ન્યાશ્લિષ્યાશ્લિષ્ય યસ્મિન્ વિદધતિ મિથુનાન્યંગકંઙ્કૂવિનોદમ્ ॥૬૫॥

અવચૂર્ણિઃ- યસ્મિન્ પ્રાસાદે અત્યંતરૂઢૈઃ સાત્વિકૈરવચનવિષયં વચનાગોચરં વિકલવત્ત્વં નીતાનિ નિકટબૃહલ્લોકલજ્ઞાવશેન સાક્ષાદસ્તાનુષંગાન્યપિ અન્યોન્યં અચ્છસ્ફટિકમણિશિલાસ્તંભયષ્ટિપ્રવિષ્ટાનિ બિંબાનિ મિથુનાનિ અન્યોઽન્યમાશ્લિષ્યાશ્લિષ્ય અંગકંઙ્કૂવિનોદં વિદધતિ । અત્યંતરૂઢૈરતિપ્રૌઢૈઃ^૧ સાત્વિકૈઃ મદનોદીપકભાવૈઃ વિકલવત્ત્વં ક્લીબત્ત્વં સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષં । પાર્શ્વસ્થો બૃહલ્લોકસ્તસ્ય લજ્ઞા તસ્યા વશાત્

અસ્તાનુષંગાન્યપિ ક્ષિપ્તસંગાન્યપિ । અંગકંઢૂવિનોદં સુરતવિનોદં । મિથુનાનિ પુંસ્ત્રીયુગ્માનિ ॥૬૫॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યની અંદર આવેલા સ્ત્રી પુરૂષોનાં જોડલાં અતિ આસક્ત એવા સાત્ત્વિકભાવ વડે અનિર્વચનીય એવી આતુરતાને પામેલા પણ પાસે જતા આવતા લોકોની શરમને લઈને પરસ્પર સાક્ષાત્ સંગને નહિં પામેલા, તથાપિ નિર્મળ સ્ફટિક મણિની શિલાના સ્તંભમાં પડેલા પરસ્પર પોતાના પ્રતિબિંબોને આલિંગન કરી કરી પોતાના શરીરની ખુજલીનો વિનોદ કરે છે. ૬૫

વિશેષાર્થ - તે કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર આવતા સ્ત્રીપુરૂષોના જોડાં સાત્ત્વિક ભાવ ઉત્પન્ન થવાથી આતુર થઈ જતાં પણ ત્યાં નજીક જતા આવતાં લોકોની શરમને લઈને તેઓ પરસ્પર સાક્ષાત્ મળતા ન હતા; તથાપિ ત્યાં જડેલી સ્ફટિકમણિની નિર્મળ શિલાના સ્તંભમાં તેમના પ્રતિબિંબો પડતાં હતાં, તે પ્રતિબિંબોને આલિંગન કરી કરી તેઓ પોતાના શરીરની ખુજલીનો - ભોગનો વિનોદ લેતા હતા. આ ઉપરથી તે ચૈત્યમાં સ્ફટિકમણિઓની સમૃદ્ધિ દર્શાવી છે. ૬૫

**ભિત્તિસ્તંભપ્રકોષ્ટાન્ સ્ફુટરુચિપટલીમૈત્ર્યરોચિષ્ણુદેહાન્
ચક્ષુઃસાંમુખ્યભાજઃ પ્રતિનિધિતરલાન્ સાદરં વીક્ષમાણઃ ।
કોણાદિચ્છાદિતાનામપિ મુદમમુદં તુષ્ટરુષ્ટાનનાનાં
યસ્મિન્ ગંધર્વલોકઃ કલયતિ બહિરપ્યાસિતો મધ્યગાનામ્ ॥૬૬॥**

અવત્તૂર્ણિઃ - યસ્મિન્ પ્રાસાદે સ્ફુટરુચિપટલીમૈત્ર્યરોચિષ્ણુદેહાન્ ચક્ષુઃસાંમુખ્યભાજઃ પ્રતિનિધિતરલાન્ ભિત્તિસ્તંભપ્રકોષ્ટાન્ સાદરં વીક્ષમાણઃ બહિરપિ આસિતો ગંધર્વલોકઃ કોણાદિચ્છાદિતાનામપિ તુષ્ટરુષ્ટાનનાનાં મધ્યગાનાં પુરુષાણાં મુદં અમુદં કલયતિ જાનાતિ । પ્રકોષ્ટાન્ કોણાન્ । પ્રતિનિધિઃ પ્રતિબિંબં^૧ । સ્ફુટરુચિપટલ્યા મૈત્ર્યં સૂર્યત્વં તદ્વદ્રોચિષ્ણુદેહાન્ ॥૬૬॥

ભાવાર્થ - સ્ફુટ એવી કાંતિના સમૂહને લીધે સૂર્યની જેમ જેમના દેહ પ્રકાશમાન થઈ ગયેલા છે, જેઓ નેત્રોની સન્મુખ રહેલા છે અને જેઓ પ્રતિબિંબોને લઈને ચંચળ દેખાય છે, એવા ભીંતોના સ્તંભોના પ્રકોષ્ટને આદરથી અવલોકન કરતો ગંધર્વલોક જે ચૈત્યની બહાર બેસારવામાં આવેલો છે, તો પણ ચૈત્યના મધ્ય ભાગે રહેલા મનુષ્યો કે જેઓ ખૂણા વગેરેથી ઢંકાઈ રહેલા છે, તેથી તેમના મુખ સંતોષ તથા રોષથી યુક્ત થયેલા છે, તે તેમના આશયને જાણે છે. ૬૬

વિશેષાર્થ - તે કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર ગંધર્વલોક તેની બાહર બેઠેલા છે, તો પણ તે ચૈત્યની મધ્ય ભાગે બેઠેલા લોકોના આશયને જાણે છે. કારણ કે, જેઓ ચૈત્યના ખૂણા વગેરેથી આચ્છાદિત થયેલા છે, તેમના મુખ ઉપર રોષ ઉત્પન્ન થયેલો છે, પણ તેઓ ગંધર્વલોકને ચૈત્યની બાહર બેઠેલો જાણી મુખ ઉપર સંતોષ ધારણ કરે છે. વળી તે ગંધર્વલોક ચૈત્યની દીવાલોના સ્તંભના પ્રકોષ્ટને આદરથી જુએ છે-જે પ્રકોષ્ટ સ્ફુટકાંતિથી સૂર્યની જેમ પ્રકાશમાન દેહવાળા થઈ રહ્યા છે અને તેઓ તેમના નેત્રોની સમીપે આવેલા છે, તેથી તેમના પ્રતિબિંબો તેઓની અંદર પડે છે. કહેવાનો આશય એવો છે કે, કુમારવિહારપ્રાસાદની અંદર હમેશાં ગંધર્વલોક આવી ગંમત કરે છે. ॥૬૬॥

गीतज्ञैर्वार्यमाणैरपि किमपि जिनस्याज्ञया श्राद्धलोकै-

र्घटानां ताडितानां प्रतिरवमुखरस्तारटंकारपूरः ।

तांस्तान् क्लेशोपनीतान् श्रुतिषु मधुमुचो गेयवाद्यप्रभेदान्

व्यर्थीकुर्वन् सशोकं विरचयति चिरं यत्र गंधर्वलोकम् ॥६७॥

અવચૂર્ણિઃ - યત્ર ગીતજ્ઞૈઃ ગેયશાસ્ત્રજ્ઞૈઃ કિમપિ કિંચિદપિ^૧ વાર્યમાણૈરપિ શ્રાદ્ધલોકૈઃ જિનસ્ય આજ્ઞયા જિનભક્ત્યા તાડિતાનાં ઘંટાનાં પ્રતિરવમુખરઃ શ્રુતિષુ શ્રવણેષુ મધુમુચઃ ક્લેશોપનીતાન્ તાંસ્તાન્ ગેયવાદ્યપ્રભેદાન્ વ્યર્થીકુર્વન્ તારટંકારપૂરઃ ગંધર્વલોકં ચિરં સસોકં વિરચયતિ ॥૬૭॥

ભાવાર્થ - સંગીતને જાણનારા લોકોએ વારેલા છતાં પણ જિનભગવંતની આજ્ઞાને-ભક્તિને લઈને શ્રાવકોએ વગાડેલી ઘંટાઓના દીર્ઘ ટકોરાનો સમૂહ કે જે પ્રતિધ્વનિથી વાગતો હતો, તે ઘણી મહેનતથી કરવામાં આવેલા અને શ્રવાણની અંદર માધુર્યને આપનારા ગીત તથા વાદ્યના ભેદને વ્યર્થ કરે છે, તેથી તે ચૈત્યની અંદર રહેલા ગંધર્વ લોકોને તે ઘંટાના ટકોરાનો સમૂહ ચિરકાલ શોકસહિત કરે છે. ૬૭

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકમાં ગ્રંથકાર કુમારવિહાર ચૈત્યના દર્શનના માહાત્મ્યને દર્શાવે છે, તે ચૈત્યની અંદર એટલા બધા ભાવિક શ્રાવકો દર્શને આવે છે કે, તેમણે કરેલા ઘંટાઓના નાદોનો સમૂહ ત્યાં ગાયન કરનારા ગંધર્વોને શોકસહિત કરી નાખે છે. કારણ કે, ઘંટાઓના શબ્દો અને તેમનો પ્રતિધ્વનિ સંગીતના માધુર્યનો ભંગ કરે છે. તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, તે ચૈત્યની અંદર ઘણાં દર્શન કરનારા અને ગાયન કરનારા ગંધર્વો આવ્યા કરે છે. ૬૭

મુહ્યંત્યો નીલભાસિ દ્રુતતરગતયો દ્વારિ સૂર્યોપલાનાં
હૃષ્યન્ત્યઃ પુત્રિકાસુ પ્રચકિતમનસઃ પીઠપંચાનનેભ્યઃ ।
ક્લામંત્યઃ શ્રાદ્ધબાઘૈઃ પુલકિતવપુષો વલ્લભાંગાનુષંગૈ-
ર્નૃત્યંત્યસ્તૂર્યનાદૈર્વિદધતિ સુદૃશો યત્ર યૂનાં પ્રમોદમ્ ॥૬૮॥

અવચૂર્ણિઃ - યત્ર પ્રાસાદે નીલભાસિ સૂર્યોપલાનાં દ્વારિ મુહ્યંત્યઃ
દ્રુતતરગતયઃ પુત્રિકાસુ હૃષ્યંત્યઃ પીઠપંચાનનેભ્યઃ પ્રચકિતમનસઃ શ્રાદ્ધબાધૈઃ
ક્લામંત્યઃ વલ્લભાનુષંગૈઃ પુલકિતવપુષસ્તૂર્યનાદૈર્નૃત્યંત્યઃ સુદૃશઃ સ્ત્રિયઃ યૂનાં
પ્રમોદં વિદધતિ । દ્વાઃશબ્દઃ સ્ત્રિયાં વ્યંજનાંતઃ । યૂનાં તરુણાનામ્ ॥૬૮॥

ભાવાર્થ - તે કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર આવનારી સુંદરીઓ
નીલમણિની કાંતિવાળા દ્વારમાં મુંઝાઈને ઉતાવળી ચાલતી,
સૂર્યકાંતમણિઓની પુતળીઓને જોઈ ખુશી થતી, પીઠ ઉપર આવેલા
કેશરી સિંહની પ્રતિમા જોઈ મનમાં ભય પામતી, શ્રાવકોની ભીડની
બાધાથી સંકોચાતી, પોતાના પતિઓના અંગ સાથે મળવાથી શરીરે
પુલકાવલી ધારણ કરતી અને વાજિંત્રોના નાદોથી નૃત્ય કરતી યુવાન
પુરૂષોને હર્ષ આપતી હતી. ૬૮

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી ગ્રંથકાર તે પ્રાસાદના ઐશ્વર્યને
અલંકારિક ભાષાથી વર્ણવે છે. અને તે પ્રાસાદમાં દર્શન કરવાને આવતી
સ્ત્રીઓની વિવિધ પ્રકારની ચેષ્ટાઓ વર્ણવે છે. નીલમણિ, સૂર્યકાંતમણિ,
સિંહની પ્રતિમાઓ, શ્રાવકોની ભીડ, પતિઓના અંગનો સ્પર્શ અને
વાજિંત્રોના નાદથી તે સ્ત્રીઓની વિવિધ ચેષ્ટાઓ થાય છે. અને તે
જોઈ ત્યાં આવનારા યુવાન પુરૂષોને આનંદ ઉપજે છે. ૬૮

સ્વાં સ્વાં નિર્વર્ણ્ય ભિત્તૌ પ્રતિકૃતિરચનાં પ્રેયસીવિભ્રમેણ

ભ્રાંત્વા ભ્રાંત્વા પ્રરોહન્નવનવપુલકં યત્ર નૃત્યંતિ સઘઃ ।

આરાવૈસ્તારમંદ્રૈર્વિધુરિતહરિતાં કેકિપારાપતાનામ્

વૃંદાન્યાલોક્ય કસ્કઃ કલયતિ ન મુદં તીવ્રશોકોઽપિ લોકઃ ॥૬૯॥

અવચૂર્ણિઃ - યત્ર પ્રાસાદે ભિત્તૌ પ્રેયસીવિભ્રમેણ સ્વાં પ્રતિકૃતિરચનાં
નિર્વર્ણ્ય ભ્રાંત્વા ભ્રાંત્વા ભ્રમરીર્દત્ત્વા પ્રરોહન્નવપુલકં યથા સ્યાત્તથા સઘઃ

નૃત્યંતિ તારમંદ્રૈશારાવૈર્વિધુરિતહરિતાં કેકિપારાપતાનાં વૃંદાનિ આલોક્ય
સશોકોઽપિ કસ્કો લોકો મુદં ન કલયતિ । પ્રતિબિંબરચનાં જ્ઞાત્વા
ઉદગચ્છન્નવરોમાંચં મુખરિતદિશામ્ ॥૬૧॥

ભાવાર્થ - તે કુમારવિહારચૈત્યની અંદર દીવાલોની અંદર
પોતપોતાના પ્રતિબિંબોની રચના જોઈ પોતાની પ્રિયાઓના ભ્રમથી
ભમી ભમી નવીન રોમાંચને ધારણ કરી નૃત્ય કરતા અને લાંબા તથા
મંદ સ્વરોથી દિશાઓને ગજવતા એવા મયૂર તથા પારેવાના ટોળાઓને
જોઈ ક્યા લોકો તીવ્ર શોકવાળા હોય તો પણ હર્ષને નથી ધારણ
કરતા ? અર્થાત્ સર્વે લોકો હર્ષને ધારણ કરે છે. ૬૯

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકમાં કુમારવિહાર ચૈત્યની દીવાલોની
શોભા દર્શાવી છે. તે દીવાલોની અંદર એવા સુંદર રત્નો જડેલા હતા
કે, જેની અંદર ત્યાં આવનારા મયૂર તથા પારેવા પક્ષીઓના પ્રતિબિંબો
પડતા હતા. જ્યારે તે પક્ષીઓ પોતાના પ્રતિબિંબોને જોતાં ત્યારે તેઓને
પોતાની માદાઓનો ભ્રમ થઈ આવતો, તેથી તે શરીરે રોમાંચને ધારણ
કરી નાચતા અને પોતાના લાંબા તથા મંદ સ્વરોથી દિશાઓને ગજવી
મુક્તા હતા. આ દેખાવ જોઈ શોકવાળા લોકો પણ ખુશી થઈ જતા
હતા. ૬૯

यस्य श्रोतुं गुणौघं त्रिभुवनमहितं शंसितुं चारिमाणं
नंतुं पूजां च कर्तुं यदधिनिवसतो देवदेवस्य भूयः ।
जंभारातिः सदैव स्पृहयति मनसा लोचनानामिवोद्यद्-
बाष्पस्नातः सहस्रं श्रुतिरसनशिरःपाणिपंकेरुहाणाम् ॥७०॥

અવચૂર્ણિઃ- યદધિનિવસતો યસ્ય દેવદેવસ્ય ત્રિભુવનમહિતં ગુણૌઘં
શ્રોતું ચારિમાણં શંસિતું નંતું પૂજાં ચ કર્તું સદૈવ જંભારાતિરિંદ્રઃ ઉદ્યદ્બાષ્પસ્નાતો

લોચનાનાં સહસ્રમિવ ભૂયઃ શ્રુતિરસનશિરઃપાણિપંકેરુહાણાં સહસ્રં સ્પૃહયતિ ।
 યસ્મિન્નધિ યદધિ પ્રાસાદમધ્યે इत्यर्थः ‘વિભક્તિસમીપ.’ (સિદ્ધહેમ. ૩/
 ૧/૩૧) ઇતિ સૂત્રેણાવ્યયીભાવસમાસઃ । જંભારાતિઃ ઇંદ્રઃ । નિર્ગછન્નેત્રાંબુસ્નપિતઃ ।
 સહસ્રમિત્યત્ર ‘સ્પૃહેર્વ્યાપ્યં વા’ (સિદ્ધહેમ. ૨/૨/૨૬) ઇતિ દ્વિતીયા ।
 રસનાશબ્દઃ પુંલ્લીલિંગઃ ॥૭૭॥

ભાવાર્થ - જે કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર વાસ કરીને રહેલા દેવાધિદેવ પ્રભુનો ત્રાણ ભુવનને પૂજ્ય એવો ગુણોનો સમૂહ વારંવાર સાંભળવાને, તેમના સૌંદર્યની પ્રશંસા કરવાને, તેમને નમવાને, અને તેમની પૂજા કરવાને ઉત્પન્ન થયેલા પ્રેમાશ્રુથી ન્હાએલો ઈંદ્ર હંમેશાં પોતાના નેત્રોની જેમ હજાર કાન, જિહ્વા, મસ્તક અને હસ્ત કમલોની સદા સ્પૃહા રાખે છે. ૭૦

વિશેષાર્થ - તે કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર રહેલા શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુના ગુણોને સાંભળવાને, તેમના સૌંદર્યની પ્રશંસા કરવાને, તેમને નમવાને અને તેમની પૂજા કરવાને ઈંદ્ર એટલો બધો ઉત્સુક છે કે, તેને માટે જેમ પોતાને હજાર નેત્રો છે, તેવી રીતે હજાર કાન, હજાર જિહ્વા, હજાર મસ્તક અને હજાર હાથની ઇચ્છા કરે છે. અર્થાત્ તે મનમાં એવું ધારે છે કે, “જેમ મારે હજાર આંખો છે, તેમ જો હજાર કાન, હજાર જીભો, હજાર મસ્તકો અને હજાર હાથો હોય તો વધારે સાડું. તેનાથી હું આ પાર્શ્વનાથ પ્રભુના ગુણોનું શ્રવણ, તેમના સૌંદર્યની પ્રશંસા અને તેમની પૂજા કરી મારા આત્માને કૃતાર્થ કડું. કહેવાનો આશય એવો છે કે, તે કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર રહેલી શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિમા એવી મહિમાવંત હતી, કે જેને માટે ઈંદ્ર આવી ઉત્તમ સ્પૃહા રાખતો હતો. ૭૦

શ્રાદ્ધાઃ પુણ્યવિધિત્સયા ગુરુરુજો રોગાપહારેચ્છયા
 દક્ષાઃ શિલ્પદિદક્ષયા કુવપુષઃ સૌભાગ્યભાગ્યાશયા ।
 ક્ષીણાર્થા ધનકામ્યયા રસજુષઃ સંગીતકશ્રદ્ધયા
 મૃત્યાઃ પ્રાભવલિપ્સયા તનુમૃતો યત્રાસતે સંતતમ્ ॥૭૧॥

અવચૂર્ણિઃ- યત્ર પ્રાસાદે સંતતં શ્રાદ્ધાઃ શ્રાવકાઃ તનુમૃતઃ
 પુણ્યવિધિત્સયા ગુરુરુજો મહદ્રોગાઃ^૧ રોગાપહારેચ્છયા દક્ષાઃ શિલ્પદિદક્ષયા
 કુવપુષઃ સૌભાગ્યભાગ્યાશયા ક્ષીણાર્થા ધનકામ્યયા રસજુષઃ સંગીતકશ્રદ્ધયા
 મૃત્યાઃ પ્રાભવલિપ્સયા આસતે તિષ્ઠંતિ । વિધિત્સા ચિકીર્ષા^૨ । દિદક્ષયા^૩
 દૃષ્ટમિચ્છયા । આશયા વાંછયા । ધનકામ્યયા ધનવાંછયા । રસઃ શૃંગારાદિઃ
 તં જુષંતીતિ તજ્જુષઃ ક્ષિપ્ સંગીતકં નાટકં તસ્ય શ્રદ્ધા ભાવસ્તયા તનુમૃતઃ
 સર્વત્ર પ્રયોજ્યં । પ્રમોર્ભવિઃ પ્રાભવં ॥૭૧॥

ભાવાર્થ - શ્રાવકો પુણ્ય કરવાની ઈચ્છાથી, મહારોગીઓ
 રોગોને દૂર કરવાની ઈચ્છાથી, ચતુર પુરુષો કારીગરી જોવાની ઈચ્છાથી,
 કુરૂપ લોકો સૌંદર્યના ભાગ્યની આશાથી, નિર્ધન પુરુષો દ્રવ્યની
 કામનાથી, રસિક પુરુષો સંગીતની શ્રદ્ધાથી અને સેવકો સ્વામીપાત્રું
 મેળવવાની ઈચ્છાથી જે ચૈત્યની અંદર હંમેશાં રહ્યા કરે છે. ૭૧

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી ગ્રંથકાર જણાવે છે કે, તે ચૈત્ય એટલું
 બધું ઉત્તમ છે કે, ઘણા લોકોને તેમાંથી વિવિધ પ્રકારના આનંદ મળે
 છે. શ્રાવકોને પુણ્ય મળે છે, રોગીઓ પોતાના રોગને દૂર કરી શકે છે,
 ચતુર પુરુષો તેની કારીગરી જોઈ ખુશી થાય છે, કુરૂપ લોકો તેની સેવાથી
 સૌંદર્યને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, નિર્ધન પુરુષો દ્રવ્યની કામના મેળવી શકે
 છે. રસિક પુરુષોને ત્યાં સંગીતનો આનંદ મળે છે અને સેવા વૃત્તિ કરનારા
 પુરુષો તે ચૈત્યની સેવાથી સ્વામિપણાનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ૭૧

૧ A - મહદ્રોગાક્રાંતા લોકાઃ, ૨ A - કર્તુમિચ્છા, ૩ A - દિદક્ષા દૃષ્ટમિચ્છા

દેવોઽયં કલધૌતજઃ શશિશિલાસ્તંભા અમી પુત્રિકા
 સેયં ચંચલકંકણા ગૃહમિદં નાટ્યસ્ય દૃશ્યાવધિઃ ।
 વ્યાખ્યાસંસદિયં વિરામમકરોન્નિર્માય યાં સૂત્રકૃત્
 ત્રૈલોક્યાદ્ભુતમીક્ષતાં પુનરમું રાજેવ ચિત્રાલયમ્ ॥૭૨॥

एतान् पश्यत चीनचीररचितांश्चंद्रोदयान् मौक्तिक-
 प्रालंबः पुनरेष यस्य घटने ब्रह्मापि जिह्मायते ।
 यक्षेंद्रश्च महाबलः पुनरयं सत्यावपातो नृणां
 यत्रैवं द्रविणाशया विवृणुते स्त्रैणाय देवार्चकः ॥७३॥ युग्मम् ॥

અવચૂર્ણિઃ- કલધૌતજઃ અયં દેવઃ અમી શશિશિલાસ્તંભાઃ
 ચંચલકંકણા સા ઇયં પુત્રિકા દૃશ્યાવધિ નાટ્યસ્ય ઇદં ગૃહં યાં નિર્માય સૂત્રકૃદ્
 વિરામમકરોત્ સેયં વ્યાખ્યાસંસદ્ પુના રાજેવામું ચિત્રાલયં एतान्
 चीनचीररचितान् चंद्रोदयान् पश्यत यस्य घटने ब्रह्मापि जिह्मायते स एष
 मौक्तिकप्रालंबः पुनर्यक्षेंद्रो महाबलः पुनरयं नृणां सत्यावपातः एवं अनेन प्रकारेण
 यत्र प्रासादे देवार्चकः स्त्रैणाय स्त्रीसमूहाय द्रविणाशया विवृणुते व्याख्यानयति ।
 विरामो निवृत्तिः । राज्ञा भूपः स इव । चित्रालयं । चित्रगृहं । मौक्तिकप्रालंबः
 मुक्ताहारः श्रीपार्श्वस्येति गम्यं । श्रीहेमाचार्य गुरवः तत्र सभ्याः कुमारपालादयः
 श्रीमंत इति व्याख्यासभा । सत्यावपातः^१ सत्यनिश्चयः ॥७२-७३॥ युग्मम् ॥

ભાવાર્થ - ‘આ દેવ શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુ સોનાના છે,’ ‘આ સ્તંભો
 ચંદ્રકાંતમણિના છે,’ ‘આ પુતલી ચંચલ કંકણવાળી છે,’ ‘આ દર્શનીય
 વસ્તુની અવધિ રૂપ નાટ્યગૃહ છે,’ ‘આ વ્યાખ્યાનશાળા છે, કે જેને
 રચીને સૂત્રધાર (સુધાર) વિરામ પામી ગયો છે.’ ‘વળી ત્રણ લોકમાં
 અદ્ભુત એવું આ ચિત્રાલય રાજાની જેમ જુઓ,’ ચીનાઈ વસ્ત્રોના

૧ A - કોશપાનફાલાગ્રહણાદિસ્થાનં સત્યનિર્ધારસ્થાનમ્ ।

રચેલા આ ચંદરવા વિલોકો, આ મોતીઓના ચંદરવાની ઝુલ કે જોને રચવામાં બ્રહ્મા પાણ વફ થઈ જાય છે, અને આ મહાબલ નામે યક્ષેન્દ્ર (પાર્શ્વયક્ષ) છે કે, જોને દેખી લોકોને તે સત્ય છે, એવું ભાન થાય છે.’ આ પ્રમાણે જોમાં તે પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પૂજા કરનાર પુરુષ પૂજારી સ્ત્રીઓને દ્રવ્યની આશાથી વર્ણન કરી બતાવે છે. ૭૨-૭૩

વિશેષાર્થ - તે કુમારવિહારચૈત્યની અંદર પ્રભુની પૂજા કરનાર પુરુષ પૂજારી સ્ત્રીઓની આગળ દ્રવ્ય લેવાની આશાથી વર્ણન કરે છે - એટલે તેઓને દ્રવ્ય મળે એવી આશાથી સ્ત્રીઓને તે ચૈત્યના ભાગ વર્ણન કરી બતાવે છે. તેમાં પ્રભુની મૂર્તિ, સ્તંભો, પુતળીઓ, નાટ્યગૃહ, વ્યાખ્યાનશાળા, ચિત્રગૃહ, ચીનાઈ વસ્ત્રના ચંદરવા, મોતીઓના ચંદરવાની ઝુલ, અને મહાબલ યક્ષેન્દ્ર (પાર્શ્વયક્ષ) એ બધા પદાર્થો બતાવે છે. ૭૨-૭૩

**આત્મીયં વીક્ષ્ય કાંતાપ્રતિનિધિસવિધે બિંબમાક્રીડમાનં
તત્કાલોદ્બુદ્ધકંપાં પરપુરુષધિયા ગાત્રયષ્ટિં વહંતઃ ।
આઘ્નંતશ્ચંચુકાંડૈરથ નચ્ચકુલિશૈરત્નભિત્તિઃ સચિત્રા
બાઘંતે રક્ષકાણાં ગણમરુણદૃશો યત્ર નિત્યં વિહંગાઃ ॥૭૪॥**

અવચૂર્ણિઃ - યત્ર પ્રાસાદે કાંતાપ્રતિનિધિસવિધે આક્રીડમાનં આત્મીયં બિંબં વીક્ષ્ય પરપુરુષધિયા તત્કાલોદ્બુદ્ધકંપાં ગાત્રયષ્ટિં વહંતઃ અથ પુનઃ ચંચુકાંડૈઃ નચ્ચકુલિશૈઃ સચિત્રા રત્નભિત્તિરાઘ્નંતઃ અરુણદૃશો વિહંગાઃ રક્ષકાણાં ગણં બાઘંતે । કાંતા વિહંગ્યસ્તાસાં પ્રતિનિધિઃ પ્રતિબિંબં તસ્ય સવિધે સમીપે આત્મીયં પ્રતિબિંબં આક્રીડમાનં વિલોક્ય ‘અયં પરપુરુષ’ ઇતિ તત્કાલોદ્બુદ્ધઃ ઉત્પન્નઃ કંપો યત્ર એવંવિધાં ગાત્રયષ્ટિં વહંતઃ અત એવ રુષાઽરુણદૃશઃ અત એવ ભિત્તિરાઘ્નંતઃ રક્ષકાણાં આરક્ષકાણાં ગણં સમૂહં બાઘંતે ઉચ્ચાટયંતિ । નચ્ચાનાં તીક્ષ્ણત્વેન વજ્રોપમાનં । ચંચુકાંડૈઃ ચંચુસમૂહૈઃ ॥૭૪॥

ભાવાર્થ - જે કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર પક્ષીઓ પોતાની માદાઓના પ્રતિબિંબની પાસે પોતાનું કીડા કરતું પ્રતિબિંબ જોઈ પરપુરુષની બુદ્ધિથી પોતાની ગાત્ર રૂપ યજ્ઞિને (લાકડીને) તત્કાલ કંપાયમાન કરતા, નેત્રોને રાતા કરતા, અને પોતાની ચંચુથી તથા નખ રૂપ વજ્રોથી તેની ચિત્ર સહિત રત્નમય દીવાલો પર તાડન કરતા તે ચૈત્યના રક્ષકોના ગણને હેરાન કરે છે. ૭૪

વિશેષાર્થ - આ કાવ્યથી કવિ કુમારવિહાર ચૈત્યની રત્નમય દીવાલોનું યુક્તિથી વર્ણન કરે છે. તે ચૈત્યની અંદર એવી સુંદર રત્નમય દીવાલો આવેલી છે કે, જેમાં પક્ષીઓના નરમાદા આવી કીડા કરે છે. નર પક્ષીઓ તે રત્નમય દીવાલની અંદર પોતાના પ્રતિબિંબને માદાઓની સાથે કીડા કરતાં જોઈ બીજા નરની શંકા લાવે છે, તેથી તેઓ પોતાના શરીરને કંપાવી અને ક્રોધથી રાતા નેત્રો કરી ચાંચોથી અને નખોથી તે દીવાલો ઉપર પ્રહાર કરે છે, આથી તેના રખવાળોને ઘણી હેરાનગતિ ભોગવવી પડે છે. ૭૪

**अस्ति स्वस्तिप्रशस्तिः शिवपुरसरणिः कार्मणं लोचनानां
तंत्रं मंत्रोऽथ लक्ष्म्या हठहरणविधौ नाथ चैत्यं पृथिव्याम् ।
एवं यस्य स्वरूपं सदसि निशमयन् जंभभेदी सुरेभ्यः
प्रत्यूहव्यूहमंतः कलयति मधुरां तुंबुरोर्गानकेलिम् ॥७५॥**

અવચૂર્ણિઃ - હે નાથ ! સ્વસ્તિ કલ્યાણાનાં પ્રશસ્તિઃ વર્ણપટ્ટિકા શિવપુરસ્ય સરણિઃ માર્ગઃ લોચનાનાં કાર્મણં વશીકરણં લક્ષ્મ્યા હઠહરણવિધૌ તંત્રં અથ વાર્થે મંત્રઃ પૃથિવ્યાં ચૈત્યં પ્રાસાદોઽસ્તિ એવં અનેન પ્રકારેણ સદસિ યસ્ય પ્રાસાદસ્ય સ્વરૂપં સુરેભ્યઃ સુરસકાશાત્ નિશમયન્ શ્રૃણવન્

જંભભેદી ઇંદ્રોંડતર્મનસિ તુંબુરોર્ગંધર્વસ્ય ગાનકેલિં પ્રત્યૂહવ્યૂહં કલયતિ જાનાતિ॥૭૫॥

ભાવાર્થ - ‘હે નાથ, કલ્યાણની પ્રશસ્તિરૂપ, મોક્ષ નગરના માર્ગ રૂપ, નેત્રોને કામણ રૂપ અને લક્ષ્મીને હઠથી હરાણ કરવામાં તંત્ર તથા મંત્ર રૂપ એવું એક ચૈત્ય પૃથ્વી ઉપર છે.’ આ પ્રમાણે ઈંદ્ર પોતાની સભામાં દેવતાઓની પાસેથી જે કુમારવિહાર ચૈત્યનું સ્વરૂપ સાંભળી ત્યાં ચાલતી તુંબુરૂ ગંધર્વની મધુર ગાયનકલાને પાણ તેની અંદર અંતરાયના સમૂહ રૂપ જાણે છે. ૭૫

વિશેષાર્થ - ઈંદ્ર જ્યારે પોતાની સભામાં બેસી તુંબુરૂ ગાંધર્વની મધુર ગાયન કલા સાંભળે છે, તે વખતે દેવતાઓ તેની આગળ કુમારવિહાર ચૈત્યની આ પ્રમાણે પ્રશંસા કરે છે - “હે સ્વામી, પૃથ્વી ઉપર કુમારવિહાર નામે એક એવું ચૈત્ય છે કે, તે કલ્યાણની પ્રશસ્તિ (પ્રશંસાપત્ર) રૂપ છે, મોક્ષમાર્ગમાં જવાનો માર્ગ છે, નેત્રોનું કામણ છે, અને લક્ષ્મીને બલાત્કારે હરાણ કરવાનો મંત્ર તંત્ર છે.” આ પ્રશંસા સાંભળી ઈંદ્ર એટલો બધો તે સાંભળવાને ઈતેજ્ઞ થાય છે કે, તેને પછી તુંબુરૂ ગાંધર્વનું મધુર ગાયન તેમાં અંતરાય રૂપ થઈ પડે છે. ૭૫

તાંસ્તાન્ દૃશ્યાવતંસાંસ્તુહિનગિરિકુબેરાદ્રિહેમાચલાદીન્
ભૂયો ભૂયોઽવલોક્ય પ્રશમમુપયયૌ કૌતુકં ચેત્તદાસ્વ ।
નો ચેત્કાંચિદ્વિભૂષાં કુરુ હૃદયહરીં તાં વ્રજામો ધરિત્રી-
મિત્થં સ્વાં સ્વાં પુરંધ્રીમભિદધતિ મુહુર્યત્ર યાત્રાસુ દેવાઃ ॥૭૬॥

અવચૂર્ણિઃ - દૃશ્યાવતંસાન્ દર્શનીયપદાર્થેષ્વવતંસાન્ મુકુટસમાન્

તાન્ તાન્ તુહિનગિરિકુબેરાદ્રિહેમાચલાદીન્ ભૂયો ભૂયઃ પુનઃ પુનરવલોક્ય
 ચેદ્યદિ કૌતુકં પ્રશમં ઉપયયૌ તદા આસ્વ નો ચેત્ કાંચિત્ હૃદયહરીં વિભૂષાં
 કુરુ તાં ધરિત્રીં વ્રજામઃ ઇત્થં અનેન પ્રકારેણ યત્ર પ્રાસાદે યાત્રાસુ દેવાઃ સ્વાં
 સ્વાં પુરંધ્રીં પ્રતિ મુહુર્વારંવારં અભિદધતિ કથયંતિ । તુહિનગિરિઃ હિમાદ્રિઃ ।
 કુબેરાદ્રિઃ કૈલાશઃ । હેમાચલો મેરુઃ ॥૭૬॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યની અંદર યાત્રાને વિષે દેવતાઓ પોતપોતાની
 સ્ત્રીને વારંવાર આ પ્રમાણે કહે છે - દર્શનીય પદાર્થોમાં મુગટ રૂપ
 એવા તે તે તુહિનગિરિ, કુબેરાદ્રિ અને હેમાચલ વગેરેને વારંવાર જોઈને
 જો તારૂં કૌતુક શાંત થયું હોય તો અહિં દેવલોકમાં જ બેસી રહો અથવા
 જો ન થયું હોય તો કોઈ હૃદયને હરનાર આભૂષણ કરો, આપણે તે
 ચૈત્યની ભૂમિમાં જઈએ. ૭૬

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી ગ્રંથકારે દેવભૂમિમાં પણ તે
 કુમારવિહાર ચૈત્યની યાત્રાનું માહાત્મ્ય દર્શાવેલું છે. દેવભૂમિમાં દેવતાઓ
 પોતાની સ્ત્રીઓને કહે છે કે, ‘જો હિમાલય, કૈલાસ અને મેરૂ પર્વત
 વગેરે પર્વતોને વારંવાર જોઈ તમારૂં કૌતુક શાંત થયું હોય તો આ
 દેવભૂમિમાં બેસી રહો, નહીં તો કોઈ મનોહર આભૂષણ ધારણ કરી
 તે મર્ત્ય લોકમાં આવેલા તે કુમારવિહાર ચૈત્યની યાત્રા કરવાને આપણે
 જઈએ, અર્થાત્ તે એટલું બધું જોવા લાયક છે કે, તમને કૌતુક ઉત્પન્ન
 થયા વિના રહેશે નહીં. જે દર્શનીય પદાર્થો તમે સ્વર્ગમાં જુઓ છો,
 તેનાથી તે અધિક દર્શનીય છે. ૭૬

यस्यालोकादशेषाद्भुतसलिलनिधेरुग्रमाहात्म्यतो वा
 नासौ प्राणी न योऽभूत्प्रमदपरमना भूर्भुवःस्वस्त्रयेऽस्मिन् ।

શેષે પાર્શ્વસ્ય પાર્શ્વ સતતમધિગતે ભૂતધાત્રીમધસ્તા-

દેકઃ શશ્વદ્ધાનો મનસિ યદિ પરં દુઃસ્થિતઃ કૂર્મરાજઃ ॥૭૭॥

અવચૂર્ણિઃ - અડોષાદ્ભુતસલિલનિધેર્યસ્ય પ્રાસાદસ્ય આલોકાત્ વા અથવા ઉગ્રમાહાત્મ્યતોઽસ્મિન્ ભૂર્ભુવઃસ્વસ્ત્રયેઽસૌ પ્રાણી નાસ્તિ યઃ પ્રમદપરમના નાભૂત્ પરં કેવલં પાર્શ્વસ્ય પાર્શ્વનાથસ્ય પાર્શ્વ સમીપં સતતં નિરંતરં અધિગતે પ્રાપ્તે શેષે સતિ ભૂતધાત્રીં પૃથ્વીં અધસ્તાત્ શશ્વન્નિરંતરં દધાનઃ એકઃ કૂર્મરાજો મનસિ યદિ દુઃસ્થિતોઽસ્તિ । અદ્ભુતાનિ આશ્ચર્યાણિ તેષાં સલિલનિધિઃ સમુદ્રઃ । પ્રમદેન હર્ષેણ પરં પ્રકૃષ્ટં મનો યસ્ય પ્રાણિનઃ ॥૭૭॥

ભાવાર્થ - સમગ્ર અદ્ભુતોના સમુદ્રરૂપ એવા જે ચૈત્યના જોવાથી અથવા તેના મોટા માહાત્મ્યથી આ ત્રણે લોકમાં એવો કોઈ પ્રાણી ન હતો કે, જેનું મન તે જોઈ હર્ષિત થયું ન હોય. પરંતુ તે ચૈત્યમાં રહેલા શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુની પાસે સતત શેષનાગ રહેતો, તેથી આ પૃથ્વી નીચે તેને સતત ધારણ કરી રહેલો કૂર્મરાજ (કાયબો) એક જ જો પોતાના મનમાં દુઃખી રહેતો હોય તો વખતે સંભવે છે. ૭૭

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી કવિએ તે ચૈત્ય અને તેની અંદર બિરાજમાન થયેલા શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુનો અદ્ભુત મહિમા દર્શાવ્યો છે. તે ચૈત્ય એવા અદ્ભુતનો મહાસાગર હતું, કે તેને જોનાર દરેક માણસ હૃદયમાં અતિ આનંદ પામ્યા વિના રહેતો નહીં. તેમાં કવિ એક કલ્પના કરે છે કે, દરેક માણસ તે ચૈત્યને જોઈ આનંદ પામતો પણ વખતે લૌકિકમાં કહેવા પ્રમાણે આ પૃથ્વી નીચે રહેલો કૂર્મ એક નાખુશ થતો હશે કારણ કે, પૃથ્વીને ધારણ કરવામાં સાથે રહેનાર શેષનાગને શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુએ પોતાની પાસે રાખ્યો છે, તે વાત પૃથ્વીને એકલા ધારણ કરી રહેલા કાયબાથી સહન થઈ શકતી નહીં હોય. શ્રીપાર્શ્વનાથ

પ્રભુના મસ્તક પર શેષનાગ (ધરણેન્દ્ર) છત્ર કરી રહે છે, એ વાત સર્વને વિદિત છે. તે ઉપર કવિની આ કલ્પના છે. ૭૭

યત્ર સ્નાત્રસ્ય મંત્રૈસ્ત્રિજગદસુમતાં ક્ષોભયંત્રૈકમિત્રૈ-

ર્વિભ્રત્પ્રેંશામકાંડે વિવિધમણિમયં ભદ્રપીઠં નિરીક્ષ્ય ।

**આયુઃસીમાભિશંકી મનસિ સ ભગવાન્ પાકકાંતાલકશ્રી-
કીનાશઃ શેખરસ્થૈર્વિકસિતકુસુમૈર્લંબ્યતે સ્વાસ્થ્યમિન્દ્રઃ ॥૭૮॥**

અવચૂર્ણિઃ- યત્ર પ્રાસાદે ત્રિજગદસુમતાં ક્ષોભયંત્રૈકમિત્રૈઃ સ્નાત્રસ્ય મંત્રૈઃ અકાંડેઽપ્રસ્તાવે પ્રેંશાં કંપં વિભ્રત્ ધરત્ વિવિધમણિમયં ભદ્રપીઠં સિંહાસનં નિરીક્ષ્ય પાકકાંતાલકશ્રીકીનાશઃ સ ભગવાન્ ઇન્દ્રઃ મનસિ આયુઃસીમાભિશંકી શેખરસ્થૈઃ વિકસિતકુસુમૈઃ સ્વાસ્થ્યં લંબ્યતે પ્રાપ્યતે । પાકો દૈત્યઃ તસ્ય કાંતા કલત્રં તસ્યા અલકશ્રીઃ વેણીસ્તસ્યાં કીનાશઃ યમઃ । સ્વાસ્થ્યં મનઃસમાધિં । વિકસિતકુસુમૈઃ કર્તૃભિઃ ॥૭૮॥

ભાવાર્થ - જે કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર ત્રણ જગત્ના પ્રાણીઓને ક્ષોભ કરવામાં યંત્રના જેવા સ્નાત્રના મંત્રોથી અવસર વગર અકસ્માત્ કંપને ધારણ કરતા પોતાના વિવિધ મણિના સિંહાસનને જોઈ પાક નામના દૈત્યની સ્ત્રીની કેશવેણીને નાશ કરવામાં યમરાજ જેવો ભગવાન્ ઈન્દ્ર પોતાના આયુષ્યનો છેડો આવવાની શંકા કરે છે, પણ પોતાના મુગટ ઉપર રહેલા વિકસિત પુષ્પોથી તે સ્વસ્થતાને પામે છે. ૭૮

વિશેષાર્થ - આ કાવ્યમાં કવિએ કુમારવિહાર ચૈત્યમાં થતા સ્નાત્રોત્સવનો મહિમા વર્ણવ્યો છે. જ્યારે તે ચૈત્યમાં રહેલા શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુને સ્નાત્ર કરવામાં આવે છે અને તે વખતે તેના મંત્રો ઉચ્ચારવામાં

આવે છે, તે વખતે તેની અસરથી ઈંદ્રનું સિંહાસન કંપાયમાન થાય છે - એટલે ઈંદ્રને શંકા પડે છે કે, ‘શું મારા આયુષ્યનો અંત આવ્યો ?’ આથી તે પોતાના મુગટ ઉપર રહેલા પુષ્પોનું અવલોકન કરે છે, તે વખતે પુષ્પોને વિકસિત જોઈ તેના મનમાં ધીરજ આવે છે કે, મારા આયુષ્યનો અંત આવ્યો નથી પણ સ્નાત્ર મંત્રોના પ્રભાવથી આસન કંપ થયો છે. કારણ કે, જો ઈંદ્રનો અંત સમય આવવાનો હોય તો તેના મુગટ પરના પુષ્પો કરમાઈ જાય છે. અહિં ઈંદ્રને એવું વિશેષણ આપ્યું છે કે, પાક નામના દૈત્યની સ્ત્રીની કેશ વેણીનો તે યમરાજ છે. એટલે લૌકિકમાં એવી કથા છે કે, ઈંદ્રે પાક નામના દૈત્યને માર્યો હતો, અને તે દૈત્યના મરણથી તેની સ્ત્રીનું કેશવેણીનું સૌભાગ્ય નાશ પામ્યું હતું. વિધવા સ્ત્રીને કેશ વેષ ધારણ કરવો અનુચિત છે. ૭૮

ભ્રાતઃ કાલં કિયંતં ત્વમપિ વહ મહીભારમાગત્ય દૃશ્યાં

દૃષ્ટ્વા ચૈત્યસ્ય લક્ષ્મીમહમપિ સફલં જન્મ કિંચિત્કરોમિ ।

એવં શેષસ્ય યાજ્ઞાં વિરચયિતુમનાઃ પ્રાહિણોત્કૂર્મરાજઃ

યત્ર સ્વાંતઃપુરસ્ત્રીર્જિનસવિધભૃતાં પુત્રિકાણાં મિષેણ ॥૭૯॥

અવચૂર્ણિઃ- હે ભ્રાતઃ અત્ર પૃથિવ્યાં પાતાલરૂપાયાં આગત્ય કિંયંતં કાલં ત્વમપિ મહીભારં વહ । દૃશ્યાં દર્શનયોગ્યાં ચૈત્યસ્ય લક્ષ્મીં દૃષ્ટ્વા અહમપિ જન્મ કિંચિત્ સફલં કરોમિ । એવં અનેન પ્રકારેણ યત્ર પ્રાસાદે શેષસ્ય યાજ્ઞાં વિરચયિતુમનાઃ કૂર્મરાજઃ જિનસવિધભૃતાં પુત્રિકાણાં મિષેણ બલેન સ્વાંતઃપુરસ્ત્રીઃ પ્રાહિણોત્ । વિરચયિતું મનો યસ્યાસૌ વિરચયિતુમનાઃ । ‘તુમશ્ચમનઃકામે’ (સિદ્ધહેમ. ૩/૨/૧૪૦) ઇતિ સૂત્રેણ તુમો મ્લોપઃ ॥૭૯॥

ભાવાર્થ - “હે ભાઈ, આ પાતાલની પૃથ્વીમાં આવી તું પણ કેટલોક વખત આ પૃથ્વીના ભારને વહન કર. હું પણ તે કુમારવિહાર ચૈત્યની દર્શનીય લક્ષ્મીને જોઈ મારા જન્મને કાંઈક સફળ કહું,” આ

પ્રમાણેની શેષનાગને વિનંતિ કરવાની ઈચ્છવાલા કૂર્મરાજે (કાચબાએ) જે પ્રાસાદમાં ભગવંતની પાસે રહેલી પુતળીઓને બહાને પોતાના અંતઃપુરની સ્ત્રીઓને મોકલી હોય, તેમ દેખાય છે. ૭૮

વિશેષાર્થ - આ પૃથ્વી નીચે શેષનાગ અને કૂર્મ રહે છે. એવી લૌકિક વાર્તા છે, તે ઉપર કવિ અલંકારિક ભાષામાં કહે છે કે, કુમારવિહાર ચૈત્યની શોભા જોવાની કૂર્મને ઈચ્છા થઈ એટલે તેણે તે ચૈત્યમાં ફટાફે રહેલા શેષનાગને પ્રાર્થના કરવાની ઈચ્છા થઈ કે, ‘હે ભાઈ, તું પૃથ્વીનો ભાર વહન કર એટલે હું કુમારવિહાર ચૈત્યની શોભા જોઈ મારા જન્મને સફળ કરું. આવી માગણી કરવાને કાચબાએ પોતાના અંતઃપુરની સ્ત્રીઓને પ્રેરણા કરી. તે સ્ત્રીઓ પ્રભુની પાસે રહેલી પુતળીઓને બહાને આવેલી છે, એમ ગ્રંથકાર ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે. તે ઉપરથી તે ચૈત્યની અદ્ભુત શોભા છે, એવો ધ્વનિ થાય છે. અને ત્યાં રહેલી પુતળીઓ અંતઃપુરની સ્ત્રીઓના જેવી દેખાય છે, એમ પણ સૂચવ્યું છે. ૭૯

अन्योन्यस्य प्रणोदप्रलुलितवसनाकल्पमाल्यांगरागः

साबाधं यस्य सर्वो विचरति विपुलायामवत्यां पृथिव्याम्^१ ।

अन्यस्त्रीगात्रयष्टिप्रणयभयवशाद्दूरतस्त्यक्तमार्गाः

श्राद्धैर्લोकैरबाधं कुवलयनयनाः केवलं संचरन्ति ॥८०॥

અવચૂર્ણિઃ - યસ્ય પ્રાસાદસ્ય વિપુલાયામવત્યાં પૃથિવ્યાં અન્યોન્યસ્ય પ્રણોદપ્રલુલિતવસનાકલ્પમાલ્યાંગરાગઃ સર્વો જનઃ સાબાધં સંચરતિ શ્રાદ્ધૈઃ લોકૈરન્યસ્ત્રીગાત્રયષ્ટિપ્રણયભયવશાદ્દૂરતસ્ત્યક્તમાર્ગાઃ કેવલં પરં કુવલયનયનાઃ અબાધં યથા સ્યાત્તથા સંચરન્તિ । પરસ્ત્રીગાત્રસ્ય પ્રણયઃ સમાશ્લેષસ્તસ્ય ભયં

તસ્ય વશોઽધીનતા તસ્માત્ અન્યોન્યસ્ય પરસ્પરં પ્રણોદઃ સંઘટ્ઃ તેન પ્રલુલિતાનિ
ભ્રષ્ટાનિ યાનિ વસનાનિ વસ્ત્રાણિ આકલ્યા આભરણાનિ માલ્યં સ્રક્ અંગરાગો
વિલેપનં યસ્ય સઃ જનવિશેષણમ્ । અન્યોન્યસ્યેતિ ક્રિયાવિશેષણમ્ ॥૮૦॥

ભાવાર્થ - જે કુમારવિહાર ચૈત્યની વિશાલ વિસ્તારવાળી
પૃથ્વી ઉપર પરસ્પર સંઘટ્ઠથી જેમના વસ્ત્રો, આભૂષણો, માળાઓ
અને અંગરાગ ઘસાઈ ગયા છે એવા સર્વ પુરૂષો ભીડની પીડાથી સંચરે
છે અને શ્રાવક પુરૂષોએ પરસ્ત્રીના શરીરને સ્પર્શ થવાના ભયથી
જેમને માર્ગ આપેલો છે, એવી સ્ત્રીઓ ફક્ત ભીડની પીડા વગર
સંચરે છે. ૮૦

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી ગ્રંથકાર તે ચૈત્યમાં આવતા સ્ત્રી
પુરૂષોની કેવી ભીડ થાય છે, એ વાત દર્શાવે છે. તે ચૈત્યમાં પુરૂષ
વર્ગને ભારે મુશીબત પડતી હતી. તેમની પરસ્પર એટલી બધી ભીડ
થતી હતી કે, જેને લીધે તેમના વસ્ત્રો, આભૂષણો, માળાઓ અને
અંગરાગ ભ્રષ્ટ થઈ જતા હતા. માત્ર સ્ત્રી વર્ગને જ તે ભીડની પીડા
નડતી ન હતી, કારણ કે, પરસ્ત્રીના શરીરના સ્પર્શથી ભય પામી પુરૂષો
તેમને રસ્તો કરી આપતા હતા. આ ઉપરથી તે સ્થળે સ્વદ્વારસંતોષ
વ્રતવાળા ઘણાં પવિત્ર શ્રાવકો આવતા, એ વાત પણ સૂચવેલી
છે. ૮૦

નૈર્મલ્યશ્રીપ્રભાવપ્રહસિતવિયતાં ચંદ્રકાંતોત્તરંગ-

પ્રાંતાનાં સંગમેન ક્વચિદપિ નિતરામેકદા ભગ્નમૌલિઃ ।

આકાશેઽપિ પ્રહારપ્રતિભયતરલઃ કોપિ યત્રોર્ધ્વબાહુઃ

સોળ્ણીષઃ કોપિ કશ્ચિદ્વિચરતિ સુચિરં વામનીકૃત્ય નેત્રમ્ ॥૮૧॥

અવચૂર્ણિઃ - યત્ર પ્રાસાદે નૈર્મલ્યશ્રીપ્રભાવપ્રહસિતવિયતાં
 ચંદ્રકાંતોત્તરંગપ્રાંતાનાં સંગમેન શ્લેષણેન ક્વચિદપિ નિતરાં એકદા મગ્નમૌલિઃ
 કોઽપિ આકાશેઽપિ પ્રહારપ્રતિભયતરલઃ ઊર્ધ્વબાહુઃ કોઽપિ સોળ્ળીષઃ
 કશ્ચિત્ નેત્રં વામનીકૃત્ય સુચિરં શનૈઃ શનૈઃ વિચરતિ । સોળ્ળીષઃ સાટોપઃ ।
 નૈર્મલ્યસ્ય શ્રીસ્તયા પ્રહસિતાનિ વિયંતિ આકાશાનિ યૈસ્તેષાં દ્વારિ ઊર્ધ્વદારૂણાં
 ઉત્તરંગાણામ્ ॥૮૧॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યની અંદર નિર્મળતાના પ્રભાવથી જેમાણે
 આકાશને પણ હસી કાઢ્યા છે એવા ચંદ્રકાંતમાણીના દ્વાર ઉપરના
 છન્નઓની સાથે કોઈ એકવાર ક્યાંઈક અથડાવાથી જેના મસ્તકમાં
 વાગેલું છે, એવો કોઈ પુરુષ આકાશમાં પણ ભયથી ચપલ થઈ ઉંચા
 હાથ કરી ચાલે છે, કોઈ માથે પાઘડી કે ટોપ રાખે છે અને કોઈ
 આંખોને વાંકી કરી હળવે હળવે ચાલે છે. ૮૧

વિશેષાર્થ - તે ચૈત્યમાં આકાશથી પણ વધારે નિર્મલ એવા
 ચંદ્રકાંત મણિમય દ્વારની ઉપર તે મણિના છન્ન છે. તેની નીચે ચાલતાં
 કોઈ માણસનું કોઈ વાર મસ્તક અથડાયું અને તેથી તેને ઈન્ન થઈ એટલે
 પછી, તે માણસ પસાર થાય છે, ત્યારે આકાશ હોય તો પણ વાગવાના
 ભયથી ઉંચા હાથ કરી ચાલે છે. કોઈ તેવા જ ભયથી માથે ટોપી રાખે
 છે અને કોઈ ‘રખેને વાગશે’ એવી ઘાસ્તીથી આંખો વાંકી કરી હળવે
 હળવે ચાલે છે. આ શ્લોકમાં કવિએ સ્વભાવોક્તિ અલંકાર દર્શાવ્યો
 છે. અને ચૈત્યના ચંદ્રકાંતમણિના દ્વારની નિર્મળતા દર્શાવી છે કે જે
 નિર્મળતા આકાશથી પણ વધારે છે. ૮૧

અન્યોન્યાશ્લેષિવક્ષઃસ્થલનિબિહતિવ્રુદ્યદુત્કૃષ્ટમુક્તા-
પ્રાલંબઘ્રષ્ટરોચિઃસ્ફુટમણિપટલીશર્કરાદંતુરાયાં ।

યદ્ભૂમૌ પાદવેધવ્યસનપરિચયાદુલ્લસંતો વ્રજંતઃ

કુર્વંતીવાંગભાજઃ પ્રતિપદપતનં તાંડવાડંબરાણિ ॥૮૨॥

અવચૂર્ણિઃ- અન્યોન્યાશ્લેષિવક્ષઃસ્થલનિબિહતિવ્રુદ્ય-દુત્કૃષ્ટમુક્તા-
પ્રાલંબઘ્રષ્ટરોચિઃસ્ફુટમણિપટલીશર્કરાદંતુરાયાં યદ્ભૂમૌ પાદવેધવ્યસન-
પરિચયાત્ પ્રતિપદપતનં યથા સ્યાત્તથા ઉલ્લસંતઃ વ્રજંતોઽંગભાજઃ પ્રાણિનઃ
તાંડવાડંબરાણિ કુર્વંતિ ઇવ । શર્કરાઃ કર્કરાસ્તૈઃ દંતુરાયાં વિષમાયાં । તાંડવં
નાટ્યં । મુક્તાપ્રાલંબો મુક્તાહારઃ । પ્રતિપદપતનં પાદપતનં ॥૮૨॥

ભાવાર્થ - પરસ્પર ભીંસાતા વક્ષસ્થલના ઘાટા પ્રહારથી તુટી
જતા મોટા મોતીઓના હારોમાંથી પડી ગયેલા અને કાંતિથી સ્પષ્ટ
દેખાતા મણિઓના સમૂહના કાંકરાથી કાંકરીયાળી થયેલી જે ચૈત્યની
ભૂમિને વિષે પગને વીંધાવાના દુઃખના પરિચયથી ઉછળતા ચાલતા
એવા લોકો પગલે પગલે પડી જાણે નૃત્યના આડંબર કરતા હોય તેવા
દેખાય છે. ૮૨

વિશેષાર્થ - તે કુમારવિહાર ચૈત્યના દર્શનાદિકમાં લોકોની
એટલી બધી ભીડ થાય છે કે, તે લોકોની છાતીઓ અથડાવાથી ધારણ
કરેલા મોતીઓના હારોમાંથી જડેલા મણિઓ પડી જાય છે અને તેથી
ત્યાંની ભૂમિ કાંકરીઆળી થતાં તે ઉપર ચાલતા લોકોના પગ વીંધાય
છે અને હંમેશાની તે પીડાના પરિચયથી તે લોકો ઉછળતા ચાલે છે,
એટલે જાણે તેઓ નૃત્ય કરી નાટક કરતા હોય તેવા દેખાય છે. આ
ઉપરથી ગ્રંથકારે ચૈત્યના ઉત્સવોનું દર્શન તથા માહાત્મ્ય
દર્શાવ્યું છે. ૮૨

મધ્યં વા મંડપો વા બહિરજિરમથો નાટ્યલીલાગૃહં વા
 યત્ર સ્થાનં ન કિંચિત્પ્રસભમસુમતાં યત્ર રુદ્ધં સહસ્રૈઃ ।
 તીવ્રાંશુગ્રાવવેદીતલમનલકણત્રાતસંપાતદુઃસ્થૈ-
 દૂરસ્થૈર્વીક્ષ્યમાણં પુનરહનિ જનૈઃ શૂન્યપાર્શ્વં સદૈવ ॥૮૩॥

અવચૂર્ણિઃ- યત્ર પ્રાસાદે મધ્યં વા અથવા મંડપઃ અથો બહિરજિરં
 વા અથવા નાટ્યલીલાગૃહં તત્ કિંચિત્ સ્થાનં નાસ્તિ યત્ પ્રસભં ઠઠાત્
 અસુમતાં સહસ્રૈઃ નિરુદ્ધં વ્યાપ્તં ન । પુનઃ અહનિ દિને સદૈવ અનલકણત્રાત-
 સંપાતદુઃસ્થૈર્દુઃખિતૈઃ દૂરસ્થૈઃ જનૈઃ વીક્ષ્યમાણં તીવ્રાંશુગ્રાવવેદીતલં શૂન્યપાર્શ્વં
 અસ્તીત્યધ્યાહાર્યં । તીવ્રાંશુઃ સૂર્યઃ તસ્ય ગ્રાવાણઃ સૂર્યોપલાઃ ॥૮૩॥

ભાવાર્થ - જે કુમારવિહાર ચૈત્યનો મધ્ય ભાગ, મંડપ,
 બાહરનું આંગણું અને નાટ્યલીલાનું ઘર - કે કોઈ બીજું એવું સ્થાન
 ન હતું કે જે હજારો મનુષ્યોએ હઠથી રોકેલું ન હોય ? અર્થાત્ તેના
 બધા સ્થાનો માણસોથી ભરપૂર હતા. માત્ર સૂર્યકાંતમણિની વેદીનું
 તળીયું કે જે દિવસના ભાગમાં તેમાંથી નીકળતા અગ્નિના તણખાના
 સમૂહ પડવાથી દુઃખી થઈ દૂર રહેલા લોકોએ જોયેલું હોવાથી સદાકાલ
 શૂન્ય રહેલું હતું. ૮૩

વિશેષાર્થ - કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર હજારો માણસો પૂજન
 અને દર્શન કરવાને આવતા હતા કે, જેથી કરીને તેનો મધ્ય ભાગ,
 મંડપ, બાહરના આંગણાં, અને નાટ્યગૃહ વગેરે બધાં સ્થાનો તેઓથી
 ભરપૂર થઈ જતાં હતાં. કોઈ પણ તેનું સ્થાન માણસ વગરનું ન હતું,
 પણ એક સૂર્યકાંતમણિનું રચેલું વેદીનું તળીયું ફક્ત શૂન્ય દેખાતું હતું.
 કારણ કે, દિવસના ભાગમાં સૂર્યના તેજથી તે તળીયામાંથી અગ્નિના
 તણખા નીકળતા, એટલે દાઝવાના ભયથી લોકો તેનાથી દૂર રહેતા હતા.

આ ઉપરથી તે ચૈત્યમાં કોઈ સ્થાને સૂર્યકાંતમણિ પણ જડેલા હતા,
એમ દર્શાવ્યું છે. ૮૩

ગંધારગ્રામગીતધ્વનિભિરવિરતં યત્ર તારં સ્પૃશદ્ભિઃ
શ્રદ્ધાવ્યસ્તવ્યવસ્થૈરહમહમિકયા મંગલોલ્લૂલઘોષૈઃ ।
ધ્વસ્તેડન્યોન્યં વિશેષે શ્રુતિસદસિ સુધાવર્ષિણિ વ્યર્થયંત્યઃ
કિંનર્યો દેવતાભ્યઃ સતતગુરુરુષો દેવતાઃ કિંનરીભ્યઃ ॥૮૪॥

અવચૂર્ણિઃ:- યત્ર પ્રાસાદેડવિરતં નિરંતરં તારં સ્પૃશદ્ભિર્ગંધારગ્રામ-
ગીતધ્વનિભિરહમહમિકયા શ્રદ્ધાવ્યસ્તવ્યવસ્થૈઃ મંગલોલ્લૂલઘોષૈઃ સુધાવર્ષિણિ
શ્રુતિસદસિ અન્યોન્યં વિશેષે ધ્વસ્તે સતિ સતતગુરુરુષઃ કિંનર્યો દેવતાભ્યઃ
કિંનરીભ્યો સતતગુરુરુષઃ દેવતાઃ વ્યર્થયંત્યઃ સંતિ । તારં સ્વરવિશેષં ।
ગંધારગ્રામૌ રાગૌ । શ્રદ્ધયા વાસનયા વ્યસ્તા ક્ષિપ્તા વ્યવસ્થા ક્રમો યૈઃ । અહંપૂર્વ
અહંપૂર્વમિતિ અહમહમિકા । ઉલ્લૂલો મંગલધ્વનિઃ ॥૮૪॥

ભાવાર્થ - જે કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર કિંનરીઓના તાર
ધ્વનિને સ્પર્શ કરનારા ગંધાર ગ્રામ રાગના અવાજોથી ‘હું પહેલી હું
પહેલી’ એમ ચડસાચડસીથી વાસના વડે ક્રમને તોડી થતા એવા
દેવીઓના મંગલ ઘોષથી અમૃતને વર્ષાવનારા શ્રુતિ - શ્રવાણગૃહમાં
પરસ્પર એકબીજાના ઉંચા ગાયનનો તફાવત ઉડી જવાથી કિંનરની
સ્ત્રીઓ દેવીઓ ઉપર ભારે રોષ કરી તેમના ગાયનને વ્યર્થ કરતી હતી
અને દેવીઓ કિંનરની સ્ત્રીઓ ઉપર ભારે રોષ કરી તેમના ગાયનને
વ્યર્થ કરતી હતી. ૮૪

વિશેષાર્થ - કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર આવેલા સંગીતગૃહમાં
કિંનરની સ્ત્રીઓ ગીતધ્વનિ અને દેવીઓ મંગલધ્વનિ કરવા આવે છે.
તે વખતે તેમની વચ્ચે ‘હું પહેલી ગાઉ’, હું પહેલી ગાઉ’ એવી

ચડસાચડસી થવાથી તેઓ પરસ્પર એટલા બધા ધ્વનિઓ કરે છે કે, તેમની વચ્ચે રાગની ઉચ્ચતાનો તફાવત જણાતો નથી, તેથી કિંનરની સ્ત્રીઓ દેવીઓ તરફ મોટો રોષ કરી તેમના મંગલ ગીતને વ્યર્થ કરે છે અને દેવીઓ કિંનરની સ્ત્રીઓ પર રોષ કરી તેમના સંગીતને વ્યર્થ કરે છે. આ ઉપરથી તે ચૈત્યમાં કિંનરની સ્ત્રીઓ અને દેવીઓના નિત્યે ઉંચા સંગીત તથા મંગલ ધ્વનિઓ થાય છે, એમ દર્શાવ્યું છે. ૮૪

અશ્માનસ્તીવ્રરશ્મેર્ધનતુહિનભરં સંહરંતઃ સહસ્યે

કુર્વંતો યત્ર ધૂપજ્વલનમુપરતક્લેશમુચ્ચૈઃ પ્રશસ્યાઃ ।

દ્વેષાશ્ચ છિદ્રયંતઃ શિશ્વિકણનિકરૈશ્ચીનચીરાવચૂલાન્

શૈલૂષાણાં કથંચિજ્જનજનિતમુદં વિક્ષિપંતશ્ચ રંગં ॥૮૫॥

અવચૂર્ણિઃ- યત્ર પ્રાસાદે સહસ્યે પૌષમાસિ ઘનતુહિનભરં સંહરંતઃ ઉપરતક્લેશં યથા સ્યાત્તથા ધૂપજ્વલનં ઉચ્ચૈઃ કુર્વંતઃ પ્રશસ્યાસ્તીવ્રરશ્મેરશ્માનઃ ચ પુનઃ શિશ્વિકણનિકરૈઃ શૈલૂષાણાં ચીનચીરાણાં અવચૂલાન્ છિદ્રયંતઃ ચ પુનઃ કથંચિજ્જનજનિતમુદં રંગં વિક્ષિપંતો દ્વેષ્યાઃ સંતીત્યધ્યાહારઃ । શૈલૂષાઃ નટા इति भरतनाट्याचार्यः । ચીનચીરં વિદેશીયધ્વલવસ્ત્રં તસ્ય ચૂલાશ્ચરણાસ્તેષાં અવચૂલાઃ પ્રદેશાસ્તાન્ । દ્વેષ્યા દ્વિષ્ટાઃ एतावता यत्र प्रासादे मित्राणि दुर्जनाश्च संतीतिभावः ॥૮૫॥

ભાવાર્થ - જે, કુમારવિહાર ચૈત્યમાં પૌષ માસની અંદર સૂર્યકાંતમણિઓ બરફના સમૂહને તોડી ક્લેશને શમાવાને ધૂપને ઉંચે પ્રકારે પ્રજ્વલિત કરે છે, તેથી તે પ્રશંસા કરવા યોગ્ય થાય છે અને તે જ પાછા પોતાનામાંથી નીકળતા અગ્નિના તાણખાના સમૂહથી નટ લોકોના ચીનાઈ વસ્ત્રોના છેડાને દઝાડી છિદ્રવાલા કરવાથી લોકોને હાસ્ય ઉત્પન્ન કરાવી રંગભૂમિમાં વિક્ષેપ કરે છે, તેથી તે દ્વેષ કરવા લાયક થાય છે. ૮૫

વિશેષાર્થ - તે કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર આવેલા સૂર્યકાંતમણિઓ પોષ માસમાં કેવા બને છે ? તે વિષે ગ્રંથકાર ચમત્કારી રીતે વર્ણન આપે છે. તે સૂર્યકાંતમણિઓ ત્યાં મિત્ર અને શત્રુ - બંનેનું કામ કરે છે. જ્યારે તે બરફને તોડી, શીતના કલેશને શમાવવાને ધૂપ પ્રજ્વલિત કરે છે, ત્યારે તે મિત્રના જેવું કામ કરે છે. અને જ્યારે તેમનામાંથી અગ્નિના તણખા નીકળવાથી ત્યાં નાટક કરનારા પાત્રોના ઉંચી જાતનાં ચીનાઈ વસ્ત્રને દઝાડી કાણાં પાડે છે અને તેથી લોકોને હાસ્ય આવે એવી રીતે રંગભૂમિમાં વિક્ષેપ કરે છે, ત્યારે તેઓ શત્રુના જેવું કામ કરે છે. આ ઉપરથી તે ચૈત્યની અંદર સૂર્યકાંતમણિની અને નાટકની શોભા દર્શાવી છે. ૮૫

**ગૃહ્ણીધ્વં પારિજાતપ્રભવસુમનસો માનસીયૈઃ પયોભિઃ
કુંભાનાપૂરયધ્વં કુરુત કરિપતેઃ કલ્પનાં કિંચિદગ્યામ્ ।
પૌલોમિ ક્ષિપ્રમેહિ પ્રચલત સબલા લોકપાલાઃ પુરસ્તા-
દિત્થં યસ્મિન્ યિયાસો રભસવિકસિતાઃ સ્વર્ગનાથસ્ય વાચઃ ॥૮૬॥**

અવચૂર્ણિઃ - પારિજાતપ્રભવસુમનસઃ ગૃહ્ણીધ્વં, માનસીયૈઃ પયોભિઃ
કુંભાન્ કલશાન્ આપૂરયધ્વં, કરિપતેરૈરાવણસ્ય કાંચિદપૂર્વા અગ્રાં પ્રધાનાં
કલ્પનાં રચનાં કુરુત, હે પૌલોમિ ત્વં ક્ષિપ્રં એહિ, સબલા લોકપાલા યૂયં
પૂરસ્તાત્ અગ્રે^૧ પ્રચલત ઇત્થં અનેન પ્રકારેણ યસ્મિન્ પ્રાસાદે યિયાસોઃ
ગંતુમિચ્છોઃ સ્વર્ગનાથસ્ય ઇંદ્રસ્ય રભસવિસકિતા વાચઃ સંતિ । પૌલોમી
ઇંદ્રાણી । રભસા પૌર્વાર્પર્યવિચારાહિત્યેન વિકસિતા ઉત્ફુલ્લાઃ । વાચો
વચનાનિ । સુમનસ્ શબ્દઃ સ્ત્રીલિંગો બહુવચનાંતઃ ॥૮૬॥

૧ A - અગ્રતઃ ।

ભાવાર્થ - જે કુમારવિહાર ચૈત્યમાં જવાની ઈચ્છા કરતા એવા ઈંદ્રનાં વચનો આ પ્રમાણે પૂર્વાપર વિચાર કર્યા વગર પ્રગટ થાય છે - “હે દેવતાઓ, પારિજાતના પુષ્પો ગ્રહણ કરો, માનસ સરોવરના જલથી કલશો ભરો, ઐરાવાણ હાથીની ઉપર કોઈ અપૂર્વ ઉત્તમ રચના કરો, હે ઈંદ્રાણિ, જલદી ચાલ, હે લોકપાલો, તમે સૈન્ય સહિત આગળ ચાલો.” ૮૬

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી ગ્રંથકારે એ ચૈત્યમાં ઈંદ્ર પણ પૂજા કરવાની ઈચ્છાથી તૈયારી કરે છે એમ દર્શાવ્યું છે. અને લોકપાલ અને ઈંદ્રાણી સાથે આવેલો ઈંદ્ર તે ચૈત્યનાયક શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુની પારિજાતના પુષ્પોથી અને માનસ સરોવરના જલ કલશોથી પૂજા કરવાની ઈચ્છા રાખે છે અને તેને માટે તૈયારી કરે છે. ૮૬

હસ્તોત્સંગોપવિષ્ટસ્ફુટમણિમુકુટજ્યોતિરુદ્યોતિતાશા-

માત્મીયાં રત્નભિન્નાવધિરજનિ તનું બિંબિતાં વીક્ષ્ય યસ્મિન્ ।

एतैत क्षिप्रमंतर्भवनमभिनवः कोऽप्यदृष्टः प्रविष्टः

पूत्कुर्वन्नित्थमुच्चैः क्लमयति निकरं पूजको यामिकानाम् ॥૮૭॥

અવચૂર્ણિઃ- અધિરજનિ રજનીમધ્યે હસ્તોત્સંગોપવિષ્ટસ્ફુટમણિ-મુકુટજ્યોતિરુદ્યોતિતાશાં રત્નભિન્નાવધિરજનિ તનું વીક્ષ્ય અંતર્ભવનં ભવનમધ્યે અભિનવઃ કોપિ અદૃષ્ટઃ પ્રવિષ્ટઃ ક્ષિપ્રં શીઘ્રં એત એત આગચ્છત આગચ્છત ઇત્થમનેન પ્રકારેણ ઉચ્ચૈરતિશયેન પૂત્કુર્વન્ પોકારયન્ પૂજકઃ પૂજાકારકઃ યામિકાનાં પ્રાહરિકાણાં નિકરં ક્લમયતિ સ્વેદયતિ । હસ્તયોરુત્સંગો મધ્યં તત્ર ઉપવિષ્ટાઃ સ્થાપિતાઃ સ્ફુટાઃ પ્રકટાઃ યે મણિમુકુટાસ્તેષાં જ્યોતીર્ણિઃ કાંતયસ્તાભિઃ ઉદ્યોતિતા આશા યયા તાં ॥૮૭॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યની અંદર રાત્રે પોતાના હાથના મધ્ય ભાગે રાખેલા પ્રભુના સ્પષ્ટ મણિમય મુગટની કાંતિઓથી દિશાઓને ઉદ્યોત કરનારી પોતાની મૂર્તિનું રત્નમય દીવાલની અંદર પ્રતિબિંબ પડેલું જોઈ તે ચૈત્યનો પૂજારી (ગોઠી) “ચાલો, ચાલો, જલ્દી આ ભવનની અંદર કોઈ નવો માણસ (ચોર) અદૃષ્ટ પેસી ગયો છે.” એમ ઉંચે સ્વરે પોકાર કરી કરી પહેરેગીરોના સમૂહને કંટાળો આપે છે. ૮૭

વિશેષાર્થ - ગ્રંથકારે આ શ્લોકથી ભ્રાંતિમાન અલંકાર દર્શાવી તે ચૈત્યની મણિમય દીવાલની શોભા વર્ણવી છે. અને તે ચૈત્યના પૂજારી (ગોઠી)ની પણ ભ્રાંતિ સૂચવેલી છે. ચૈત્યપૂજકના હાથમાં રહેલા પ્રભુના મણિમય મુગટની કાંતિથી દિશાઓને પ્રકાશિત કરતી તે પૂજકની મૂર્તિ દિવાલમાં પડવાથી તેને ‘કોઈ બીજો માણસ અંદર પેસી ગયો છે,’ એવું જાણી તે પહેરેગીરોને પોકાર કરી બોલાવે છે. પહેરેગીરો આવી તપાસ કરે છે, ત્યાં તે વાત ભ્રાંતિવાલી નીકલે છે. તેવી રીતે ઘણીવાર ભ્રમથી પૂજારી પહેરેગીરોને બોલાવ્યા કરે છે અને તેથી તેમને કંટાળો ઉપજાવે છે. ૮૭

**શૃંગસ્થેભ્યો હરિભ્યઃ પ્રતિભયવશતઃ કાતરઃ સ્વઃકરેણુ-
નશ્યન્ દૈત્યાંગનાનાં મુખકમલવનં નેષ્યતે હાસ્યલક્ષ્મીમ્ ।**

તસ્માદારોદુમુચ્ચૈઃશ્રવસિ હયપતૌ સાંપ્રતં સાંપ્રતં વઃ

પૌલોમી શક્રમેવં નિગદતિ ચલિતં યસ્ય યાત્રોત્સવાય ॥૮૮॥

અવચૂર્ણિઃ - શૃંગસ્થેભ્યઃ હરિભ્યઃ પ્રતિભયવશતઃ કાતરો નશ્યન્ સ્વઃકરેણુરૈરાવળગજઃ દૈત્યાંગનાનાં મુખકમલવનં હાસ્યલક્ષ્મીં નેષ્યતે પ્રાપયિષ્યતે તસ્માત્કારણાદવો યુષ્માકં હયપતૌ ઉચ્ચૈઃશ્રવસિ આરોદું ચટિતું સાંપ્રતમિદાનીં સાંપ્રતં યુક્તં એવમનેન પ્રકારેણ પૌલોમી ઇંદ્રાણી યસ્ય પ્રાસાદસ્ય યાત્રોત્સવાય

ચલિતં શક્રં પ્રતિ નિગદતિ વદતિ । પ્રતીત્યનુક્તમપિ ગ્રાહ્યં । ણીધાતુઃ ‘પાઠે
ધાત્વાદેર્ણો નઃ’ (સિદ્ધહેમ. ૨/૩/૧૭) ‘ભવિષ્યન્તિ’ (સિદ્ધહેમ.
૫/૩/૪) ઇતિ સ્યતે ગુણે ચ નેષ્યતે દ્વિકર્મકઃ । ઉચ્ચૈઃશ્રવા ઇન્દ્રહયઃ । ઇદં
કાવ્યં સૂત્રપ્રતૌ હસ્તોત્સંગોપવિષ્ટેત્યસ્ય કાવ્યસ્યાગ્રગમપિ અધિકારાદ્-
ગૃહ્ણીધ્વમિતિ કાવ્યસ્ય પુરતો વાચ્યમ્ ॥૮૮॥

ભાવાર્થ - જે કુમારવિહાર ચૈત્ય પ્રત્યે ચાલેલા ઈંદ્રને ઈંદ્રાણી
આ પ્રમાણે કહે છે - હે સ્વામી, તે ચૈત્યના શિખર ઉપર પ્રતિમા
રૂપ રહેલા સિંહોના ભયથી તમારો ઐરાવણ ગળેંદ્ર દૈત્યોની સ્ત્રીઓના
મુખ રૂપ કમલોના વનને હાસ્યની શોભાને પમાડશે, તેથી હાલ તમારે
ઉચ્ચૈઃશ્રવા નામના અશ્વપતિ ઉપર ચડવું યોગ્ય છે. ૮૮

વિશેષાર્થ - કુમારવિહાર ચૈત્યની યાત્રા કરવાને તૈયાર થઈ
ચાલતા ઈંદ્રને ઈંદ્રાણી કહે છે કે તમે ઐરાવણ હાથી ઉપર ચડીને ત્યાં
જશો નહીં, કારણ કે, તે ચૈત્યના શિખર ઉપર સિંહની પ્રતિમાઓ છે,
તેથી તમારો હાથી ભય પામી ભડકીને નાસી જશે, તે જોઈ દૈત્યોની
સ્ત્રીઓને તમારું હસવું આવશે - અર્થાત્ તેઓ તમારી મશ્કરી કરશે,
માટે તમારે ઉચ્ચૈઃશ્રવા ઘોડા ઉપર બેસીને ત્યાં જવું યોગ્ય છે. આ
ઉપરથી તે ચૈત્યના શિખર ઉપર રચેલા સિંહો પ્રતિમારૂપે છે, તે છતાં
તે સાચા સિંહો હોય તેવા દેખાય છે; એમ ચૈત્યની ઉંચી શિલ્પકલા
કવિએ દર્શાવી છે. ૮૮

રાકાભર્તુર્મયૂઋપચયમધિકં લંભિતે યસ્ય ચંચ-
ચંદ્રાશ્મસ્તંભભિત્તિપ્રભવનવરુચાં કુટ્ટિમે વ્યોમભાજિ ।
વિશ્રામ્યંતો વિહંગા હિમગિરિશિખરોત્સંગવેદીભ્રમેણ
ક્ષોણીપીઠે નિનાદૈસ્તુમુલિતવિયતો લોલપક્ષાઃ પતંતિ ॥૮૯॥

અવચૂર્ણિઃ - યસ્ય પ્રાસાદસ્ય રાકાભર્તુઃ પૂર્ણિમેદોઃ સ્ફટિકજયિતયા મયૂઃ કિરણૈઃ ઉપચયં વૃદ્ધિં અધિકં યથા સ્યાત્તથા લંબિતે પ્રાપિતે વ્યોમમાજિ ચંચચંદ્રાશ્મસ્તંભમિત્તિપ્રભવનવરુચાં કુટ્ટિમે હિમગિરિશિખરોત્સંગવેદીભ્રમેણ વિશ્રામ્યંતઃ લોલપક્ષાઃ વિહંગાઃ નિનાદૈ રાવૈઃ તુમુલિતવિયતઃ કોલાહલિતવ્યોમાનઃ ક્ષોણીપીઠે પતંતિ | ચંચચંદ્રાશ્માનશ્ચંદ્રકાંતાસ્તેષાં સ્તંભા મિત્તયસ્તાભ્યો પ્રભવા નવીના રુચઃ તાસાં | કુટ્ટિમે બદ્ધભૂમિકે ||૮૧||

ભાવાર્થ - જે કુમારવિહાર ચૈત્યની ચળકતા ચંદ્રકાંતમણિના સ્તંભો તથા દીવાલોમાંથી ઉત્પન્ન થતી નવીન કાંતિઓથી આકાશના ભાગમાં થયેલો જમીનનો દેખાવ પૂર્ણિમાના ચંદ્રના કિરણોથી અધિક વૃદ્ધિને પામે છે, તે ઉપર પક્ષીઓ હિમાલય પર્વતના શિખરના મધ્ય ભાગની વેદિકાના ભ્રમથી વિશ્રાંત થવા જાય છે, તેવામાં તેઓ શબ્દોથી આકાશને ગજવતાં અને પાંખોને તરફડાવતાં પૃથ્વી તલ ઉપર પડે છે. ૮૯

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકમાં કવિ ભ્રાંતિમાન્ અલંકારથી ચૈત્યની ચંદ્રકાંતમણિમય શોભાનું ચમત્કારી વર્ણન કરે છે. તે ચૈત્યની અંદર ચારે તરફ ચંદ્રકાંતમણિઓ જડેલા છે; જ્યારે પૂર્ણચંદ્રનો પ્રકાશ તેની ઉપર પડે છે, તે વખતે તે મણિઓની કાંતિમાં વધારો થાય છે, તેને લઈને આકાશમાં જમીનનો દેખાવ થઈ રહે છે. આથી ઉચે ઉડતા પક્ષીઓને હિમાલય પર્વતના શિખરની વેદીની ભ્રાંતિ થાય છે, તેથી તેઓ તે ઉપર બેસવા જાય છે, તેવામાં તેઓ શબ્દોથી આકાશને ગજવતા અને પોતાની પાંખો ફફડાવતા નીચે પૃથ્વી ઉપર પડે છે. ૮૯

પ્રતિરજનિ નિશીથે યત્ર નેત્રૈકલેહ્યાન્

ત્રિદશપુરપુરંધ્રીરાસકાન્ દૃષ્ટુકામાઃ ।

સતતમધિવસંત્યો યામિકાનાં કુટીરે નગરહરિણનેત્રાઃ પ્રેયસઃ ખેદયંતિ ॥૧૦॥

અવચૂર્ણિઃ - યત્ર પ્રાસાદે નિશીથે મધ્યરાત્રે પ્રતિરજનિ નેત્રૈકલેહ્યાન્ ત્રિદશપતિપુરંધીરાસકાન્ દૃષ્ટુકામાઃ યામિકાનાં કુટીરે તૃણૌકસિ સતતં અધિવસંત્યઃ નગરહરિણનેત્રાઃ પ્રેયસો વલ્લભાન્ ખેદયંતિ ઉચ્ચાટયંતિ ॥૧૦॥

ભાવાર્થ - જે કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર પ્રત્યેક અર્ધરાત્રિએ નેત્રોથી નીરખવા લાયક એવા ઈંદ્રોની દેવીઓના રાસડાને જોવાની ઈચ્છાથી પેહેરેગીરોની પાર્ણકુટીમાં સતત નિવાસ કરી રહેતી નગરની સ્ત્રીઓ પોતાના પ્રિય પતિઓને ઉચાટ કરાવે છે. ૯૦

વિશેષાર્થ - તે કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર દરેક અર્ધ રાત્રે ઈંદ્રોની સ્ત્રીઓ-દેવીઓ રાસડા લેવાને આવે છે. તે રાસડા જોવાને માટે નગરની સ્ત્રીઓ આવી ત્યાં રહેલા પહેરેગીરોની ઝુપડીઓમાં વાસ કરે છે, તેમને શોધવાને માટે તેમના પતિઓ ઘણાં ઉચાટ કરતાં ચારે તરફ ભ્રમ્યા કરે છે. આથી ગ્રંથકારે 'તે પ્રભાવિક ચૈત્યમાં દરરોજ અર્ધ રાત્રે દેવીઓ રાસડા લેવાને આવે છે,' એમ જણાવ્યું છે. ૯૦

**લબ્ધ્વા સામ્રાજ્યલક્ષ્મીં કિમપિ કલયતોઽહંકૃતિં શીતરશ્મે-
રુન્મત્તૈઃ કાંતિકાંઢૈઃ સ્ફટિકજયિતયા છન્નતાં લંભિતસ્ય ।**

વક્ત્રાણ્યાશાંગનાનાં કપિશરુચિવશાત્પ્રગ્ભિરુત્તંસયદ્ભિઃ

કુંભૈર્દંડૈશ્ચ હેમ્નઃ કથયતિ જનતા યસ્ય રાકાસુ સત્તામ્ ॥૧૧॥

અવચૂર્ણિઃ - સામ્રાજ્યલક્ષ્મીં લબ્ધ્વા સ્ફટિકજયિતયા કિમપિ અહંકૃતિં અહંકારં કલયતઃ શીતરશ્મેઃ રુન્મત્તૈઃ કાંતિકાંઢૈઃ રુચિસમૂહૈઃ છન્નતાં લંભિતસ્ય યસ્ય પ્રાસાદસ્ય આશાંગનાનાં દિગંગનાનાં વક્ત્રાણિ કપિશરુચિવશાત્ પ્રગ્ભિઃ મારાભિરુત્તંસયદ્ભિઃ ભૂષયદિભઃ હેમ્નઃ સુવર્ણસ્ય કુંભૈઃ ચ પુનઃ દંડૈઃ

રાકાસુ સત્તાં સદ્ભાવં જનતા કથયતિ । છન્નતાં આચ્છાદિતત્ત્વં । જનતા
જનસમૂહઃ । ઉન્મત્તૈરસ્વલિતપ્રચારૈઃ । લંબિતસ્ય પ્રાપિતસ્યેતિ વિશેષણમપિ
પ્રાસાદસ્ય જ્ઞેયમ્ ॥૧૧॥

ભાવાર્થ - પૂર્ણિમાની-રાત્રિઓમાં સામ્રાજ્યની લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત
કરી સ્ફટિક મણિનો જ્ય કરવાથી અહંકારને પામેલા ચંદ્રના ઉન્મત્ત
કાંતિના સમૂહે આચ્છાદિત કરેલા જે ચૈત્યની સત્તાને લોકો દિશારૂપી
સ્ત્રીઓના મુખોને પીળી કાંતિને લીધે માલાઓથી વિભૂષિત કરતા
એવા સુવર્ણના કલશોથી અને દંડોથી કહે છે. ૯૧

વિશેષાર્થ - પૂર્ણિમાની રાત્રે ચંદ્ર પૂર્ણ સામ્રાજ્યને પામે છે;
અને તે પોતાની કાંતિથી ચૈત્યના સ્ફટિક મણિને જીતી લે છે, એટલે
તેનામાં અહંકાર ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તે પોતાના ઉન્મત્ત એટલે
અસ્ખલિતપણે પ્રચાર કરનારા કિરણોથી ચૈત્યની દિશાઓના મુખોને
એટલે અગ્ર ભાગોને વ્યાપ્ત કરી ચૈત્યને આચ્છાદિત કરી લે છે. તે
વખતે ચૈત્ય ઉપર રહેલા સુવર્ણના કલશો અને દંડોને જોઈ લોકો ચૈત્યની
સત્તાને જાણે છે, એટલે ‘ચૈત્ય હયાત છે’ એવું તેમને ભાન થાય છે.
આ ઉપરથી ચૈત્યના સુવર્ણ કલશો અને ધ્વજદંડોની શોભા અતિ ઉત્તમ
હતી, એમ ગ્રંથકારે દર્શાવી આપ્યું છે. ૯૧

યસ્મિન્નિત્યં નિશીથે જિનપતિચરણાંભોજપૂજાવિધાન-
શ્રદ્ધાવર્ધિષ્ણુહર્ષાત્ ક્રમલયવિમુખાન્ કુર્વતસ્તાંડવાનિ ।
ગીર્વાણાન્ દ્રષ્ટુકામાઃ સવિધસહચરીસંભૃતોત્તાલમાલાન્
પૌરાઃ સ્વર્ણોપચારૈઃ પ્રહરકમનિશં યામિકાનર્થયંતે ॥૧૨॥

અવચૂર્ણિઃ - યસ્મિન્ પ્રાસાદે નિશીથે મધ્યરાત્રે
જિનપતિચરણાંભોજપૂજાવિધાનશ્રદ્ધાવર્ધિષ્ણુહર્ષાત્તાંડવાનિ નાટકાનિ કુર્વતઃ

ક્રમલયવિમુખાન્ સવિધસહચરીસંભૃતોત્તાલમાલાન્ ગીર્વાણાન્ દ્રષ્ટુકામ્નઃ પૌરાઃ
નાગરિકાઃ સ્વર્ણોપચારૈઃ યામિકાન્ પ્રહરકં અનિશં અર્થયંતે યાચંતે । સ્વર્ણસ્ય
ઉપચારાઃ સત્કારાઃ તૈઃ । ક્રમઃ પરિપાટી^૧ લયો ધ્યાનં તયોઃ વિમુખાઃ
પરાઙ્મુખાઃ । સવિધે સમિપે યાઃ સહચર્યઃ સખ્યઃ તાભિઃ સંભૃતા ભૃતા
ઉત્તાલાઃ ફાલાસ્તેષાં માલા ઓઘઃ ॥૧૨॥

ભાવાર્થ - કુમારવિહાર ચૈત્યમાં અર્ધરાત્રે પાર્શ્વનાથ પ્રભુના ચરણ કમળની પૂજા કરવાની શ્રદ્ધાથી વૃદ્ધિ પામતા હર્ષને લઈને પરિપાટી તથા ધ્યાનથી વિમુખ થઈ નાટક કરતા, અને પોતાની સમીપે રહેલી સહચરીઓએ જેમના તાલના સમૂહને ધારણ કરેલા છે, એવા દેવતાઓને જેવાની ઈચ્છા રાખતા નગરજનો પહેરેગીરોને સુવર્ણનો સત્કાર કરી જેવાના પહોરની માગણી કરે છે. ૯૨

વિશેષાર્થ - કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર અર્ધરાત્રે દેવતાઓ નાટક કરવા આવે છે, તે વખતે તેમને પૂજા કરવાની એટલી બધી શ્રદ્ધા વધે છે કે, જેના હર્ષથી તેઓ પૂજાની પરિપાટી તથા ધ્યાનથી વિમુખ થઈ નાટક કરવા મંડી જાય છે, તે વખતે તેમની સહચરી દેવીઓ તેમને તાલ આપે છે. આ દેખાવ જેવાને નગરના પુરુષોને એટલી બધી ઈચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે કે જેથી તેઓ પહેરેગીરોને સુવર્ણ દ્રવ્યની લાંચ આપી તેમનો પહેરો લેવાની માગણી કરે છે. કારણકે જો તેઓ પહેરેગીરોનું કામ કરે તો તેમને દિવ્ય નાટક જેવાનો લાભ મળે. ૯૨

યત્રાલેખ્યસભાસુ ચિત્રરચનાસૌભાગ્યસંપાદના-

સંરંભઃ ફલમેતિ શિલ્પકૃતિનામેકત્ર ભિત્તૌ ક્વચિત્ ।

સાંમુખ્યં ભજતાં પુનર્મણિશિલાવ્યાસંગરંગત્ત્વિષાં

બિંબોલ્લાસવશેન ચિત્રઘટના ભિત્ત્યંતરાણામપિ ॥૧૩॥

અવચૂર્ણિઃ - યત્ર પ્રાસાદે આલેખ્યસભાસુ ક્વચિદેકત્ર ભિત્તૌ શિલ્પકૃતિનાં ચિત્રરચના સૌભાગ્યસંપાદનાસંરંભઃ ફલં ઇતિ । પુનઃ સાંમુખ્યં ભજતાં મણિશિલાવ્યાસંગરંગત્ત્વિષાં ભિત્ત્યંતરાણામપિ બિંબોલ્લાસવશેન ચિત્રઘટના ભવેત્ । શિલ્પં ચિત્રં તસ્મિન્કૃતિનશ્ચતુરાઃ ચિત્રકરા इत्यर्थઃ । સાંમુખ્યં સંમુખત્વં । રત્નશિલાનાં વ્યાસંગઃ સંગસ્તેન રંગંત્યઃ ચલંત્યસ્ત્વિષઃ કાંતયો યેષાં । ભિત્ત્યંતરાણાં અન્યાસાં ભિત્તીનાં । અન્યા ભિત્તયો ભિત્ત્યંતરાણિ ॥૧૩॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યની અંદર આવેલી ચિત્રશાલાઓને વિષે કોઈ એક ભિંતની અંદર ચિત્રકારોના સૌભાગ્ય સંપાદનનો સંરંભ ફળને પ્રાપ્ત કરે છે, તેની સન્મુખ આવેલી બીજી ભીંતો કે જેમની કાંતિઓ રત્નમય શિલાઓના સંગને લઈને ચલાયમાન થયેલી છે, તે પેલી ભીંતના પ્રતિબિંબના ઉલ્લાસને લીધે તેમની અંદર પણ તેવા જ ચિત્રની ઘટના થઈ જાય છે. ૯૩

વિશેષાર્થ - ગ્રંથકાર હવે તે ચૈત્યની ચિત્રશાળાનું વર્ણન કરે છે. તે ચૈત્યની અંદર આવેલી ચિત્રશાળાઓમાં કોઈ ભીંત ઉપર ચિત્રકારોએ પોતાની કારીગરીથી કોઈ એવાં સુંદર ચિત્રો રચેલાં છે કે જે તેવાં ચિત્રો બીજી ભીંતો ઉપર થઈ શક્યાં નથી, પરંતુ રત્નમય શિલાઓના સંગને લઈને તેમની કાંતિઓમાં પેલી સુંદર ચિત્રવાળી ભીંતનું પ્રતિબિંબ પડે છે, તેથી બીજી ભીંતોની અંદર પણ તેવી જ ચિત્રઘટના દેખાય છે. ૯૩

ભેરીભાંકારપૂરપ્રણયમુકુરિતો ઘોરઘોરૈઃ પ્રસર્પન્
ઘંટાટંકારઘોષૈઃ પ્રતિનદિતઘનૈર્ભિતો માંસલત્વમ્ ।

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી કવિ કુમારવિહાર ચૈત્યના વાજિત્રોની સમૃદ્ધિ વર્ણવે છે તે ચૈત્યમાં ભેરીના ભાંકારો તથા ઘંટાઓના ટકોરાઓ એટલા બધા થાય છે, કે તેના પ્રતિધ્વનિ સાથે તે ધ્વનિનો અવાજ પૃથ્વીને પુરી પાતાલ સુધી પહોંચે છે. તે વખતે પાતાલવાસી સર્પોને ગરુડની પાંખોના છેડાના આઘાતનું સ્મરણ થાય છે, એટલે તેઓ ભયભીત થઈ જાય છે. સર્પો ગરુડથી ભય પામે છે, એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. ૯૪

પર્વોન્મીલન્મહિમ્ના ગુરુસરલવપુઃપ્રાંતપીતાંબરેણ
 સ્વર્ણવ્યાસર્પિધામ્ના કૃતસતતપદં કેતુદંડેન મૂર્ધ્નિ ।
 અદ્વૈતં દૈવતેષુ પ્રસભમભિદધત્ પાર્શ્વનાથસ્ય દૂરા-
 દૂર્ધ્વીભૂતાંગુલીકઃ કર ઇવ યદિહ ક્ષોણિવધ્વા વિભાતિ ॥૧૫॥

અવત્તૂર્ણિઃ:- ઇહ પત્તને પર્વોન્મીલન્મહિમ્ના ગુરુસરલવપુઃ-
 પ્રાંતપીતાંબરેણ સ્વર્ણવ્યાસર્પિધામ્ના સ્વર્ણસ્ય વ્યાસર્પિ પ્રસરણશીલં ધામ તેજો
 યસ્ય તેન કેતુદંડેન મૂર્ધ્નિ કૃતસતતપદં યચ્ચૈત્યં ક્ષોણિવધ્વાઃ પાર્શ્વનાથસ્ય
 દૈવતેષુ અદ્વૈતં પ્રસભં યથા સ્યાત્તથા અભિદધત્ કથયન્ દૂરાદૂર્ધ્વીભૂતાંગુલીકઃ
 કર ઇવ વિભાતિ। પર્વસુ પૌષે શ્રીપાર્શ્વનાથજન્માદિકલ્યાણકેષુ પંચપર્વ્યાં વા
 ઉન્મીલન્ વર્દ્ધમાનો મહિમા યસ્ય અદ્વૈતં એકત્વં । ગુરુ મહત્ સરલં દીર્ઘં યત્
 વપુસ્તસ્ય પ્રાંતા અવયવાસ્તૈઃ પીતં લક્ષણયા વ્યાપ્તં અંબરં યેન ॥૧૫॥

ભાવાર્થ - પર્વને વિષે જેનો મહિમા વૃદ્ધિ પામેલો છે, મોટા
 અને સરલ એવા શરીરના અવયવોથી જે આકાશને વ્યાપ્ત કરનારો
 છે અને જેનું તેજ સુવર્ણથી પ્રસરી રહેલું છે એવા ધ્વજ દંડે જેના
 શિખર ઉપર હંમેશા સ્થાન કરેલું છે એવું જે કુમારવિહાર ચૈત્ય
 “દેવતાઓમાં પાર્શ્વનાથ અદ્વિતીય છે” એમ આગ્રહથી કહેતો અને
 જેની એક આંગલી ઉંચી કરેલી છે, એવો પૃથ્વીરૂપી સ્ત્રીનો હાથ
 હોય, તેવું દેખાય છે. ૮૫

વિશેષાર્થ - તે કુમારવિહાર ચૈત્ય ઉપર મોટો ધ્વજદંડ હતો,
 તે ઉપર કવિ ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે. પૌષમાસમાં જ્યારે પાર્શ્વપ્રભુના જન્મ
 વગેરે કલ્યાણક આવે છે, ત્યારે તે ધ્વજદંડનો મહોત્સવ થાય છે. અને
 તે ધ્વજદંડના અવયવો મોટા અને સરલ છે. તેથી તે આકાશમાં વ્યાપી
 રહેલો છે. વળી તેની ઉપર સુવર્ણ મહેલું હોવાથી તે ઘણો તેજસ્વી

દેખાય છે, આવો ધ્વજદંડ જેના શિખર ઉપર છે, એવા તે ચૈત્યને ઉદેશીને કવિ ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે કે, એ ધ્વજદંડવાળું ચૈત્ય પૃથ્વીરૂપી સ્ત્રીનો હાથ છે, તે એક ઉંચી આંગળી કરી લોકોને જણાવે છે કે, ‘સર્વ દેવતાઓમાં પાર્શ્વનાથ પ્રભુ અદ્વિતીય છે, તેમના જેવો બીજો કોઈ દેવ નથી.’ લોકોમાં પણ એકની સંખ્યા બતાવાને માટે હાથની એક આંગળી ઉભી કરવાનો પ્રચાર છે. ૯૫

પश्यंस्त्यક્તનિમેષમद्भुततमांस्तांस्तान्बहिर्मध्यगान्

भूभागानितरेतरांगघटनादुत्क्षिप्य देहः परैः ।

मर्त्यत्वेऽपि जिनप्रभाववशतः प्राप्तामरत्वः क्षितिं

पद्भ्यां कश्चिदसंस्पृશंस्तત इतो यस्यांगणे भ्राम्यति ॥૧૬॥

અવચૂર્ણિઃ- यस્ય પ્રાસાદસ્ય અંગણે ત્યક્તનિમેષં યથા સ્યાત્તથા અદ્ભુતતમાન્ તાન્ તાન્ મધ્યગાન્ ભૂભાગાન્બહિઃ પ્રશ્યન્ ઇતરેતરાંગઘટનાત્ પરૈરુત્ક્ષિપ્ય ઉત્પાટિતદેહઃ પદ્ભ્યાં ક્ષિતિં અસંસ્પૃશન્મર્ત્યત્વેઽપિ મનુષ્યત્વેઽપિ જિનપ્રભાવતઃ પ્રાપ્તામરત્વઃ કશ્ચિત્પુરુષઃ ઇતસ્તતો ભ્રામ્યતિ । દેવોઽપિ ચતુરંગુલેન ભુવં ન સ્પૃશતિ વિમાનાદિના ઉત્પાટિતદેહઃ સ્યાત્ । एतावता तिलः पतितोऽपि यत्र न माति एवंविधो जनानां संमर्दो यत्रास्तीति भावः ॥૧૬॥

ભાવાર્થ - કોઈ પુરૂષ તે કુમારવિહાર ચૈત્યના આંગણમાં બાહરથી તેના અતિ અદ્ભુત મધ્યમાં રહેલા ભૂમિના ભાગને અનિમેષ દૃષ્ટિએ જોતો હતો, પરસ્પર ભીડમાં રહેલા એક બીજના અંગની ઘટનાથી બીજઓએ તેના દેહને ઉચકી લીધો એટલે પૃથ્વીને સ્પર્શ કર્યા વગર આમ તેમ ભ્રમતો હતો, તે જાણે મનુષ્યપાણામાં પણ જિન ભગવંતના પ્રભાવથી દેવપાણાને પ્રાપ્ત કર્યું હોય, તેવો દેખાતો હતો. ૯૬

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી ગ્રંથકારે તે ચૈત્યની અંદર થતી લોકોની ભારે ભીડ દર્શાવી છે. તે ચૈત્યના આંગણામાં કોઈ પુરૂષ આવી તેની રમણીય ભૂમિના ભાગને બાહર રહી એકી નજરે જોતો હતો, તે લોકની ભીડમાં આવતાં તેને બીજાઓએ ઊચકી લીધો હતો, તેથી પૃથ્વીને અડક્યા વગર આમ તેમ ભમવા લાગ્યો. તે ઉપર કવિ ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે કે, શ્રી જિન ભગવાનના પ્રભાવથી તે પુરૂષે જાણે મનુષ્યપણામાં પણ દેવપણું પ્રાપ્ત કર્યું હોય, તેવો તે દેખાતો હતો, દેવતા અનિમેષ દષ્ટિએ (મટકું માર્યા સિવાય) જુએ છે, તેમ તે પુરૂષ ચૈત્ય ભૂમિના રમણીય ભાગને તેવી દષ્ટિથી જોતો હતો, દેવતા પૃથ્વીથી ઉચે ચાલે છે, એટલે દેવતાના ચરણ પૃથ્વીને અડકતા નથી, તેમ તે પુરૂષ ભીડને લઈને બીજાઓએ ઊચકવાથી પૃથ્વીને સ્પર્શ કર્યા વગર ભમતો હતો. આ ઉપરથી કવિએ એમ દર્શાવ્યું છે કે, તે ચૈત્યમાં એટલી બધી ભીડ હતી કે, જો તલનો દાણો પણ નાખ્યો હોય તો તે જમીન ઉપર પડતો ન હતો. ૯૬

भाग्यप्रागल्भ्यलभ्यां किमपरममरैरप्यसाध्यामवाच्यां

अश्रद्धेयामशेषत्रिजगदभिनुतां यस्य सौंदर्यलक्ष्मीं ।

निध्यायत्रिनिमेषं पुलकघनवपुर्लोचनानां सहस्रम् ।

स्पष्टं तुष्टाव સૃષ્ટિં ક્ષિતિમધિવસતાં માનવાનાં ચ શક્રઃ ॥૧૭॥

અવચૂર્ણિઃ - यस्य प्रासादस्य भाग्यप्रागल्भ्यलभ्यां अवाच्यां अश्रद्धेयां अशेषत्रिजगदभिनुतां अपरं किं अमरैरपि असाध्यां निष्पादयितुमशक्यां सौंदर्यं सौभाग्यं तस्य लक्ष्मीं निर्निमेषं निर्ध्यायन् पुलकघनवपुः शक्रः स्पष्टं लोचनानां सहस्रं च पुनः क्षितिं पृथ्वीमधि मध्यं अधिवसतां मानवानां सृष्टिं सर्जनं तुष्टाव स्तौति स्म । अवाच्यां वक्तुमशक्यां अश्रद्धेयां श्रद्धातुमयोग्यां ॥१७॥

ભાવાર્થ - મોટા ભાગ્યથી લભ્ય થાય તેવી, વચનથી ન કહી શકાય તેવી, શ્રદ્ધા કરવાને અયોગ્ય, સર્વ ત્રણ જગતના લોકોએ સ્તવેલી, વધારે શું કહેવું, દેવતાઓથી પણ ન કરી શકાય તેવી જે કુમારવિહાર ચૈત્યના સૌંદર્યની લક્ષ્મીને અનિમેષ દષ્ટિએ નીરખતો એવો ઈંદ્ર શરીરને રોમાંચિત કરી પોતાના હજાર નેત્રોને અને પૃથ્વી પર રહેનારા મનુષ્યોની સૃષ્ટિને સ્પષ્ટ રીતે સ્તવતો હતો. ૯૭

વિશેષાર્થ - કુમારવિહાર ચૈત્યની ઘણાં ભાગ્યથી લભ્ય, અનિર્વચનીય, અશ્રદ્ધેય અને ત્રણ જગતના લોકોએ સ્તવેલી સૌંદર્ય લક્ષ્મી જોઈ ઈંદ્રના શરીરમાં રોમાંચ થઈ જાય છે અને તે વખતે તે પોતાના હજાર નેત્રોની અને માનવ સૃષ્ટિની ભારે પ્રશંસા કરે છે. કારણ કે, તેના હજાર નેત્રો આ ચૈત્યના સૌંદર્યને જોવામાં વધારે ઉપયોગી થાય. અને આ પૃથ્વી ઉપર વસતા લોકોને પણ આ ચૈત્યના દર્શનનો લાભ મળે છે. આ ઉપરથી ગ્રંથકારે દર્શાવ્યું છે કે, તે ચૈત્યની શોભા એટલી બધી ઉત્તમ હતી કે, જેને જોઈ દેવતાઓનો સ્વામી ઈંદ્ર પણ ચકિત થતો હતો. ૯૭

यस्य ध्वजान् गणयितुं कनकावलीढान्

ऊर्ध्वं शिरोधिमधिकं पथि कुर्वतीनाम् ।

कुंभा कुरंगकदृशां शिरसः पतंतो

यूनां चिरं विपणिनां जनयन्ति हास्यम् ॥१८॥

અવચૂર્ણિઃ- यस્ય પ્રાસાદસ્ય કનકાવલીઢાન્ ધ્વજાન્ ગણયિતું સંખ્યાતું પથિ માર્ગે અધિકં ઊર્ધ્વં શિરોધિં કુર્વતીનાં કુરંગકદૃશાં શિરસઃ પતંતઃ કુંભાઃ વિપણિનાં હૃદયણિજાં યૂનાં તરુણાનાં ચિરં ચિરકાલં હાસ્યં

જનયંતિ । કનકાવલીઢાન્ કનકદંડલગ્નાન્ । શિરોધિં ગ્રીવાં શિરસઃ
મસ્તકાત્ । કુંભાઃ પાનીયઘટાઃ ॥૧૮॥

ભાવાર્થ - જે કુમારવિહાર ચૈત્યના સુવર્ણથી જડેલા ધ્વજદંડો ગણવાને પોતાની ડોક વધારે ઉંચી કરતી એવી નગરની સ્ત્રીઓના મસ્તક ઉપરથી રસ્તામાં પડી જતા એવા ઘડાઓ બજારના તરૂણ વેપારીઓને હાસ્ય ઉત્પન્ન કરતા હતાં. ૮૮

વિશેષાર્થ - રસ્તામાં જલ ભરી ચાલી જતી નગરની સ્ત્રીઓ તે ચૈત્યના સુવર્ણમય ધ્વજ દંડોને ઉંચી ડોક કરી ગણતી હતી, તે વખતે વધારે ડોક ઉંચી થવાથી તેમના મસ્તક ઉપરથી પાણીના ઘડાઓ પડી જતા હતા, તે જોઈ બજારના જુવાન પુરૂષો હસતા હતા. આ ઉપરથી કવિએ તે ચૈત્યમાં અસંખ્ય સુવર્ણના ધ્વજ દંડો હતા, એમ દર્શાવ્યું છે. ૮૮

યસ્યોત્તુંગવિટંકલીઢવિયતઃ પાતું શ્રિયં પેશલાં

દૂરોત્તાનિતકંધરં નિદધતાં બદ્ધાનુબંધા દશઃ ।

પૌરાણામનવેક્ષણે મિલદુરઃસંઘટ્ટબદ્ધક્રુધા -

મન્યોન્યં નૃપવર્ત્મનિ પ્રતિકલં કોલાહલં જાયતે ॥૧૯॥

અવત્તૂર્ણિઃ - ઉત્તુંગવિટંકલીઢવિયતઃ યસ્ય પ્રાસાદસ્ય પેશલાં મનોજ્ઞાં શ્રિયં પાતું દ્રષ્ટું દૂરોત્તાનિતકંધરં દૂરં ઉત્તાનિતા ઋર્ધ્વ કૃતા કંધરા ગ્રીવા યત્ર ક્રિયાવિશેષણમેતત્ દૂરોત્તાનિતકંધરં યથા સ્યાત્તથા બદ્ધાનુબંધા દશઃ નિદધતાં ધરતાં મિલદુરઃસંઘટ્ટબદ્ધક્રુધાં પૌરાણાં નાગરિકાણાં અનવેક્ષણેડનવલોકને નૃપવર્ત્મનિ અન્યોન્યં પરસ્પરં પ્રતિકલં નિરંતરં કોલાહલં કલકલો જાયતે વર્ત્તે । બદ્ધોડનુબંધ આદરો યામિસ્તાઃ બદ્ધાનુબંધા ઇતિ

દગ્ધવિશેષણં । ‘કપોતપાલી વિટંકઃ’ ઇતિ નામમાલા તેન લીઢં વ્યાપ્તં
વિયત્ આકાશં યેન તત્ ॥૧૯॥

ભાવાર્થ - ઉંચા વિટંકથી* આકાશને વ્યાપ્ત કરી રહેલા જે
ચૈત્યની સુંદર શોભા જોવાને ઉંચી ડોક કરી આદરવાળી દષ્ટિઓને
ધારાગુ કરતા નગરના લોકો એક બીજાને ન જોઈ શકવાથી અને પરસ્પર
છાતીઓના સંઘટ્ટને લઈને ક્રોધ ઉત્પન્ન થવાને લીધે રાજમાર્ગની અંદર
તેમનો કોલાહલ નિરંતર થયા કરે છે. ૯૯

વિશેષાર્થ - જાહેર રસ્તાની અંદર ચાલતા લોકો ઉંચી ડોકે કરી
કુમારવિહાર ચૈત્યની શોભાને જોતાં પરસ્પર જોઈ શકતા નથી, તેમ વળી
પરસ્પર છાતીઓના ઢબાવાથી તેમને ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી
લોકોનો મોટો કોલાહલ થઈ પડે છે. આથી ચૈત્યની સુંદર શોભાનો
ઉત્કર્ષ ગ્રંથકારે દર્શાવ્યો છે. ૯૯

દિક્ચક્રચુંબિભિરુદંશુશાંકકાંત-

ભિત્તિત્વિષાં પિહિતપીઠતલે પ્રતાનૈઃ ।

વ્યોમસ્થમેતદિતિ બુદ્ધિરુદેતિ યત્ર

દેશાંતરાદુપયતઃ સતતં જનસ્ય ॥૧૦૦॥

અવચૂર્ણિઃ - ઉદંશુશાંકકાંતભિત્તિત્વિષાં દિક્ચક્રચુંબિભિઃ પ્રતાનૈઃ
સમૂહૈઃ પિહિતપીઠતલે યત્ર પ્રાસાદે દેશાંતરાદુપયતઃ આગચ્છતો જનસ્ય
વ્યોમસ્થં આકાશસ્થમેતત્ ઇતિ બુદ્ધિઃ સતતમુદેતિ ઉત્પદ્યતે । પિહિતં
આચ્છાદિતં પીઠતલં થડાબંધો યસ્ય તસ્મિન્ પ્રાસાદવિશેષણમ્ ॥૧૦૦॥

★ વિટંક શબ્દનો અર્થ છત્તં થાય છે, જેની ઉપર પારેવાંઓ બેસે છે તે. તેનું
બીજું નામ ‘કપોતપાલી’ કહેવાય છે.

ભાવાર્થ - પ્રસરતા કિરણોવાળા ચંદ્રકાંતમણિઓની દીવાલોની કાંતિઓના દિશાઓના ચક્રને વ્યાપ્ત કરનારા સમૂહ વડે જેનું પીઠતલ ઢંકાઈ ગયેલ છે એવા તે પ્રાસાદને વિષે હંમેશાં દેશાંતરથી આવતા લોકોને “આ ચૈત્ય આકાશમાં રહ્યું છે,” એવી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૦૦

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી કવિએ તે ચૈત્યની વિશ્વમાં વિખ્યાતિ દર્શાવી છે. દેશાંતરના ઘણા લોકો તે ચૈત્યની યાત્રા કરવાને આવે છે અને તે અન્નણ્યા લોકો જ્યારે તેને પ્રથમ અવલોકે છે, તે વખતે તે ચૈત્યમાં રહેલાં ચંદ્રકાંતમણિઓની કાંતિનો પુંજ તેને આસપાસની દિશાઓમાં એટલો બધો વ્યાપી જાય છે, કે જેથી તે પ્રાસાદનું પીઠતલ ઢંકાઈ જાય છે તેથી તેઓ તે ચૈત્યને આકાશમાં રહેલું જાણે છે. ૧૦૦

શેષાહે: શિતય: ફળામણિભુવ: શોણા જિનાંગોદ્ભવા: ।

શ્વેતા: કાંચનકલ્પિતાંગદરુહ: પીતા: પ્રભારાશય: ।

નિત્યાન્ યત્ર વિચિત્રવર્ણસુભગાન્ નેત્રૈકગમ્યસ્થિતીન્

બાહ્યાભ્યંતરમંડપેષુ તરલાંશ્ચંદ્રોદયાન્ કુર્વંતે ॥૧૦૧॥

અવતૂર્ણિ:- યત્ર પ્રાસાદે બાહ્યાભ્યંતરમંડપેષુ શેષાહે: શિતય: ફળામણિભુવ: શોણા જિનાંગોદ્ભવા: શ્વેતા: કાંચનકલ્પિતાંગદરુહ: પીતા: પ્રભારાશય: પ્રભાસમૂહા: વિચિત્રવર્ણસુભગાન્ નેત્રૈકગમ્યસ્થિતીન્ નેત્રાણાં એકા ગમ્યા દૃષ્ટું યોગ્યા સ્થિતિર્યેષાં ચંદ્રોદયાનાં તાન્ નેત્રૈકગમ્યસ્થિતીન્ નિત્યાન્ અવિનશ્વરાન્ તરલાન્ ચપલાન્ ચંદ્રોદયાન્ કુર્વંતે । નીલં કૃષ્ણમેકમિતિ ન્યાયાત્ પંચવર્ણા: પ્રભારાશય ઇતિ ગમ્યમ્ ॥૧૦૧॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યની અંદર બાહરના અને અંદરના મંડપોને વિષે નિત્યે રહેલા ચંદ્રવાને શેષનાગની નીલી, તેની ફણાના મણિની રાતી, પ્રભુના અંગની ધોળી અને પ્રભુએ ધરેલા સુવાર્ણના બાજુઅંધની

પીળી એવી કાંતિઓના સમૂહ નિત્ય, વિચિત્ર વાર્ગોથી સુંદર, નેત્રોને દર્શનીય સ્થિતિવાળા અને ચપળ કરે છે. ૧૦૧

વિશેષાર્થ - આ કાવ્યથી ગ્રંથકાર ચૈત્યના બાહર અને અંદરના મંડપોને વિષે બાંધેલા ચંદરવાનું ચમત્કારી રીતે વર્ણન કરે છે. પ્રભુની પ્રતિમાને વિષે પંચવર્ણી કાંતિ રહેલી છે, એટલે પ્રભુના મસ્તક પર રહેલા શેષનાગની નીલકાંતિ છે, શેષનાગની ફણાના મણિની રાતી કાંતિ છે, પ્રભુના અંગની શ્વેત કાંતિ છે અને પ્રભુએ ધારણ કરેલા સુવર્ણના બાહ્યબંધની પીલી કાંતિ છે - એ પંચવર્ણી કાંતિને લઈને ત્યાં બાંધેલા ચંદરવાઓ પણ પંચવર્ણી થવાથી નેત્રોને જોવા લાયક બને છે, તે સાથે તે ચપળ દેખાય છે. આથી ગ્રંથકારે પ્રભુની પ્રતિમાના સૌંદર્યનું દ્વિગ્દર્શન કરાવ્યું છે. નીલ અને શ્યામ એક ગણાય છે, તેથી તેને ભિન્ન ગણવાથી પંચવર્ણ થાય છે. ૧૦૧

ચંચન્નક્ષત્રરાશિગ્રહનિકરપરિક્ષિપ્તપર્યકભૂમિ -

દંડેન સ્વર્ણધામ્ના ૧પરિકરિતવપુર્મૂર્દ્ધલબ્ધાંબરેણ ।

મુક્તાદામાવચૂલસ્થપુટિતવિકટપ્રાંતકોટેર્નિશીથે

શ્વેતચ્છત્રસ્ય લક્ષ્મીં કલયતિ નિખિલાં યત્ર રાકાશશાંકઃ ॥૧૦૨॥

અવચૂર્ણિઃ - યત્ર પ્રાસાદે નિશીથે ચંચન્નક્ષત્રરાશિગ્રહનિકર-
પરિક્ષિપ્તપર્યકભૂમિઃ સ્વર્ણધામ્ના ઋર્ધ્વલબ્ધાંબરેણ દંડેન પરિકરિતવપુઃ
રાકાશશાંકઃ પૂર્ણિમાચંદ્રઃ મુક્તાદામાનિ મુક્તાહારાઃ તેષાં અવચૂલાઃ ગુચ્છાઃ
તૈઃ સ્થપુટિતા વિષમોન્નતાઃ વિકટા વિસ્તીર્ણાઃ પ્રાંતા અવયવાસ્તેષાં કોટયો
યસ્ય તસ્ય શ્વેતચ્છત્રસ્ય નિખિલાં લક્ષ્મીં કલયતિ । પરિક્ષિપ્તા વ્યાપ્તા ।
પર્યકભૂમિઃ પરિસરભૂમિઃ । મૂર્દ્ધનિ મસ્તકે લબ્ધં પ્રાપ્તં અંબરં આકાશં વસ્ત્રં
વા યેન તેન । ૧પરિકરિતં વિદ્વં વપુર્યસ્ય સઃ ॥૧૦૨॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યની અંદર ચળકતા નક્ષત્રો, રાશિઓ અને ગ્રહોના સમૂહથી જેણે આસપાસની ભૂમિને વ્યાપ્ત કરેલી છે અને સુવાર્ણના તેજવાળા અને મસ્તક ઉપર અંબર (આકાશ પક્ષે વસ્ત્ર) ને પ્રાપ્ત કરનારા દંડથી જેનું શરીર વ્યાપ્ત થયેલું છે એવો પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર મોતીઓના હારના ગુચ્છોથી વિષમ અને ઉંચા વિસ્તારવાળા પ્રાંત ભાગની અગિઓવાળા શ્વેત છત્રની પૂર્ણ શોભાને પામે છે. ॥૧૦૨॥

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી કવિ ચંદ્રને છત્રની સાથે સરખાવે છે. તે ઉંચા ચૈત્ય ઉપર આવેલો ચંદ્ર છત્રની પૂર્ણ લક્ષ્મીને-શોભાને પ્રાપ્ત કરે છે. છત્રની નીચે દંડ હોય છે, તેમ ચંદ્રની નીચે તે ચૈત્યનો ઉંચો ધ્વજદંડ છે. ઉંચે રહેલા ચંદ્રે નક્ષત્ર-તારા મંડલને વ્યાપ્ત કરેલા છે, અને તેના મસ્તક ઉપર આકાશ આવેલું છે. આથી મોતીઓના હારના ગુચ્છવાળા છત્ર દંડના જેવો દેખાવ લાગે છે. અહિં અંબર શબ્દના બે અર્થ થાય છે. ધ્વજદંડના મસ્તક ઉપર અંબર-આકાશ આવેલું છે અને અંબર-વસ્ત્ર પણ આવેલું છે. મોતીઓને અને તારા મંડલને સરખાવી કવિએ પૂર્ણોપમા અલંકાર વર્ણવ્યો છે. ૧૦૨

દિવ્યશ્રવ્યાવધીનાં દ્વિષતિ મધુમુચાં વેણુવીનારવાણાં

તૂર્યોદ્ગીર્ણે શ્રવાંસિ સ્થગયતિ નિનદે નિર્દયાસ્ફારઘોરે ।

અન્યોન્યં ગાત્રગાઢવ્યતિકરનિહતાશેષપાણિક્રિયાણાં

યાત્રાયાં નેત્રનૃત્યૈર્ભવતિ તનુભૃતાં યત્ર કૃત્યોપદેશઃ ॥૧૦૩॥

અવચૂર્ણિઃ - દિવ્યશ્રવ્યાવધીનાં મધુમુચાં વેણુવીનારવાણાં દ્વિષતિ તૂર્યોદ્ગીર્ણે નિર્દયાસ્ફારઘોરે નિનદે શ્રવાંસિ સ્થગયતિ યત્ર પ્રાસાદેડ્ઞ્યોન્યં ગાત્રાગાઢવ્યતિકરનિહતાશેષપાણિક્રિયાણાં તનુમૃતાં નેત્રનૃત્યૈઃ કૃત્યોપદેશો ભવતિ । ‘દ્વિષો વાતૃશઃ’ (સિદ્ધહેમ. ૨/૨/૮૪) ઇતિસૂત્રેણ વેણુવીનારવાણામિતિ ષષ્ઠી । ગાત્રસ્ય વપુષો ગાઢં યથા સ્યાત્તથા વ્યતિકરઃ સંમર્દઃ તેન નિહતા હતા અશેષાઃ પાણિક્રિયા હસ્તચાલનાનિ યેષાં તનુમૃતાં । ઘોરે રૌદ્રે ॥૧૦૩॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યની અંદર દિવ્ય ગાયનની અવધિ રૂપ અને માધુર્યને વર્ષનારા વેણુ, અને વીણાના શબ્દોનો દ્વેષ કરનાર તેમજ નિર્દય તાડનથી ભયંકર એવો વાજિંત્રોનો શબ્દ જેમની કાર્ણોદ્રિયોને ઢાંકી દેતો હતો અને પરસ્પર શરીરના ગાઢ દબાણને લઈને તેમની હાથની બધી ક્રિયા હાણાઈ ગઈ હતી; એવા યાત્રાને વિષે આવેલા પ્રાણીઓના બધા કાર્યોનો ઉપદેશ નેત્રોના નચાવવાથી થાય છે. ૧૦૩

વિશેષાર્થ - તે કુમારવિહાર ચૈત્યની અંદર વાજિંત્રોનો ધ્વનિ એટલો મોટો થતો હતો કે, જે ધ્વનિ દિવ્ય ગાયનના અવધિ રૂપ અને માધુર્ય વર્ષનારા વેણુ તથા વીણાના ધ્વનિઓનો દ્વેષ કરતો હતો અર્થાત્ તેમને દબાવી દેતો હતો. તે ધ્વનિને લઈને ત્યાં યાત્રાને માટે આવેલા લોકોના કાન બહેરા થઈ જતા તેથી તેઓ એક બીજાના શબ્દને સાંભળી શકતા ન હતા. વળી તેમના શરીર પરસ્પર ભીડમાં આવતા અને તેથી તેમના હાથ બંધાઈ જતા હતા. જ્યારે વાજિંત્રોના ધ્વનિથી કાન અને ભીડને લઈને હાથ અટકી પડતા, ત્યારે તેઓ આંખોના ઈશારાથી પરસ્પર કાર્યની સમજૂતી આપતા હતા. આ ઉપરથી ચૈત્યના વાજિંત્રોની અને યાત્રાના ઉત્સવની ઉત્પત્તિ દર્શાવી છે. ૧૦૩

एणांकांशुनिभां प्रभां 'जवनिकाभ्रांत्योत्तरंगोद्भवा -
 मुत्क्षिप्य प्रविशंति यत्र सरलस्वांता जनाः केचन ।
 केचिद्रूप्यकपाटसंपुटपरीरोधावबोधाकुलाः
 द्वारोद्घाटनिमित्तमंतिकगतं याचंति देवार्चकम् ॥१०४॥

अवचૂર્ણિ:- યત્ર પ્રાસાદે ઇણાંકાંશુનિભાં ઉત્તરંગોદ્ભવાં પ્રભાં
 'જવનિકાભ્રાંત્યા ઉત્ક્ષિપ્ય સરલસ્વાંતાઃ કેચન જનાઃ પ્રવિશંતિ ।
 રૂપ્યકપાટસંપુટપરીરોધાવબોધાકુલાઃ કેચિદ્ દ્વારોદ્ઘાટનિમિત્તં અંતિકગતં
 દેવાર્ચકં યાચંતિ । સરલં ઋજુ સ્વાંતં મનો યેષાં । કપાટાનાં સંપુટં યોજનં
 દાનં વા તેન પરીરોધઃ સ્વલનં તસ્ય અવબોધો જ્ઞાનં તેન આકુલાઃ ॥૧૦૪॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યની અંદર કેટલાએક સરળ હૃદયવાળા લોકો
 ચંદ્રના કિરણોના જેવી દ્વારના ઉપરના ભાગના મણિઓની કાંતિને
 પડદાની ભ્રાંતિથી ઉંચી કરી તેમાં પ્રવેશ કરે છે અને કેટલાએક તેને
 'રૂપાનાં કમાડ વાસી અટકાયત કરી છે' એમ જાણી આકુળ-વ્યાકુળ
 થઈ દ્વાર ઉઘાડવાને માટે પાસે રહેલા પૂજારી (ગોઠી) ને વિનવે
 છે. ૧૦૪

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકમાં ગ્રંથકારે ભ્રાંતિમાન અલંકારથી
 ચૈત્યના દ્વારની શોભા વર્ણવેલી છે. ચૈત્યના દ્વારના ઉપરના ભાગની
 ચંદ્રના કિરણોના જેવી રૂપેરી કાંતિ પડે છે, તેને કેટલાએક ભોળા દિલના
 લોકો 'આ પડદો છે' એવું ધારી તેને ઉંચે કરી અંદર પ્રવેશ કરે છે.
 અને કેટલાએક લોકો 'આ દ્વારનાં રૂપેરી કમાડ બંધ કરી અટકાયત કરી
 છે' એવું જાણી અંદર જવાને આકુળ-વ્યાકુળ થઈ દ્વાર ઉઘાડવાને માટે
 ગોઠીને વિનંતિ કરે છે. ૧૦૪

સ્વચ્છેંદુગ્રાવવેદ્યાં વિચકિલરુચયઃ સ્વર્ણવર્ણાઃ સુવર્ણ-
સ્તંભાભ્યર્ણેષુ નીલોપલતટનિકરે^૧ બર્હિણસ્કંધભાસઃ ।
સામ્રાઃ સૂર્યાશ્મભાભિઃ કરિષુ ચ ચકિતા વિસ્મિતાઃ પુત્રિકાભિ-
ર્યદ્વ્યાખ્યાવેશ્મરંગે દધતિ નટભટીપાટવં પૂઃપૂરંધ્ર્યઃ ॥૧૦૫॥

અવચૂર્ણિઃ - સ્વચ્છેંદુગ્રાવવેદ્યાં વિચકિલરુચયઃ સ્વર્ણસ્તંભાભ્યર્ણેષુ
સ્વર્ણવર્ણાઃ નીલોપલતટનિકરે બર્હિણસ્કંધભાસઃ સૂર્યાશ્મભાભિઃ સામ્રાઃ
સવાળ્યાઃ ચ પુનઃ કરિષુ ચકિતાઃ પુત્રિકાભિઃ વિસ્મિતાઃ પૂઃપૂરંધ્ર્યઃ નટભટીપાટવં
દધતિ ધરંતિ । મલ્લિકા સ્યાદ્વિચકિલઃ । તટં તીરં । બર્હિણો મયુરસ્ય સ્કંધો
ગતઃ । પૂઃપૂરંધ્ર્યઃ નગરનાર્યઃ ॥૧૦૫॥

ભાવાર્થ - સ્વચ્છ એવા ચંદ્રકાંત મણિઓની વેદિકાને વિષે
મલ્લિકાનાં પુષ્પ જેવી કાંતિવાળી, સુવાર્ણના સ્તંભની સમીપ સુવાર્ણી
રંગવાળી, નીલમણિના તટ પાસે મયૂર પક્ષીના ગળાના જેવી
કાંતિવાળી, સૂર્યકાંત મણિની કાંતિઓથી નેત્રમાં અશ્રુવાળી થતી,
હાથીઓનાં ચિત્રોને લઈને ભય પામતી અને પુતળીઓથી વિસ્મય
પામતી નગરની સ્ત્રીઓ જે ચૈત્યની વ્યાખ્યાનશાળાની રંગભૂમિ ઉપર
નટડીઓના ચાતુર્યને ધારણ કરતી હતી. ૧૦૮

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી ગ્રંથકાર કુમારવિહાર ચૈત્યની પાસે
આવેલી વ્યાખ્યાનશાળાનું વર્ણન કરે છે. તે વ્યાખ્યાન-શાળાને
રંગભૂમિનું અને તેની અંદર આવતી સ્ત્રીઓને નટડીઓનું રૂપક આપે
છે. નટડીઓ જેમ વિવિધ વર્ણના વેષ પહેરી રૂદ્ધનનો, ભયનો અને
વિસ્મયનો દેખાવ કરે છે તેમ તે વ્યાખ્યાનશાળામાં નગરની સ્ત્રીઓનો
તેવો દેખાવ થતો હતો. તે સ્ત્રીઓ ચંદ્રકાંતમણિની વેદીની સમીપ
રહેવાથી, મલ્લિકાના પુષ્પના જેવા ધોળા વર્ણને ધારણ કરતી હતી.

સુવર્ણના સ્તંભોની પાસે સુવર્ણવર્ણી થતી હતી અને નીલમણિની પાસે મયૂરની ડોક જેવી દેખાતી હતી. આ પ્રમાણે પંચરંગી બનતી તે સ્ત્રીઓ સૂર્યકાંતથી અશ્રુવાળી થતી, હસ્તીઓનાં ચિત્રોથી ભય પામતી અને પુતળીઓને જોઈ વિસ્મય પામતી હતી. આ ઉપરથી વ્યાખ્યાનશાળાની સમૃદ્ધિ પણ કવિએ દર્શાવી છે. ૧૦૫

યત્ર શ્રદ્ધાતુરાણામજિરભુવિ પરિભ્રામ્યતાં બિંબયોગાત્ ।
વ્યાલોલાં વીક્ષમાણો હરિતમણિમયીં નેત્રવલ્લીં સ્ફટાસુ ।
સાક્ષાદ્ભોર્ગીંદ્રશંકાપ્રભવભયભવદ્વેપથુવ્યસ્તપાણિઃ ।
પૂજાં પાર્શ્વસ્ય લોકો વિરચયતિ સદા પૂજકાનાં કરેણ ॥૧૦૬॥

અવતૂર્ણિઃ- યત્ર પ્રાસાદે અજિરભુવિ પરિભ્રામ્યતાં શ્રદ્ધાતુરાણાં પૂજકાનાં કરેણ સ્ફટાસુ હરિતમણિમયીં નેત્રવલ્લીં બિંબયોગાદવ્યાલોલાં ચપલાં વીક્ષમાણો સાક્ષાદ્ભોર્ગીંદ્રશંકાપ્રભવભયભવદ્વેપથુઃ વ્યસ્તપાણિઃ લોકઃ પાર્શ્વસ્ય પૂજાં વિરચયતિ । વેપથુઃ કંપસ્તેન વ્યસ્તાઃ પાણયો યસ્ય સઃ॥૧૦૬॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યના આંગણામાં ભમતા એવા શ્રદ્ધાળુ પૂજકોના નેત્રોના સર્પની ફણાઓમાં પ્રતિબિંબ પડવાના યોગથી નીલમણિમય નેત્ર રૂપ વેલને જોઈ સાક્ષાત્ સર્પની શંકા થતાં તે વડે ઉત્પન્ન થયેલા ભયને લઈને જેમને કંપારી થઈ આવતાં હાથ ઢીલો થાય છે, એવા લોકો શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પૂજા ગોઠીઓને હાથે કરાવે છે. ૧૦૬

વિશેષાર્થ - તે ચૈત્યના આંગણામાં શ્રદ્ધાળુ પૂજકો ફરતા હતા, તેમના નેત્રોનાં પાર્શ્વનાથ પ્રભુના મસ્તકે રહેલા સર્પની ફણાઓમાં પ્રતિબિંબ જોઈ, તેઓ ‘આ પ્રત્યક્ષ સર્પો છે’ એમ ધારી મનમાં શંકિત થતા હતા, અને તેના ભયથી કંપાયમાન થતા હતા. તેથી પ્રભુની પૂજા કરવામાં તેમનો હાથ અટકાતો હતો. પછી તેઓ ગોઠીઓને હાથે પ્રભુની

પૂજા કરાવતા હતા. આ ઉપરથી કવિએ પાર્શ્વનાથ પ્રભુના મસ્તક પર છત્રાકારે રહેલા સર્પોની મણિમય શોભા સૂચવી છે. ૧૦૬

**मध्ये मामुपनीय दर्शय मुखांभोजं कथंचिन्मनाक्
भ्रातर्यामिक कामिकस्य महतस्तीर्थस्य पार्श्वप्रभोः ।**

इत्थं यत्र महोत्सवेषु जनतासंगद्वरुद्धाध्वनां

वृद्धानां वचनानि कस्य करुणां वर्षति न श्रोत्रयोः ॥૧૦૭॥

અવચૂર્ણિઃ- હે યામિક ભ્રાતઃ માં મધ્યે ઉપનીય કામિકસ્ય મહતઃ તીર્થસ્ય પાર્શ્વપ્રભોઃ મુખાંભોજં કથંચિત્ મહતા કષ્ટેનાપિ મનાક્ ઈષત્ દર્શય ઇત્થં યત્ર પ્રાસાદે મહોત્સવેષુ જનતાસંગદ્વરુદ્ધાધ્વનાં વૃદ્ધાનાં વૃદ્ધસ્ત્રીણાં વચનાનિ કસ્ય શ્રોત્રયોઃ કરુણાં ન વર્ષતિ । જનતા જનસમૂહસ્તસ્ય સંગઘ્ઃ સંમર્દઃ તેન રુદ્ધો માર્ગો યાસાં । ઉપનીય પ્રાપ્ય । કામાન્ દદાતીતિ કામિકઃ કામદ ઇત્યર્થઃ ॥૧૦૭॥

ભાવાર્થ - “હે ભાઈ પહેરેગીર, મને કષ્ટથી વચમાં લઈ જઈ કામને આપનારા મોટા તીર્થરૂપ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું મુખકમલ જરા બતાવ” આ પ્રમાણે જે ચૈત્યના મહોત્સવમાં લોકોના સમૂહથી જેમનો માર્ગ રૂંધાયેલો છે, એવી વૃદ્ધ સ્ત્રીઓના વચનો કોના કાનમાં કડણાને વર્ષાવતાં નથી. ? ૧૦૭

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી ગ્રંથકાર તે કુમારવિહાર ચૈત્યના મહોત્સવમાં થતી લોકોની ભીડનું વિશેષ વર્ણન કરે છે. તે ભીડમાં પ્રભુના દર્શનને નહીં પ્રાપ્ત કરી શકતી એવી ડોશીઓ પેહેરેગીરોને પ્રાર્થના કરે છે કે, “હે ભાઈ, અમને પ્રભુના મુખકમલના જરા દર્શન કરાવ.” આ તેમનાં વચનો સાંભળી દરેક પુરૂષને કડણા ઉત્પન્ન થતી હતી. ૧૦૭

ભૂમ્ના ધૂનયતોઃ શિરઃ પ્રતિદિનં વ્યાલોક્ય લોકોત્તરાન્
તાંસ્તાન્ યત્ર વિચિત્રરત્નસુભગાન્ કુંભાંસ્તથા મંડપાન્ ।
સાશ્ચર્યં પ્રતિતોરણં પ્રતિશિલં પ્રત્યુત્સવં તિષ્ઠતો -
ર્હેદઃ કોઽપિ ન લક્ષ્યતે સહૃદયૈરાગંતુવાસ્તવ્યયોઃ ॥૧૦૮॥

અવચૂર્ણિઃ- યત્ર પ્રાસાદે પ્રતિદિનં લોકોત્તરાન્ વિચિત્રરત્નસુભગાન્
તાન્ તાન્ કુંભાંસ્તથા મંડપાન્ વિલોક્ય ભૂમ્ના બાહુલ્યેન શિરો ધૂનયતોઃ
સાશ્ચર્યં સાદ્ભુતં પ્રતિતોરણં પ્રતિશિલં પ્રત્યુત્સવં તિષ્ઠતોરાગંતુવાસ્તવ્યયોઃ
સહૃદયૈઃ કોપિ ભેદો વ્યક્તિઃ ન લક્ષ્યતે । આગંતુઃ પ્રાધુર્ણકઃ ॥૧૦૮॥

ભાવાર્થ - પ્રતિ દિવસ લોકોત્તર દિવ્ય અને વિચિત્ર રત્નોથી
સુંદર એવા તે તે કલશો અને તે તે મંડપોને જોઈ પોતાના મસ્તકને
અતિશય ધુણાવતા અને દરેક તોરણે, દરેક શિલાએ અને દરેક ઉત્સવે
આશ્ચર્ય સહિત રહેતા એવા પરદેશી મહેમાન અને ત્યાંના વતની વચ્ચે
કોઈ જાતનો ભેદ વિદ્વાન પુરૂષોના જાણવામાં આવતો ન હતો. ૧૦૮

વિશેષાર્થ - તે ચૈત્યની અંદર બહારથી આવેલો પરદેશી અને
ત્યાંનો વતની - એ બંનેની વચ્ચે કોઈ જાતનો તફાવત જોવામાં આવતો
ન હતો; કારણ કે ત્યાંના હંમેશના વતનીને તે ચૈત્યને જોઈ જેવું આશ્ચર્ય
થતું, તેવું જ પરદેશી નવા માણસને પણ થતું હતું. હંમેશાં ત્યાં રહેલા
દિવ્ય અને વિચિત્ર રત્નોથી સુંદર એવા કલશો અને મંડપો જોઈ વિદેશી
અને વતની બંને સરખી રીતે મસ્તક ધુણાવતા હતા. વળી તે ચૈત્યના
દરેક તોરણે, દરેક મણિમય શિલાએ અને દરેક ઉત્સવે તેઓ બંને સરખી
રીતે આશ્ચર્ય પામતા હતા. તે ઉપરથી વિદ્વાન પુરૂષો પણ વિદેશી અને
વતનીનો તફાવત જાણી શકતા ન હતા. ૧૦૮

ગીતોદ્ગારોપહૂતશ્રુતિભિરભિનવોત્કૃષ્ટનાટ્યપ્રબંધ-

પ્રારંભાક્રાંતનેત્રૈઃ સ્નપનપરિમલોપાર્જિતઘ્રાણમૈત્ર્યૈઃ ।

નિત્યૈર્નૈમિત્તિકૈશ્ચ પ્રતિદિવસભવૈરુત્સવૈરેવ યસ્ય

ભ્રશ્યત્કામાર્થકૃત્યઃ સ્પૃશતિ પુરજનઃ કોપિ નિર્વેદમંતઃ ॥૧૦૯॥

અવચૂર્ણિઃ- યસ્ય પ્રાસાદસ્ય ગીતોદ્ગારોપહૂતશ્રુતિભિઃ ચ પુનઃ અભિનવોત્કૃષ્ટનાટ્યપ્રબંધ પ્રારંભાક્રાંતનેત્રૈઃ સ્નપનપરિમલોપાર્જિતઘ્રાણમૈત્ર્યૈઃ નિત્યૈઃ નૈમિત્તિકૈઃ પ્રતિદિવસભવૈરુત્સવૈરેવ નિશ્ચયેન ભ્રશ્યત્કામાર્થકૃત્યઃ કોઽપિ પુરજનઃ અંતર્મનસિ નિર્વેદં વૈરાગ્યં સ્પૃશતિ । ગીતસ્ય ઉદ્ગારા ઉત્પત્તયઃ તેષુ ઉપહૂતા આમંત્રિતાઃ શ્રુતયઃ કર્ણા યૈરુત્સવૈઃ ॥૧૦૯॥

ભાવાર્થ - ગાયનના ઉદ્ગારોમાં જેમાણે કર્ણોદ્રિયોને આમંત્રણ કરેલું છે, નવીન અને ઉત્કૃષ્ટ નાટકોના પ્રબંધના આરંભે જેમાં નેત્રોને દબાવેલા છે અને સ્નાત્રના સુગંધે જેમાં નાસિકા ઈંદ્રિયની મિત્રતા પ્રાપ્ત કરી છે એવા જે ચૈત્યના નિત્ય અને નૈમિત્તિક ઉત્સવોથી જેમના કામાર્થના કાર્યો નિશ્ચયથી નાશ પામેલા છે એવો કોઈ નગરજન હૃદયમાં નિર્વેદ - વૈરાગ્યનો સ્પર્શ કરે છે, એટલે તેમને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૦૯

વિશેષાર્થ - ગ્રંથકાર આ કાવ્યથી તે ચૈત્યના નિત્ય અને નૈમિત્તિક ઉત્સવોમાં વૈરાગ્ય રસનું દર્શન કરાવે છે. જ્યારે માણસને વૈરાગ્ય થાય છે, ત્યારે તેનાં કર્ણોદ્રિય, નેત્રોદ્રિય અને નાસિકેંદ્રિય વગેરે પોતાની કામ - વાસનાને છોડી દે છે અને અંતરમાં નિર્વેદ-વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ અહીં ચૈત્યમાં આવેલા નગરજનને માટે પણ તેમ બને છે. ત્યાં થતાં સંગીતને લઈને તેની કર્ણોદ્રિય, નવીન નાટકો જોવાને લઈને નેત્રોદ્રિય અને સ્નાત્ર જલની ખુશ્બુને લઈને નાસેંદ્રિય - તેમાં તલ્લીન બનવાથી તે ઈંદ્રિયોની બીજી કામના નાશ પામે છે. તેથી

તેના હૃદયમાં નિર્વેદ - વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયેલો દેખાય છે. આ ઉપરથી તે ચૈત્યમાં ઉત્સવોને વિષે સંગીત, નાટક અને સ્નાત્રવિધિ ભારે આડંબરથી થતા હતા, એમ દર્શાવ્યું છે. ૧૦૯

વ્યાલૈર્બાલાનૃગજૈર્દ્રૈઃ કપિકરભરથૈર્ગ્રામ્યસાર્થાશ્ચરિત્રૈઃ

શ્રદ્ધાલૂન્ દેવતાનાં નૃપતિમૃગદ્દશો વાસવાંતઃપુરીભિઃ ।

નાનાનાટ્યૈર્નટૌઘાન્ મરુદસુરભવૈઃ સંગરૈર્વીરવર્ગા-

નેકાકિન્યેવ લોકાંસ્તરલયતિ મુહુર્યત્ર ચિત્રસ્ય સંસત્ ॥૧૧૦॥

અવચૂર્ણિઃ- યત્ર પ્રાસાદે ચિત્રસ્ય એકાકિની એવ સંસત્ સભા મુહુઃ વારંવારં વ્યાલૈઃ દુષ્ટૈઃ ગજૈર્દ્રૈઃ બાલાન્ કપિકરભરથૈઃ ગ્રામ્યસાર્થાન્ દેવતાનાં ચરિત્રૈઃ શ્રદ્ધાલૂન્ ભવ્યાન્ વાસવાંતઃપુરીભિર્દ્રાણીભિઃ નૃપતિમૃગદ્દશઃ નાનાનાટ્યૈઃ નટૌઘાન્ મરુદસુરભવૈઃ સંગરૈઃ સંગ્રામૈઃ વીરવર્ગાન્ લોકાંસ્તરલયતિ ઉત્સુકયતિ । કપયો વાનરાઃ । કરમા ઉષ્ટ્રાઃ ॥૧૧૦॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યની અંદર આવેલી ચિત્રશાળા એકલી જ વારંવાર લોકોને ચપળ કરે છે. દુષ્ટ હાથીઓથી બાળકોને, વાનર, ઉંટ અને રથોથી ગામડીયા લોકોના સમૂહને, દેવતાઓનાં ચરિત્રોથી શ્રદ્ધાળુ-આસ્તિક લોકોને, ઈંદ્રાણીઓથી રાજાઓની રાણીઓને, વિવિધ જાતનાં નાટકોથી નટલોકોના સમૂહને અને દેવ અને અસુરોના સંગ્રામોથી વીર નરોને ચપળ કરે છે. ૧૧૦

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકમાં ગ્રંથકારે કુમારવિહાર ચૈત્યની ચિત્રશાળાનું વર્ણન કરી બતાવ્યું છે. તે ચિત્રશાળામાં એવાં સુંદર અને ચિત્તાકર્ષક ચિત્રો હતાં કે જે આબેહૂબ લાગવાથી જુદા જુદા પ્રેક્ષકોના મન ઉપર જુદી જુદી અસર કરતાં હતાં. ઉન્મત્ત હાથીનાં ચિત્રો જોઈ

બાલકો ચપળ થતા હતા. વાનર, ઉંટે અને રથોનાં ચિત્રો ગામડીઆ લોકોને ચપળ કરતાં હતાં. તેવી રીતે દેવતાઓનાં ચરિત્રો આસ્તિકોને, ઈંદ્રાણીઓનાં ચિત્રો રાજાઓની રાણીઓને, નાટકોનાં ચિત્રો નટ લોકોને અને દેવતા તથા દૈત્યોનાં યુદ્ધનાં ચિત્રો શૂરવીરોને ચપળ કરતાં હતાં. ૧૧૦

શુભ્રં ચંદ્રાશ્મકાંત્યા નવયવહરિતં નીલરત્નપ્રભાભિ -

મુક્તાદામાવચૂલૈઃ પ્રચલદલિકુલં લબ્ધમल्लीविकासैः ।

सर्वैरष्टापदस्थैर्मुकरितकुतुकैर्वीक्ष्यमाणं जिनेन्द्रैः ।

प्रायः सर्वस्य दृष्टिः प्रविशति रतये यस्य लीलानिशांतम् ॥૧૧૧॥

અવચૂર્ણિઃ- ચંદ્રાશ્મકાંત્યા શુભ્રં નીલરત્નપ્રભાભિર્નવયવહરિતં લબ્ધમल्लीविकासैઃ મુક્તાદામાવચૂલૈઃ પ્રચલદલિકુલં અષ્ટાપદસ્થૈર્મુકુરિતકુતુકૈઃ સર્વૈઃ જિનેન્દ્રૈઃ વીક્ષ્યમાણં यस્ય પ્રાસાદસ્ય લીલાનિશાંતં લીલાગૃહં પ્રાયઃ સર્વસ્ય દૃષ્ટિઃ રતયે સમાધયે પ્રવિશતિ ॥૧૧૧॥

ભાવાર્થ - જે કુમારવિહાર ચૈત્યનું લીલાગૃહ ચંદ્રકાંત મણિની કાંતિથી શુભ્ર હતું, નીલમણિની કાંતિઓથી નવા યવ-જ્વારા જેવું લીલું હતું. મલ્લિકાના પુષ્પના જેવા વિકાસને પ્રાપ્ત કરનારા મોતીઓના હારના ગુચ્છોથી ચલાયમાન એવા ભમરાઓથી યુક્ત હતું. આ દેવળના લીલાગૃહ સમીપે અષ્ટાપદની રચના હતી, તેમાં રહેલા આ દેવળની કૌતુક રચના જેમાં પ્રતિબિંબીત થયેલી તેવી જિનેન્દ્રોની રત્નની પ્રતિમાઓ વડે જોવાતા તેવા લીલાગૃહમાં પ્રાયે કરીને સર્વની દૃષ્ટિ પ્રીતિને માટે પ્રવેશ કરે છે. ૧૧૧

વિશેષાર્થ - તે ચૈત્યની અંદર આવેલું લીલાગૃહ ચંદ્રકાંતમણિની કાંતિથી ઘોળું અને નીલરત્નની કાંતિથી નીલવર્ણી હતું. તેમ જ મલ્લિકાના

જેવા મુક્તાફલના હારથી ભર્યાઓ ભ્રાંતિ વડે તેમાં આવતા હતા. આવા મનોહર લીલાગૃહ સમીપે અષ્ટાપદની રચના હતી ત્યાં રહેલી આ દેવળની કૌતુક રચના જેમાં પ્રતિબિંબીત થયેલી તેવી જિનેન્દ્રોની રત્નની પ્રતિમાઓ વડે જોવાતા તેવા લીલાગૃહમાં પ્રાયઃ સર્વની દૃષ્ટિ પ્રવેશ કરતી હતી. અહીં કવિ અર્થાંતર ન્યાસ અલંકારથી કહે છે કે, સર્વની દૃષ્ટિ પ્રીતિને અર્થે પ્રવેશ કરે છે. તેથી તે અષ્ટાપદ ઉપર રહેલા જિનેન્દ્રો તેને જોતા હતા. આ ઉપરથી લીલાગૃહની ઉત્કૃષ્ટતા કવિએ દર્શાવી છે. ૧૧૧

औत्सुक्यं कामुकानां मनसि विदधती तात्त्विकानां विवेकं
काष्ठामारोपयंती मुहुरुपदिशती धार्मिकाणां जुगुप्साम् ।

.પાંચાલી યત્ર કાચિચ્ચપલકપિકરાકૃષ્ટનીવીનિવેશા

બ્રીડાં વૃદ્ધાસુ હાસ્યં યુવતિષુ તનુતે કૌતુકં બાલિકાસુ ॥૧૧૨॥

અવચૂર્ણિઃ- યત્ર પ્રાસાદે કામુકાનાં મનસિ ઔત્સુક્યં વિદધતી તાત્ત્વિકાનાં વિવેકં કાષ્ઠાં નિશ્ચયં આરોપયંતી મુહુર્વારંવારં ધાર્મિકાણાં જુગુપ્સાં ઉપદિશતી ચપલકપિકરાકૃષ્ટનીવીનિવેશા કાચિત્ પાંચાલી વૃદ્ધાસુ બ્રીડાં યુવતિષુ હાસ્યં બાલિકાસુ કૌતુકં તનુતે । ચપલો યઃ કપિર્વાનરઃ તસ્ય યઃ કરસ્તેન આકૃષ્ટા યા નીવી શ્રોણિસ્થવસ્ત્રં તસ્યા નિવેશઃ પ્રવેશો યસ્યાઃ સા । જુગુપ્સાં નિંદામ્ ॥૧૧૨॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યમાં ચંચલ વાનરના હાથથી જેનું કટીવસ્ત્ર ખેંચાયેલું છે એવી કોઈ પુતલી કામીઓના મનમાં ઉત્કંઠા કરતી, તત્ત્વજ્ઞાનીઓના મનને વિવેકનો નિશ્ચય કરાવતી અને ધર્મી જનને વારંવાર નિંદાનો ઉપદેશ કરતી થકી, વૃદ્ધ સ્ત્રીઓની લજ્જા, યુવતિઓના હાસ્ય અને બાલિકાઓના કૌતુક વધારતી હતી. ૧૧૨

વિશેષાર્થ - તે ચૈત્યની અંદર કોઈ એવી પુતળી રચેલી હતી કે જેના કટીભાગ ઉપરથી વાનરે વસ્ત્ર ખેંચેલું હતું. તેને જોઈ કામિઓના મનમાં ઉત્કંઠા થતી હતી, તત્ત્વજ્ઞાનીઓના મનમાં વિવેકનો નિશ્ચય થતો હતો અને ધર્મી જનોને મનમાં સૂગ ચડતી હતી. તેમ જ તેને જોઈને વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ શરમાતી હતી, યુવાન સ્ત્રીઓને હાસ્ય આવતું હતું. અને બાલિકાઓને કૌતુક થતું હતું. આ ઉપરથી કવિએ તે ચૈત્યમાં ચિત્રની શિલ્પ કલાની પ્રૌઢતા દર્શાવી છે. ૧૧૨

उष्णीषी लंबकूर्चो गुरुतरजठरः पीवरोरुस्फिगांग्रि-

निम्नग्रीवोऽल्पकायः प्रलघुमुखशिरोनासिकाकर्णनेत्रः ।

श्रोणीबद्धासिधेनुर्मृगहननचलत्पुत्रिकाभ्यर्णवर्त्ती

यस्मिन्नेकः किरातस्तटघटितवपुर्दृष्टिदोषं रुणद्धि ॥૧૧૩॥

અવચૂર્ણિઃ- યસ્મિન્ પ્રાસાદે ઉષ્ણીષી લંબકૂર્ચઃ ગુરુતરજઠરઃ પીવરોરુસ્ફિગાંગ્રિઃ નમ્રગ્રીવો અલ્પકાયઃ પ્રલઘુમુખશિરોનાસિકાકર્ણનેત્રઃ શ્રોણીબદ્ધાસિધેનુઃ મૃગહનનચલત્પુત્રિકાભ્યર્ણવર્ત્તી તટઘટિતવપુઃ એકઃ કિરાતો દૃષ્ટિદોષં રુણદ્ધિ । ઉષ્ણીષં મૂર્ધ્વવેષ્ટનં તદ્વાન્ યદ્વા વનપુષ્પમયૂરપિચ્છાદિમયાવતંસઃ । શ્રોણી કટી તસ્યાં બદ્ધા અસિધેનુઃ ક્ષુરિકા યેન સઃ । મૃગાણાં હનનં તસ્મિન્ ચલન્ ગચ્છન્ પુત્રિકાયા અભ્યર્ણ સમીપં તત્ર વર્ત્તી । તટે તીરે પાષાણઘટિતં વપુર્યસ્ય સઃ । પીવરૌ પુષ્ટૌ ઊરુ સ્ફિગૌ પુતૌ અંગ્રી પાદૌ ચ યસ્ય સઃ ॥૧૧૩॥

ભાવાર્થ - જે ચૈત્યના તટ ઉપર પાષાણથી જેની મૂર્તિ ઘડેલી છે એવો એક કિરાત-ભિલ્લ રાખ્યો છે, તે દૃષ્ટિદોષને (નજર દોષને) અટકાવે છે. તે ભિલ્લને માથે પાઘડી છે. તેની દાઢી મૂઘ લાંબી છે. અતિશય મોટું પેટ છે. સાથળ, કુલા અને પગ પુષ્ટ છે. ડોક ટૂંકી છે. કાયા ઠીંગાળી છે. મુખ, માથું, નાક, કાન અને આંખો નાના

છે. કટી ઉપર છરી બાંધેલી છે અને તે મૃગને મારવાને જતો એક પુતળીની પાસે રહેલો છે. ૧૧૩

વિશેષાર્થ - જે અતિ સુંદર પદાર્થ હોય તેને કોઈની નજર ન લાગે તેને માટે તેની પાસે કોઈ કદરૂપ પદાર્થ રાખવો જોઈએ, એવા ઈરાદાથી તે ચૈત્યની ચિત્રશાલાની નજીક એક ભીલ્લનું પુતળું ઉભું કરેલું છે, તેનું વર્ણન કવિએ આ શ્લોકથી આપેલું છે. ૧૧૩

કર્પૂરાગરુકલ્પમાનવિવિધસ્નાત્રં ભ્રમત્કામિની-

સંઘટ્ટત્રુટિતાર્દ્ધહારરભસભ્રશ્યન્નિતંબાંબરમ્ ।

વક્ષઃ પીડનલભ્યમાનસરણિ જ્યેષ્ઠાનુષંગત્રપા-

તામ્યત્પૌરકુલાંગનં નવવધૂસંપ્રાર્થ્યમાનાત્મજમ્ ॥૧૧૪॥

ખેલન્મંગલગીતિ દીવ્યદમરીસાર્થં પઠન્માગધં

નૃત્યત્પૌરપુરંધ્રિ યાચકશતવ્યાતીર્યમાણાંગદમ્ ।

સ્નાત્રાંબુગ્રહણોચ્છલત્પટુચટુવ્યાહારમુચ્ચૈર્ધ્વનન્

નાનાનાટકમર્દલં પ્રતિકલં યદ્વર્ત્તે સર્વતઃ ॥૧૧૫॥ ॥ યુગમ્ ॥

અવચૂર્ણિઃ- કર્પૂરાગરુકલ્પમાનવિવિધસ્નાત્રં ભ્રમત્કામિનીસંઘટ્ટત્રુટિ-
તાર્દ્ધહારરભસભ્રશ્યન્નિતંબાંબરં વક્ષઃપીડનલભ્યમાનસરણિ જ્યેષ્ઠાનુષંગત્રપા-
તામ્યત્પૌરકુલાંગનં નવવધૂસંપ્રાર્થ્યમાનાત્મજં ખેલન્મંગલગીતિ દીવ્યદમરીસાર્થં
પઠન્માગધં નૃત્યત્પૌરપુરંધ્રિ યાચકશતવ્યાતીર્યમાણાંગદં સ્નાત્રાંબુગ્રહણોચ્છલ-
ત્પટુચટુવ્યાહારં ઋચૈર્ધ્વનન્નાનાનાટકમર્દલં પ્રતિકલં યદ્વર્ત્ત્યં સર્વતઃ વર્ત્તે ।
વક્ષો હૃદયં તસ્ય પીડનં દલનં તેન લભ્યમાના સરણિઃ માર્ગો યસ્મિન્
તત્ । કર્પૂરાગરુભ્યાં મિશ્રિતં યત્ પાનીયં તેન કલ્પમાનં ક્રિયમાણં સ્નાત્રં
યસ્મિન્ । અર્દ્ધહારશ્વતુઃષષ્ટિસરો' હારઃ ॥૧૧૪-૧૧૫॥

ભાવાર્થ - જે કુમારવિહાર ચૈત્ય સર્વ રીતે ક્ષાણે ક્ષાણે એવું બને છે કે, જેની અંદર કપૂર અને અગર ચંદનથી વિવિધ જાતનાં સ્નાત્રો થયાં કરતાં હતાં. જ્યાં ફરતી સ્ત્રીઓની ભીડને લઈને ચોસઠ શેરના, અઢાર શેરના, તથા નવ શેરના હારો તુટી જતા અને ઉતાવળથી તેમના કટી ભાગનાં વસ્ત્રો ખસી જતાં હતાં. છાતીઓના દબાવાથી જ્યાં રસ્તો મેળવી શકાતો હતો. જેમાં પોતાના વડિલોની સાથે અથડાવાથી નગરની કુલવાન્ સ્ત્રીઓ શરમાઈને ખેદ પામતી હતી. જ્યાં નવી પરાણેલી વધૂઓ પુત્રને માટે પ્રાર્થના કરતી હતી. જ્યાં મંગલિક ગીતો ગવાતાં હતાં, જ્યાં દેવીઓના સમૂહ ક્રીડા કરતા હતા. જ્યાં ચારણ ભાટો કવિતાના પાઠ ભણતા હતા. જ્યાં નગરની સ્ત્રીઓ નૃત્ય કરતી હતી. જ્યાં સેંકડો યાચકોને બાજુબંધનાં દાન અપાતાં હતાં. સ્નાત્રજલ લેવાને માટે જ્યાં ચતુરાઈ અને ખુશામતવાળા ઉદ્ગારો ઉછળતા હતા. અને જ્યાં વિવિધ પ્રકારનાં નાટકનાં વાજઓ ઉચે સ્વરે વાગતાં હતાં. ૧૧૪-૧૧૫

વિશેષાર્થ - ગ્રંથકારે આ છેલ્લાં બે કાવ્યથી કુમારવિહાર ચૈત્યનું સર્વ પ્રકારનું ઉપસંહાર તરીકે વર્ણન કરી બતાવ્યું છે. અને તેથી તે ચૈત્યમાં થતાં સ્નાત્રો, દર્શનની ભીડો, પ્રાર્થનાઓ, મંગલગીતો, દેવીઓની ક્રીડાઓ, ચારણ ભાટની કવિતાઓ, યાચકોને દાનો, સ્નાત્રજલને માટે માંગણીઓ અને નાટકોના વાજિત્રોના ધ્વનિઓનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે. ૧૧૪-૧૧૫

આસ્તાં તાવન્મનુષ્યઃ પ્રકૃતિમલિનધીઃ શાશ્વતાલોકચક્ષુ-
ર્વક્તું વક્ત્રૈશ્ચતુર્ભિર્વિધિરપિ કિમલં તસ્ય સૌંદર્યલક્ષ્મીમ્ ।
ક્ષીણાણેષાભિલાષઃ પરમલયમયં સ્થાનમાપ્નોઽપિ યસ્મિ-
ન્નાસ્થાં શ્રીપાર્શ્વનાથસ્ત્રિભુવનકુમુદારામચંદ્રશ્ચકાર ॥૧૧૬॥

શ્રીશુભં ભવતુ સંવત્ ૧૫૩૪ વર્ષે ।

અવચૂર્ણિ:- તાવદાદૌ પ્રકૃતિમલિનધીર્મનુષ્યઃ આસ્તાં શાશ્વતાલોકચક્ષુર્વિધિરપિ ચતુર્ભિર્વક્ત્રૈસ્તસ્ય સૌંદર્યલક્ષ્મીં વક્તું કિં અલં સમર્થઃ સ્યાત્ અપિ તુ ન । તસ્ય કસ્ય ? યસ્મિન્ ત્રિભુવનકુમુદારામચંદ્રઃ ક્ષીણાશોષાભિલાષો પરમલયમયં સ્થાનં આમોઽપિ શ્રીપાર્શ્વનાથઃ આસ્થાં આસ્થાનં ચકાર । પ્રકૃત્યા સ્વભાવેન મલિના સમલા બુદ્ધિર્યસ્ય । શાશ્વત આલોક ઉદ્યોતઃ સ એવ ચક્ષુર્યસ્ય સઃ । કિં ક્ષેપાર્થઃ । અલં સમર્થઃ । ક્ષીણાઃ ક્ષયં નીતાઃ અશોષાઃ સંપૂર્ણાઃ અભિલાષા વાંછા યસ્ય સઃ પરમઃ પ્રકૃષ્ઠો લયો ધ્યાનં સ પ્રકૃતો યસ્મિન્ પરમલયમયઃ । પ્રકૃતે મયદ્ । ત્રિભુવનં સ્વર્ભુવનઃ તાત્સ્થ્યાત્તદ્વ્યપદેશ ઇતિ ન્યાયાત્ સુરાસુરનરાસ્ત એવ કુમુદારામસ્તત્ર ચંદ્ર ઇવ ચંદ્રઃ ચંદ્રસદૃશ ઇત્યર્થઃ । પક્ષે રામચંદ્રઃ શ્રીહેમાચાર્યસહાધ્યાયી મહાસૌભાગ્યવાન્ શ્રીરામચંદ્રગણી ઇતિ કર્તૃનામ ॥૧૧૬॥

ભાવાર્થ - પ્રથમ સ્વભાવથી જ મલિન બુદ્ધિવાળા માણસની વાત તો એક તરફ રહી, પરંતુ શાશ્વત - હંમેશના ઉદ્યોતરૂપી નેત્રવાળો વિધિ - બ્રહ્મા પણ પોતાના ચાર મુખથી તે ચૈત્યના સૌંદર્યની લક્ષ્મીને કહેવાને શું સમર્થ થાય ? અર્થાત્ ન થાય. કારણ કે, ત્રણ ભુવનરૂપી પોયાણાના ઉપવનમાં ચંદ્ર સમાન અને જેમની સર્વ અભિલાષાઓ ક્ષય પામી છે એવા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ પરમ ધ્યાનમય એવા સ્થાનને-મોક્ષને પ્રાપ્ત થયેલા છે, તે છતાં જે કુમારવિહાર ચૈત્યમાં આસ્થા (સ્થાન) કરીને રહેલા છે. ૧૧૬

વિશેષાર્થ - આ શ્લોકથી ગ્રંથકાર છેવટે ઉપસંહાર કરીને કહે છે કે, તે ચૈત્યનું વર્ણન મારા જેવા મનુષ્યથી થઈ શકે તેમ નથી, કારણ કે, મનુષ્યની બુદ્ધિ મલિન હોય છે. તેવા મનુષ્યની વાત તો એક તરફ

રહી, પણ નિત્ય ઉદ્યોતરૂપી નેત્રવાળો અર્થાત્ દિવ્ય દષ્ટિને ધારણ કરનારો બ્રહ્મા પણ પોતાના ચાર મુખથી તે ચૈત્યનું વર્ણન કરવાને સમર્થ નથી. કારણકે, જે ચૈત્યની અંદર નિઃસ્પૃહ અને પરમ સ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલા પણ પાર્શ્વનાથ પ્રભુએ રહેવાને આસ્થા કરેલી છે. એટલે નિઃસ્પૃહ અને પરમ પદને પામેલા પ્રભુ જેમાં આસ્થા કરે તેવું ચૈત્યનું વર્ણન કોનાથી થઈ શકે છે ? ગ્રંથકારે છેવટના પદમાં ‘રામચંદ્ર’ એવું પોતાનું નામ પણ દર્શાવ્યું છે. આ ગ્રંથના કર્તા ‘રામચંદ્ર ગણી’ શ્રી હેમાચાર્યના સહાધ્યાયી હતા. ૧૧૬

इति श्रीरामचंद्रगणिविरचितं श्रीकुमारविहारशतकम् समाप्तम् ।

શ્રીરામચંદ્ર ગણીએ રચેલ શ્રીકુમારવિહારશતક સમાપ્ત થયું.

શ્રીમત્તપાગચ્છીયશ્રીસોમસુંદરસૂરિ -
 શિષ્યશ્રીવિશાલરાજશિષ્યપંડિત -
 વિવેકસાગર ગણિશિષ્યપંડિતોત્તમ -
 વિંબુધરાજસુધાભૂષણગણિવિરચિતા
 અવચૂર્ણિ: સમાપ્તા ॥

શ્રી તપાગચ્છના શ્રી સોમસુંદરસૂરિના શિષ્ય શ્રી વિશાલરાજ, તેમના શિષ્ય પંડિત વિવેક સાગર ગણી અને તેમના શિષ્ય પંડિતોમાં ઉત્તમ અને વિદ્વાનોના રાજ સમાન શ્રી સુધાભૂષણ ગણીએ રચેલી આ અવચૂર્ણિ સમાપ્ત થઈ.

ॐ वाया पार्श्वनाथ
भावे करु हु वदना...

ॐ होंकार पार्श्वनाथ
भावे करु हु वदना...

ॐ अमीझरा पार्श्वनाथ
भावे करु हु वदना...

ॐ कचयलिका पार्श्वनाथ
भावे करु हु वदना...

ॐ नवसारी पार्श्वनाथ
भावे करु हु वदना...

ॐ उमरवाडी पार्श्वनाथ
भावे करु हु वदना...

ॐ कलहारा पार्श्वनाथ
भावे करु हु वदना...

ॐ सालडाया पार्श्वनाथ
भावे करु हु वदना...